

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága

(1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknél, e-mailen

(hirlap@posta.hu), faxon (303-3440)

Egy évre 7390 Ft, fél évre 3870 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Két alku között, a senki földjén

A téma már 1992-ben is napirendre került a Tokaji Írótaborban *Kísérletek és változatok az autonómiára 1968 és 1992 között* címen. Akkor Heller Ágnes a korszakot három generációs modellel jellemezte: az első az egzisztencialista, a második az elidegenedett, a harmadik a posztmodern nemzedék, amely elvetette a lázadást és minden értékorientációt, élelve így hangzott: „...hagyjuk abba a kísérletezést, fogadjuk el a modern [kádári, betoldás tőlem] világot, mint azt a keretet, amelyen belül a saját életünket és életformánkat kialakíthatjuk.” Szilágyi Ákos pontosítást ajánlott, a következőt fűzve hozzá a jellemzéshez: „...minden komolyabb posztmodern filozófus (...) a hatvanas évek elején még marxista (...) volt, később 68-as lett...”

Az út a lázadástól a megalkuvásig vezetett. A konkrét alkukról szólva Mezey Katalin így fogalmazott: „Az egyik alkut a hatvanas évek elején kötötte meg a politikával – 56 tanulságait levonva és ötvenhatos veszteségeit a konszolidáción visszanyerni vágyva – az előttünk járó generáció. A másik alkut a hetvenes évek elején-közepén kötötték meg – talán éppen a mi indulásunk tanulságait levonva – a nálunk fiatalabbak.”

Szilágyi Ákos a témára visszatérve írja: „...68-as nemzedékről Mezeyék esetében feltétlenül beszélnek, azzal a különbséggel, hogy ők ezer okból valami módon a perifériára szorultak...” Az alkuk tényét ő sem tagadta, ahogy akkor, a még közeli múltra tekintettel, senki. Ezer más oka is volt a mi perifériára szorulásunknak, valóban.

Ungváry Krisztián, aki magánszorgalomból most szállt be ebbe a vitába, és legfőbb érvként ennek az irodalmi irányzatnak, amit mi képviseltünk és képviselünk – mert valóban nem személyes ügyről, hanem irodalmi programról, a modern népiség és az újrealizmus ügyéről van szó –, a művek hiányát rója fel. Ez az érv semmi másról nem tanúskodik, mint a mélységes tájékozatlanságról. Nem is tudom, történészként miért kell irodalmi ügyekbe ütnie az orrát? Csak a Kilencek – Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József – több mint százötven önálló verses és prózakötetet jelentettek meg, a fordításokról nem is szólva. A Hetek többségét is említhetném, Bella Istvánt, aki kezdetektől haláláig a Napló szerkesztője volt, Ágh Istvánt, Serfőző Simont, és másokat. Vannak ennek az irányzatnak rangjukon elismert alkotói is (pl. Jókai Anna, Csoóri Sándor), az ő életműveikkel együtt még több könyv kerül a reflektorfénybe. Az, hogy az irodalmi közbeszéd és a nyilvánosság úgymond „fősodra” alig foglalkozik ezeknek az életműveknek a méltó értékelésével, nem az írók és nem is a művek hibája.

Néhány nevet sorolok még a kevésszer említettek közül: Nagy Zoltán Mihály, Kontra Ferenc, Majoros Sándor, Pósa Zoltán regényeit, Marosi Gyula, Csenger Levente novelláit, Iancu Laura verseit és *Szeretföldjét*, Ferenczes István verseit és tényfeltáró krónikáit, Dobozsi Eszter verseit, *Sánta Katáját*, Nagy Gábor *Aki a konkolyt vetette* című regényét és verseit, Vári Fábrián László, Csontos János, Zsille Gábor, Szentmártoni János és mások verses kötetét.

Folytathatnám a sort. De talán ennyi is elég, hogy a műveket hiányolók belássák: előbb olvasniuk kellene. Tudom persze, akkor is lehet gyalázkodni, csak akkor kicsit nehezebb.

Oláh János

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Csontos János

(felelős szerkesztő, vers, Nyitott Műhely)
E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Bíró Gergely

(olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Csender Levente (szerkesztő)

E-mail: csenderlevente@magyarnaplo.hu

Gilányi Magdolna (szerkesztő)

E-mail: gilanyi.magdolna@magyarnaplo.hu

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

Réger Ádám (Lötér, szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szalai Judit (szerkesztő)

E-mail: szalaijudit@magyarnaplo.hu

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Borító: **Zách Eszter és Árkossy István**

A címlapon: **Sergiusz Sterna-Wachowiak**

*Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.
Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.*

Oláh János: *Két alku között, a senki földjén* 1

SZEMHATÁR

Siklós István: <i>csöndErdeje előtt</i>	3
Szakolczay Lajos: <i>erkölcsLugasban</i> (<i>Jegyzetek Siklós István 1956-os költeményéhez</i>)	7
Mezey Katalin: <i>Most vagy soha</i>	9
<i>Családi titok</i>	12
Kalász Márton: <i>Tétovaságom – főhajtásul, WS-nek</i>	13
Falusi Márton: <i>Halálos szótövek kertje</i>	14
Marosi Gyula: <i>Ismeretlen valaki</i>	16
Réfi János: <i>Sírfelirat</i>	19
Csontos János: <i>Vér és ólom</i>	20
Lucza Béla: <i>Megjártam a Hadak útját</i>	23
Szentmártoni János: <i>A felejtés ellen</i> (<i>A „váci füveskertiek” 1956 utáni pályaalakulása</i>)	31
Nagy Gábor: <i>Önbiztató, hideglelésben; Választások</i>	36
<i>Kiábrándulás</i>	37
Sopotnik Zoltán: <i>Hamvas Béla/film/nap</i>	37
Ködöböcz Gábor: <i>Az újrealizmus változatai a kortárs magyar</i> <i>prózában</i>	38
Csontos János: <i>Kányától Órkényig</i> (<i>Magyarország volt a moszkvai könyvvásár díszvendége</i>)	43
Oláh Katalin: <i>Amit műszerekkel mérni nem lehet</i> (<i>Marion László szobrászművészről</i>)	44

EURÓPAI FIGYELŐ

Zsille Gábor: <i>Testvéri szövetség (A lengyel irodalmi összeállítás elé)</i>	47
Zsille Gábor: „A versek maguktól íródnak bennem” (<i>Beszélgetés Sergiusz Sterna-Wachowiak lengyel íróval</i>)	48
Sergiusz Sterna-Wachowiak: <i>Völgy, bölcső</i>	53
<i>Hét megtestesülés Kréta szigetéről</i>	54
<i>Emlékezz, drága (Zsille Gábor fordításai)</i>	55
Bogdan Baran: <i>Az évszázad atyjának gyónása</i> (Szenyán Erzsébet fordítása)	56
Bogdan Baran: <i>Palotaforradalom; Homokóra</i> (Zsille Gábor fordításai)	59
Jacek Moskwa: <i>De creatio</i> (Szenyán Erzsébet fordítása)	60

LÖTÉR

Széchényi Magdolna: '56 közelről (<i>M. Kiss Sándor: Közelítések, 1956</i>)	65
Salamon Konrád: <i>1956 vidéken (A vidék forradalma – 1956,</i> <i>szerk.: Gaganetz Péter–Galambos István)</i>	66

SZERZŐINK 68

Számunkat Marton László munkáival illusztráltuk.

SIKLÓS ISTVÁN
csöndErdeje előtt

*micsoda csorbult,csikorgó idő:nyüszítő
szűkülő,szikkasztó szélben szövődő=
kövesedő év nyolcadhava.*

őszhó,

skorpió jegyében,szétlőtt éjszakákkal.

*ízelt potrohú rovar.vérszívó ragadozó.
szúrása testen,forróföldi vidéken:
halálos,lángoló daganat.*

klapka

várában is találtak szelídebb skorpiót:

*komáromban.ez is elveszett szó.komáromi
kenyér:hajóslegény,komáromi leány.
ma már komárno – elfogyó,távozó szó.*

*várában magyaros győzelem.bekerített,
veretlen had szabad elvonulása:kül=
honba,fegyverben,ha fegyver a kard,
megtorlástól menten:benn a hazában,
skorpió,október havában.*

*

*termésköveken kaptató patkolt paták
csattogása,só kivert foltokkal ékes
sötétkék dolmányok poros paszománya.*

felfelső sujtásNépe habos nyeregben.

*„mindenütt gyász él,mindenütt enyészet.
voltagek oroszlánok,fennséggel tele,
lettetek ebeknek puszta játékszerei.”*

egyre vonuló,izzadó,por=fölverő sereg.

*

*hódoltságIdő.hullákból itt megkésve
kelnek hősihalottak.dísz=sírhelyet
kivégzetteknek ezután emelnek.*

*csontoknak,fehérlő koponyának
faragnak csónakos márvány főfákat,
keresztet,súlyos babérkoszorút.*

*

*állok csöndErdeje előtt.
ördögöt elnyelő sűrűsége
elemészti őt,elemészt engem.*

*koponyám poklában égő
szavaim ki kell oltani:
most kell kimondani.*

*

*mint sortűz előtt,egymagam vagyok.
egészen.már csak csontvázam védem.
lobogó máglyák előtt,vágy nélküli.*

*kilencedik hó.őszutó,végElőtti
skorpió hava.*

*

minisztertanács elnöke mondja:

*„a magyar nemzeti kormány a magyar
népÉsa történelem előtti mély
felelősségérzettől áthatva,a magyar
nép millióinak osztatlan akarátát
kifejezve kinyilvánítja a magyar
népköztársaság semlegességét.*

*a magyar nép évszázados álma
valósul meg ezzel.a forradalmi
harc,melyet a magyar múltÉs
jelén hősei vívtak,végre
győzelemre vitte a szabadság,
a függetlenség ügyét.”*

*

*őrzöm őrzőimet,őrizvén jogaim:
kifürkészni világló valót hálók,
függők,kitüntetések,jelvények,
függönyök,köszvénykényszerű
vigyorok,összezárt állkapcsok,csönd
mögött – bár üldözött torzonborzan*

igazság van

nemcsak viszonylagosan, –
 őrizvén jogaim: elmagyarázni
 amit bőrömön tapasztaltam,
 miután vásárra vittem, ami
 történt: összetörten megőrizhessem.

*

mondhassam magosan:
 ezt hiszem,
 nem hiszem.
 elhiszem
 hiszem: nincs ellenem,
 ki nem hisz nekem –
 nem kellene veszetten üldözőbe vegyen.

*

mondhassam mélyen:
 magát a dolgot
 tárgyilagosan
 tárgyas valójában megtarthassam,
 mint vágy elkomorlyodó arcát.

*

mondhassam keverve:
 világ Szerelme, bár tépve
 kizsigerelve törhessem
 szeretetre – gyűlölnöm
 ne kelljen véznát, kövéret
 boldogot, bélpoklos beteget,

irtani, megalázni, tiprani,
 aki mást akar mondani –

koncával szájában
 előttem elloholókat.

*

türelemre túrkózhessem:
 túrni elbukókat, kintornászokat,
 kéregetőket, tarajosgőténék
 öltözőket, sárkányfogú hencegőket

véresszájú falkában ügetőket,
 osztályozókat, árulókat, betanult
 szöveg= mormolókat, behódolókat.

*

országgyűlés épületében – ablakból
 már kilobog fehér lepedő, gyásztakaró –
 egyedülmaradt államminiszter a
 törvényes magyar kormány egyedüli
 képviselője mondja:

„a harcban osztály és felekezeti
 különbség nélkül résztvevett az egész
 magyar nép. megrendítő és csodálatos
 volt a felkelt nép emberséges, bölcs
 és különböztetni kész magatartása,
 mellyel csupán a leigázó idegen
 hadsereg és a honi hóhér=
 különítmények ellen fordult.”

*

kinek nincsen mentelme,
 szabad elvonulása. sorsa:

légszomj, szomj és Ség hhalál,
 fulladásos, kötéláltali,
 sortűzzel, tarkólövessel,
 szuronnal, fejvesztéssel.

ember az embert, ha kell, deresre húzza.

*

a test: összetörhető, porig égethető,
 mésszel leönthető, végleges= végképp
 eltüntethető, – ha nincsen fejfája.

megáll azonban szava. mint búvó=
 patak magos Hegyekben mohos
 sziklák, porladó ág= csonkok, föl=
 tépott gyökerek, fatörzs szilánkok,
 rothadó, égő, süllyedvén tözegesedő
 avar Halmok alatt szomjas toroknak
 megmarad.

el= nem= földelhető.

el= nem= emészthető. ami történt,
 mint vulkán kitörése, lávafolyója,
 építő tűz torka.

el= nem= feledtető

*

ami megmarad: lépések üteme haza= felé.
 emlékezet: szitaló sötét és cseppfolyós
 levegőről,

láthatatlan égről,amint
viszem
izmok lüktető ritmusával megint=egy=nap
volt elenyésző hireit.ami történt meg=
történt tehát.minden megtörténhet
valahaSvalamikor.

egyrecsak utazom.föld=
alatt dübörgő légi=folyósokon,csattogó
fémek keretében – acél éleken,áramló
lila szikrákon,ívfényen,súrlódás hevében,
mint aki halott,túlVilágom utazom.

*
viszem bőröm alatt puskaporszagú levegőnk,
vakolat porló megomlását,házaink törmelék
fellejét,aknák puha puffanását tollas háló=
szobákon,macskaköveken hernyótalp csikorgó
zörejét,becsapódások,telitalálalat fröccsenő
villanását,csontok szilánk virágzását.

*
így viszem bőröm alatt:tereken temetett
cafatolt tetemeteket,földHalmok jeltelen
koporsóit,hajat vedlő koponyák világító
sokasodását

idegeimben cipelem ébren,
eszméletlen
már lenemvethetem sebhelyes
lelkem se londonban se budapesten
már
nem hámlanak le az erőszak égető emlékének
varratai,hódoltság szégyenének égő hullá=
foltjai lepik el meg se született tettem.
bőröm alatt viszem,mint számban cipelem
megmentett magántulajdonom:éltető szavaim:

*
szemérem,kínzó szerelem,három gyermekem,
meghatározott térben,ezen az európa
mögötti szigeten – kelták,piktek,szászok,
angolok,normannok,négerék,indek,félvérek,
kavargásában,tengerből kikelő nyirokIdőben

*
szavaim:süllyedő atollok,velük
magam maradok.lüktet még
bennem lépések üteme,múltam
növvő teteme,

hulladékDombja
sugallja, mi lesz velem,míg
viszem,vonszolom gondjaim

izmokkal, sejtökötegekkel,
ismerhetetlen ingerekkel,
sejtelmekkel,égő emlékezettel
megrakott csonjaim:

ha hazaérek.

*
ez minden.

halandó élni akar.
ha inát kiharapták,üszökvert
lábát tőből levágták:törzse gurul
kerekeken,ha mentelme vádtól,
megtorlástól nincsen:guggol ketrecben,
földbevált üregben.penészes pincének
nézi izzadó falán ábrák változását,
tüdőfoltokat,lélekzöszigeteket,
szirteken hullámHalmokat,habok
forrását,szítáló szirmai időnek.
még élteti vakító éhség,képezeleg,
látja múltját töredezetten,négy=
zetesen felosztva,

mint légy látja
mézes ragacson lógvaShalálra Válva.

*
kezdené előlről.güzüil,kapar magának,
új almot szerez,levackol,gyermeket
nemezSnem kérdi:mit mondhat majd
lányának fiának.mondani nem meri:

másképpen nem lehet.kanalazza forró
zsírkarikás levesét.másképpen nem.
megissza sörét.nem lehet.féli feleségét.
elhagyja gyermekét.nem másképpen.nem.

*
mivé levénk?mint kinek nincsen
magosban lakása,hite,mása,mint
aki csak szuvasodó fogának,
rágásnak,torzuló tagjainak,
szájnak,ragadozó gyomorsavának
szolgálja.

szolgálja.
álom,már nincsen előhívható.
elmúlt eseteket is betemeti:nincs

átmenteni Való, – fondorlattal
beszegezi száját.

*

micsoda csikorgó idő: énekesmadarak
se tudják, mit beszélnek, szólnak éjnek.
fekete siralmas énekkel élnek,
hallgatnak reggel, kikelettel.

dicsőség tehát kerítésnek, rácsnak,
őrtornyoknak, – tilalomfákkal körbe=
veretten: különböztetni kész nincsen.

*

lélekidő: jövő bennső porladása.
megjelenő: kívül épülő, kövesedő
múlt. meg=se=jelenő. belül égő

látomás: forgó, alakuló, alakját
lehetőség zavaros folyamába
merítő: szögekkel átvert lécfák

nyúlós papírlapok, eloldott
ólom. Szófoltok, felsőruha Rongyok,
haj, megszenesedett bútordarabok,

csonka játékszerek, fölpuffedt
ebHullák árral kavarnak:
jelenIdő. nem múlt el. hallani

paták csattogását, hódolat gőzlő
zagyva Szavait koponyakúp
alatt, bordák ketrecében érő,
elégő idő.

csönd erdeje előtt állok.

Cantata Profana (1992)

SZAKOLCZAY LAJOS
erkölcsLugasban

Jegyzetek Siklós István 1956-os költményéhez

A nyugati magyar irodalom, mert nem sújtotta a diktatúra, sokkal többet tudott tenni az 1956-os magyar forradalom elfogadtatásáért, mint a megtorlások (börtön, akasztás) tonnáival agyonnyomott, félelmek közt élt hazai íróársadalom. Lapjai – amelyek közül a müncheni Nemzetőr és Látóhatár – Új Látóhatár és a párizsi–londoni Irodalmi Újság járt az élen a világra szóló csoda ébrentartásában – és a hozzájuk csatlakozó írók mindent megtettek azért, hogy a bukásában is győzedelmes forradalom ne *ellenforradalom*-nak neveztesse, hanem valódi értékét, a magyar nép elnyomók (Szovjetunió és hűbéresei) elleni *jogos szabadságharcát* mutassa.

Eme orgánumok dokumentum- és egyéb közléseinek fontosságát nem lehet vitatni, hiszen kíméletlen valóságukkal átvilágították a hazai *sötétséget*, de az igazi nóvumot a versek jelentették. Közülük is azok a líradarabok – Márai *Mennyből az angyaljától* Fáy Ferenc *Jeremiás siralmaiig*, szerencsére, többet is számolhatunk belőlük –, amelyek sodró erejükkel, valójában *esztétikai* igényességükkel nagyon is kitűntek a kis és nagy verset egyként valaminő igazságfaktornak mutató áradatból.

A londoni Siklós István *csöndErdeje előtt* című, versnyelvét tekintve rendhagyó költeménye ilyen mű volt. Nem véletlenül tette a szerkesztő az 1956-os magyar forradalom 25. évfordulóját ünneplő összeállítás élére (Új Látóhatár, 1981/3, 281–287), amelyben többek közt egy valódi harcos, Gáli József három felvonásos drámája, a *Szabadsághegy* is szerepelt. (Természetesen ezt követően a Siklós-opusz több kiadásban is napvilágot látott – a faksimilében megjelent kéziratos könyvecske unikum.)

A költő a „szavakkal szembeni gyanakvását” egyik életrajzi jegyzetében (1968?) ekképp magyarázta: „A tájékozódás igénye az olvasás sebességét fokozta. S a sebesség fokozásával *eltűntek a szavak* (kiemelés – Sz. L.). Ezért indokolt a szavakkal szembeni bizalmatlanság. Hiszen egyetlen szerepük lehet csak: a dolgok megnevezése. Lényegük: e megnevezés maga.”

Míthogy a költő, ugyancsak siklói szóval, „a létezés lényegének a megfogalmazására törekszik”,

különösen fontos, hogy *néven nevezze* a dolgokat. Ez – újra csak egy vallomásrészletet idézek – „a haraghoz hasonló indulat nélkül” nem következhet be. Ám az indulat itt különös, káromkodó-protestáló, a XVI–XVII. századi költők *villámát* megidéző nyelvet szült, méghozzá olyant, amely jócskán túllépett a „református szövegek szép, zengzetes nyelvén”.

Furcsasága abban van, hogy az „egyéni” – belülről jött, leleményesen egyedi – avantgárdot a *nyelvteremtés* és *nyelvfelejtés* együttes élményével (Siklós egyéniségéhez illően – *kinjával*) ötvözi. Ebből a szempontból a huszonnégy részes *csöndErdeje előtt* Domonkos István méltán híres, *Kormányeltörésben* című poémájának a rokona. (Alig értem Béládi Miklóst, amikor meditációjában Siklós költeményét Illyés nagy versének, az *A reformáció genfi emlékműve előttnek* ellenpárjaként értékelte.)

Amíg az újvidéki költőnél a nyelv, az infinitivusokra tördelt költői beszéd a *kiüresedést* célozza, addig londoni társánál a különös szókapcsolatok („összetolva erősebbé válik a két szó közötti kapcsolat”) garmadája valaminő *gazdagodást* involvál. Érdekes a régi magyar irodalomhoz való erős vonzódásuk is. Domonkosnál a több szempontból így vagy úgy „megforgatott” Berzsenyi Dániel az egyik fix pont, Siklósnál (a némelykori hangzágsegyezés miatt?) Balassi.

Ám paradox módon a *csöndErdeje előtt* „nyelvi gazdagságát” illetően valamilyen leépülésről is beszélhetünk. Igaza volt Papp Tibornak, amikor megállapította, itt a „vizuális szövegmódosítás” abban áll – hadd nevezzem meg: némely szavak vagy betűk verzállal történő kiugratása, az „és” libikókaszerű feltűnése (ÉS, És), a szókapcsolatok invenciója –, hogy „a látható nyelv elszakad a beszélt nyelvtől”. „A siklói íráskép-módosítást klasszikus értelemben nyelvrontásnak nevezzük, ami a szavak értelmi tartományának felbontását, kiszélesítését vonja maga után.”

Régi nyomtatványok „írásképén” található olyan nyomdai „eltévelyedéseket” – a „bumfordiságnak” az a célja, hogy bontsa-lazítsa a betűk monotonitását, illetve kibővítse az értelmezés körét –, mint a Siklós-versek szövegében. Ha olyan élesen nem tűnik is ki a *csöndErdeje előttől* a „szótologató játék” mibenléte, mint más darabokban, aligha haszontalan ideemlni az értelmi tartomány bővítésére tett, a *változatok weöres sándornak a gondolat metszetében* található példát. Íme: az „erőSheves éh karca kúszik agyadra” sor kezdő „képe” az alábbiak szerint is fölbontható: „erő S heves éh”, illetve „erőS heves éh”.

Szótologató játék? A magányos, kevés beszédű, ritkán publikáló költő kínjának (keservvel viselt létezés-mámorának) némelykori oldása. Iszonytató küzdelem zajlik itt. A torontói Fáy Ferenc formamíves nagy poémája, a *Jeremiás siralmi* a megcsalatsának (egy ország, egy nép megcsalatsának) ugyanazt az *apokaliptikus* képét teszi torokszorítóvá, mint Siklós műltra ébredő lázbeszéde. Ám minden nyomorúság ellenére ott a nyugatos versbeszéd akarva-akaratlan oldani igyekszik – vagy ez a könnyítés csak illúzió? – az emberre rászakadt borzalmakat.

A *csöndErdeje előttben* – más költő, más nyelvhasználat – nincsen ilyen gesztus. A létezés, vagyis az 1956-os magyar forradalmat követő vesszőfutásunk itt úgy fogalmaztatik meg, hogy az *ég* azonnal rászakad a *földre*. „micsoda csorbult,csikorgó idő:nyüszítő / szükkölő,szikkasztó szélben szövődő= / kövesedő év nyolcadhava. / ŐSZHÓ. / skorpió jegyében,szétlőtt éjszakákkal. // ízelt potrohú rovar.vérszívó ragadozó. / szúrása testen, forróföldi vidéken: / halálos,lángoló daganat. / KLAPKA/ VÁRÁBAN is találtak szelidebb skorpiót: // KOMÁROMBAN. ez is elveszett szó. komáromi / kenyér.hajóslegény, komáromi leány. / ma már komárno – elfogyó,távozó szó. // várában magyaros győzelem.bekerített, / veretlen had szabad elvonulása: kül= / honban, fegyverben, ha fegyver a kard, / megtorlástól menten:benn a hazában, / skorpió, OKTÓBER havában.”

Íme a fölütés – mennyi minden összesűríttve benne. Iszonyatot iszonyat követ. A „szétlőtt éjszakáktól”, októberünk meggyalázásától kezdve a magyar történelem egyéb csatája éppúgy említetik – Klapka Komárom, egy '48-as honvédezzredessel, Mednyánszky Sándorral (akiről a *szabad elvonulás* után száz évvel az angol diákok számára díjat neveztek el) –, mint Trianon borzalma „komárno”-val, az „elfogyott, távozó (magyar) szóval”, és a *skorpió egyetem* csipése.

Oláh János (*A költő arcképe*) a huszonnegy rész vizsgálgván – a vers „epikai vonalvezetése” nyilvánvaló –, találóan állapítja meg, hogy „a motívumok

eddig szigorú egymásmellettiségét megbontja az idő”. Valóban, az emlékezés – egyetemessé tágítva a múltat – a nap huszonnegy óráját szimbolizáló *huszonnegy* szakaszban történik. Másik lényeges meglátása: „A versnek az említettekén kívül van két igen fontos, csaknem teljes egészében lineáris rendező témája, az egyik a szimbolikussá tágított születés, a másik a hiedelemvilágból kiemelt sámánutazás.”

Idézet támasztja alá a mondottakat. „állok csöndErdeje előtt. / ördögöt elnyelő sűrűsége / elemésztí őt,elemészt engem. // koponyám poklában égő / szavaim ki kell oltani: / most kell kimondani.” (---) „mint sortűz előtt, egymagam vagyok. / egészen.már csak csontvázam védem. / lobogó máglyák előtt,vágy nélküli. // kilencedik hó, ŐSZUTÓ,végElőtti / skorpió hava.”

A vers kulcsszava, az *idő* lámpása belülről éget, s aki a variációkban nem veszi észre a *visszahozhatatlan* és mégis *jelenlévő* zakatolás fájdalmát, az alig ért meg valamit a furcsa, olykor *képpé* formált versnyelv – vele együtt a költő – iszonyú szenvedéséből. „micsoda csorbult,csikorgó idő” (I.); hódoltságIdő (III.); „tengerből kikelő nyirokIdőben” (XVIII.); „csikorgó idő (XXIII.); „lélekidő: jövő benső porladása” (XXIV.); „jelenIdő” (XXIV.); „elégő idő (XXIV.).

A költemény ziháló lélegzését – ebben leledzik Siklós költészetének unikuma (akár tetszik valakinek, akár nem) – a szinte „versszövegként” élvezhető dokumentumok/vendégszövegek szakítják meg, főképp kínzóan keserű valóság-motívumaikkal: egy passzus a Komáromi Lapokból (1849. júl. 13.), egy a Magyar Függetlenségből (1956. nov. 2.), s végül még egy Bibó István *Kiáltványából* (1956. nov. 4.).

A múltidéző *személyesség* az által él elevenen – a történelem és a család összefonódása (XVIII.), a félelem egyetemessé való tágítása (XXI.), az egyéni sors és a klapkai, Mednyánszky Sándor-i „végzet” összemontírozása –, hogy a *csöndErdeje előtt* vallo-mássora sajátos helyen, az erkölcsLugasban realizálódott. A magyar költészet – mert furcsaságában is nagy versről van szó – szerencséjére.

MEZEY KATALIN
Most vagy soha

Ötvenhat október 22-én kezdődött a végzős papnövendékek számára a hagyományos, egyhetes őszi lelkigyakorlat. Ez – a Szent Ignác-i elvek alapján – azzal jár, hogy a résztvevők nem beszélgetnek sem egymással, sem mással, hacsak nem muszáj. Meghallgatják lelkivezetőjük elmékedéseit a lelkigyakorlat témájáról, magukban feldolgozzák a halottakat és közösen végzik el a napi imádságokat.

Az ötvenhatos őszi zavaros enyhülése lehetett az oka, hogy a '49-ben, felszentelésük előtt internálótáborba hurcolt és időközben kiszabadult kispapok néhányát is behívták a lelkigyakorlatra. Arányi Istvánt is.

A lelkigyakorlat vezetőjét Ernő atyának kellett szólítani, noha mindenki tudta, hogy „diplomáját” nem a teológián szerezte. Nem titkolódzott, sőt kérkedett régi párttagságával és fegyveres testületben szerzett tapasztalataival. Nem tartotta botrányosnak, hogy épp az Andrassy út 60-ból lépett át a papi szeminárium katedrójára.

– Politikai tiszt voltam, ami ott tulajdonképpen ugyanaz, mint a lelkiatya. Vagy a gyóntatóatya – szokta „tréfásan” mondani. Ilyen, minden összekacsintás nélküli cinizmusra még a maga köreiben is csak kevesen voltak képesek.

A mostani lelkigyakorlat elmékedéseinek is „Ernő atya” kedvenc témája adta a vezérfonalát. Szinte minden nyilvános megszólalását ezzel kezdte, és ezzel is végezte:

– Abban ugye megegyezhetünk, hogy Jézus volt az első kommunista.

Ezt követték a nekifutásból idézett marxi szövegek. Kiderült belőlük, hogy melyek azok a gondolatok, amelyek megegyeznek a jézusi és a kommunista tanításban. Csak persze a kommunisták mindent alaposabban kifejtettek, és volt elég bátorságuk a következtetések levonásához is. Jézus csak az előfutárunk lehetett.

Arra viszont nem pazarolt túl sok szót, hogy melyek voltak azok a lényegesen fontosabb különbségek, amelyek a két tant egymástól elválasztották. Szerinte mindaz, amiben Jézus úgymond nem pendült egyháron „késői utódaival”, az ő hibája, tévedése, ha talán nem is szándékos bűne lenne.

Minderre Ernő atya szerint kellő magyarázatul szolgált egyrészt az osztályhelyzete, azaz hogy nem munkás, hanem kisiparos, kispolgári családból származott. Másrészt, hogy jóval fejletlenebb társadalmi és történelmi viszonyok között élt – a korai feudalizmusban –, és gyermekkortól egy téves ideológia: a haladás ellenes klerikális reakció befolyása alatt állt. Így belőle is csak az igazi haladás, a forradalom és a proletárhatalom ellenzője válhatott. Ez volt Ernő atya szerint Jézus legnagyobb tévedése, a forradalom ellenségeként így lett a haladó emberiség ellensége is. Ezért meg is érdemelte, hogy végezzenek vele azok, akiknek maga is a szekerét tolta.

Nagy lendülettel, végtelen magabiztossággal és megvetéssel beszélt, mint aki tudja, hogy bár számtalanszor elmondta ezt a világos és egyértelmű igazságot, hallgatósága nem képes, sőt, nem is akarja befogadni azt. A hallgatás mostani csöndjében a jól ismert visszafogottságnál, a papoktól megszokott idegenkedő, mondhatni ellenszenvvel teli értetlenségénél valami több volt. Most nem csak hogy nem akarták megérteni a szavait, de mintha kifejezetten másra figyeltek volna. Ezért beszélt a szokottnál is hangosabban, miközben jött-ment a teremben és igyekezett mindenkire egy-egy átható, majdhogynem fenyegető tekintetet vetni. Volt, hogy váratlanul megállt valamelyikük előtt, még jobban felemelte a hangját, és ideges karmozdulatokkal kísérte szavait.

De mindez szinte hatástalan maradt. A feszült csöndbe dermedt hallgatóság mintha képes lett volna kiküszöbölni erőfeszítéseit, és valahova máshova, az utcai ablakokon át behallatszó hangokra, a tejüvegtáblákra rávetődő, sietős emberárnyakra, a lépések egyre sűrűsödő zajára figyelt.

Érezte, hogy minden igyekezete ellenére ezek is megneszeltek valamit, noha második napja sem egymással, sem senki kívülállóval nem beszélhettek.

Kora délután az egyik szeminarista valóban felfigyelt arra, hogy a szemközti ház második emeletén egy ablakba kirakják a nemzetiszínű zászlót, mint azt ünnepeken szokás. Ott lobogott az ablakpárkányon, és többször is kinéztek, kikönyököltek, kihajoltak fölötte a lakók. Izgatottan figyeltek a közeli Egyetem tér felé. Többen is észrevették ezt a szokatlan látványt, majd az utca felerősödő zajaiból és mozgásaiból az egész csoport ráébredt arra, hogy odakint történik valami.

Ernő atya állandó kísérője, a fiatal belügyes is észlelte a teremben terjedő feszültséget, fejét forgatva

fészkelődött ajtó melletti székén. Szerette volna figyelmeztetni a főnökét a szemközti házon lobogó zászlóra, de tudta, hogy erre nincs engedélye.

A lelkigyakorlatos teremből régi, alacsony ablakok nyíltak az utcára, így a bent ülőkre szinte rávetült az elsiető embercsoportok egyre sűrűsödő árnyéka. Mind élénkebb, hangosabb beszélgetésük is beszűrődött, néha mintha skandáltak volna valamit.

A politikai tiszt parancsoláshoz szokott ember volt, nem könnyen törődött bele, hogy kicsússzon a kezéből a gyeplő. Ingerülten, szinte már ordítva fejezte be előadását, és imádkozást vezényelt.

Megkönnyebülten térdepelt le a terem, kinyitották könyveiket, zsolozsmához készülve lapozgattak, az előimádkozó bement a liturgikus részek számait. Ernő atya sosem vett részt az imádságokban. Kihasználta a mozgolódás, készülődés perceit, összefont kézzel megállt az ablakok előtt. Csak most vette észre a szemközti házon lengő zászlót.

A kezdő sorok felhangzásával egy időben odakint zajongás támadt. Valószínűleg egy, a korábbiaknál is nagyobb tömeg közeledett, majd haladt el az épület előtt. Jól kivehetően skandáltak, és ez olyan közeli és erőteljes volt, hogy az előimádkozó óhatatlanul elhallgatott.

– Most vagy soha! Most vagy soha! – hallatszott be tisztán odakintről az egységes tömeg lépéseinek dobogásával alátámasztott szöveg. – Most vagy soha! Most vagy soha!

Ernő atya idegesen tépte fel az ablakot. Sűrű sorokban egymásba karoló fiatalok haladtak el előtte, nemzetiszínű zászlók lobogtak a fejük fölött. A „Most vagy soha! Most vagy soha!” kiáltás olyan erővel ömlött be az ablakrésen, hogy a férfi reflexszerűen, azonnal bevágta a külső ablakszárnyat, csoda, hogy ki nem tört az üvege. Dühös tekintetet vetett hátra, fejével odaintette a fiatal belügyest, aki egy másodperc alatt ott termett, hogy segítsen főnökének. Mintha valami bezúduló áradatot kellett volna a karjuk erejével kiszorítani a teremből.

– Álljanak föl! – vezényelt Ernő atya. A szeminaristák közül nem egy már korábban felállt a térdeplésből, és az ablakok felé indult. – Helyre! Helyre! Üljenek le! Nem értik? Üljenek le! – elnyújtott hangon üvöltött, mert odakint változatlan erővel harsogott a „Most vagy soha! Most vagy soha!”, és a szeminaristák a szokatlan események büvületében csak vonakodva engedelmeskedtek parancsának.

A tiszt nem tudta tovább fékezni az indulatait, szinte eszét veszítve kezdte szidalmazni, ököllel fenyegetni a

tömeget. Reverendáját felgyűrve pisztolyát igyekezett kiszabadítani az övén lévő börtokból. Csicskása előkapta, és a tiszt szabad kezébe nyomta saját fegyverét. A férfi ettől egy pillanat alatt magához tért, a pisztolyt visszaadta tulajdonosának, miközben dühösen félresöpörte, odébblokta a fiatalembert.

Ernő atya szokott helyére lépett, és lassú fejmozdulattal szembefordult a rendezetlen körben állógató, feszült arcú szeminaristákkal. Aztán, mint aki álomból ébred, katonásan helyére rángatta a ruházatát, és szónokolni kezdett.

Fegyelemről beszélt, a szeminárium komolyságáról, a hallgatók kötelességeiről, a minden körülmények között betartandó szabályzatról. Arról, hogy csak rajta múlik, kinek meddig van helye a szemináriumban. Ő figyel mindenkit, és igenis ez, a mostani viselkedésük dönti el a sorsukat!

– Ne higgyék, hogy maguknak is mindent lehet! Ezeknek se lehet! Senkinek se lehet! Vége lesz ennek a disznóságnak! Nem tűrünk el ilyesmit, jegyezzék meg! Nem tűrjük el a fasiszta bandák felfordító tevékenységét! A látszat csal! Jól jegyez-zék meg, amit most mondok!

De szavait szinte elfojtotta a behallatszó éneklés, a felszabadult, ellentmondást nem tűró skandálás, az arra haladók ajkán újra és újra felhangzó „Most vagy soha! Most vagy soha!”

– Soha! Soha! Soha! – ordította válaszul a tiszt.

Egy fiú ekkor az ablakhoz lépett, és nyitni kezdte a belső táblát.

– Mit csinálsz, te rohadék? – indult meg felé fenyegető ugrással a férfi, de ebben a pillanatban már négyen-öten is az ablakoknál voltak, és sorra nyitották ki azokat. – Abbahagyni! Abbahagyni! – ordította a tiszt, dulakodva el akarta választani őket az ablakoktól, de a kinyíló ablakok előtt szinte karnyújtásnyira haladó tömeg látványa meghunyászkodásra készítette.

– Most vagy soha! – ömlött be a terembe az elszánt arccal, felszabadult magabiztossággal haladók szava, és a szeminaristák immár valamennyien az ablakokban állva velük együtt skandáltak, levegőbe emelt öklükkel közös ritmusra hadonásztak. Előbb csak egyikük, de mindjárt utána többen is kiugrottak az alacsony ablakokon, néhány percig még ott álltak az épület előtt. Mikor nyolcan-tizen összegyűltek, egymásba kapaszkodva belesodródtek a nagy erővel haladó tömegbe, és eltűntek a társak szeme elől.

Ekkorra mindenkit magukkal ragadtak a történetek. Volt, aki a többieket követve az ablakokon át, voltak,

akik a holmijukat összeszedve, a két ávóst nagy ívben elkerülve, az ajtón át hagyták el a termet. Csak néhány tétova fiatalember maradt vissza, a holmijukat pakolászták be az aktatáskáikba. Pista is köztük volt. Így jól hallotta, amikor a politikai tiszt beosztottjával együtt szitkozódva hagyta el a termet:

– Jönnek ezek még a mi utcánkba! Le kellett volna löni őket is, le kell löni mindet, mint a kutyát!

Odaálltak az ablakokhoz. A tömeg nem akart elfogyni, tömött sorokban igyekeztek az Egyetem tér felé. Valaki épp előttük mondta ki az egész felvonulás kulcsszavát, a „Rádiót”.

– Meg akarják ostromolni a Rádiót!

– Hallottátok? A Rádióhoz mennek! Elfoglalják a Rádiót! Én is megyek! – kiáltott fel egyikük, és indult is az ajtó felé.

Egyszerre mindenki indulni akart.

– A Vadkan biztos mindent bezáratott – jutott eszébe valakinek. A Vadkan Ernő atya csúfneve volt, ritkán merték hangosan kimondani.

– Akkor kifeszítjük az ajtót. Vagyunk elegen.

Kirohantak. A terem ablaka-ajtaja nyitva maradt. Futó lépteik hosszan dübörögtek a széles, boltíves folyosókon. Pista magára hagyva ült a helyén. Nem akaródzott velük mennie. Minek kidönteni a kaput? Kinézett a kitárt ablakon. Nem tudta, miért, de sajnálta azokat, akik nevető arccal, kigyúlt szemmel siettek az utcán egy izgató, közös cél felé. Elfoglalni a Rádiót. Nem tudta, hogy ki találta ki, de lehetetlennek, zavarosnak és érthetetlennek érezte az egészet. Tele volt kétségekkel.

– Még beugratják valamibe ezeket a gyerekeket.

– Az utca átlaga nem tűnt sokkal fiatalabbnak nála.

– Csak nem töltöttek négy évet internálásban. – Rosszkedvűen észlelte magában a börtönévekből visszamaradt koravén letörtséget. Gyávaságot? – Nem lehet mindenki olyan megkeseredett, mint én. Jó, hogy vannak, akik még lelkesednek.

Becsukta az ablakokat, aztán kiment a folyosóra. Kíváncsi volt, mi lett a többiekkel, de semmi zaj nem hallatszott a kapu felől. A keresztfolyosó ajtaja zárva volt. Időközben besötétedett. Sötét volt az udvar és az épület túlsó szárnya is. Átment a refektórium felőli oldalra. Megnyomta a kilincset, és az egyik udvari ajtó kinyílt. Épp előtte emelkedett az oszlopos Madonna-szobor és alatta a kútkávéhoz hasonló talapzat. Két, márványból faragott szerzetes térdepelt rajta, a sötétben élő embereknek is tűnhettek volna. Harmadiknak közéljük térdelt, és fejét a kávéra hajtotta.

Hirtelen könnyörgő szavak szakadtak fel benne, olyan erővel, ahogy régóta nem. Ahogy mióta szabadon engedték, még nem is imádkozott. Benne volt a mai nap minden izgalma és aggodalma. A veszély előérzete.

– Mentsd meg őket, Uram, minden bajtól és minden veszedelemtől! Könyörögve kérek, mentsd meg!

Hosszú idő múltán emelte csak fel a fejét, felnézett Máriára és a kis Jézusra. Innen, az oszlop tövéből a sötétben alig látta őket. De az udvar fölé magasodó két fehér templomtornyot jól látta. Félelmet keltettek benne az égboltot szinte teljesen eltakaró, monumentális építmények. Úgy érezte, mindjárt ráomolnak.

A templomi átjáró felé indult. Hátha nem csukták be, hátha ott kijuthat.

Kijutott. Megértette, hogy miért olyan csöndes és elhagyatott az épület, a bezárt főkapu ellenére társai miért tűnhettek el olyan gyorsan.

A templomban csak az örökmécses világított, a csendes mozgolódásból mégis érzékelte, hogy tele van emberekkel. Megnyugodva tapasztalta, hogy a kórus alatt a nehéz bejárati kapuszárny nyitva van. Idehallatszottak a tüntetés hangjai.

Beült a legutolsó padba, fejét a támlára hajtotta, és épp arra gondolt, hogy itt tölti a mai éjszakát, amikor puskaropogást hallott. Halk volt és távoli, mégis elnémított minden más zajt. Aztán mozgás támadt. Ő is megindult a kapu felé.

Ahogy kilépett az utcára, a távolban felcsattant egy géppisztolysorozat. A Kálvin tér felől jött a hang. Szinte futva tette meg az utat a térre, majd onnan a Múzeum utcáig. Itt már nagy volt a tömeg. Előre furakodott. A Nemzeti Múzeum hátsó kerítésének túlsó, embermagas lábazata alatt megállt. A fegyverek egész közelről kepeltek. A sűrű tömeg kétirányú mozgása csaknem elsodorta: voltak, akik hozzá hasonlóan a Rádió felé törekedtek, és voltak, akik riadtan, erőszakosan nyomakodtak kifelé: szerettek volna minél előbb elmenekülni innen.

Lövések csattantak, autózúgást, élesen forduló kerekek csikorgását hallotta.

– Mentőautókkal vannak... Kivágták a hátsó ajtókat, és belegéppuskáztak az utat nyitó tömegbe – mondta egy kifelé igyekvő.

– Fejbelőttem mellettem egy lányt. Azonnal elterült. Nem is fogtam fel, hogy mi történt vele... Ilyesmit nem lehet elképzelni se. Szabályos lyuk volt a homloka közepén – sírta el magát egy fiatalember.

Pista is legszívesebben zokogni kezdett volna.

– Mondtam, ugye, megmondtam – suttogta.

Visszaindult a templomba. A hatos miséig már sehova se megy. Háta mögül egyre hallotta a lövéseket, néha izgatott kiáltozást is, futó lábak dobogását, autóröbögést.

– Mi lesz ebből, Uram?

Családi titok

Török Kálmánnak már csak két hónapja volt hátra a nyugdíjig a bánya központi raktárának élén, amikor beütött a forradalom. Nehéz hetek, napok voltak mögöttük, amikor nagy szükség volt a körültekintésre, az emberségre, mert a boltokban sokszor semmit sem lehetett kapni. Volt, hogy éjszakai műszakváltáskor állt meg előttük a busz, bejött a bányászok küldöttsége, hogy kapjanak a hazafelé tartók soron kívül lisztet, cukrot, konzerveket. Mindenkit kiségitettek, de mindenről papírt csináltak, mert Kálmán bácsi tudta, hogy előbb-utóbb mindennel el kell számolnia. Még éjszakára sem ment haza, tapasztalt, idősebb emberei is felváltva bentmaradtak vele, hogy a rendszeken kívül ott legyenek ők is a raktárban, nehogy összetűzés támadjon valamiből, vagy a bezárt intézményt akár szükségből, akár garázdaságból felnyissák, kirabolják. Nem lehetett pontosan tudni akkoriban, hogy ki kicsoda, kinek honnan van fegyvere. Októberben az ávósok, meg a börtönből kiszabadított köztörvényesek bujkáltak arrafelé, de jöttek élelemért a forradalmi őrseg tagjai is. Később a kereskedelemben fellépő áruhiány okozott szokatlan helyzeteket.

A baj végül akkor következett be, amikor már mindennek vége volt. Történt, hogy a vezérigazgató elvtárs 1956. december 4-én kiadta az ukázt, hogy amíg a bányászok nem hagyják abba a sztrájkot, a raktár nem szolgáltat ki lisztet a pékségnek. A bányának ugyanis akkor még saját péksége volt, siht végén mindenki a munkahelyi kázinóban vételezte a kenyeret. Az öreg Török nem tudta elhinni, hogy ez megtörténhet: elegendő készlet mellett kenyér nélkül marad a fél város, és épp az ő feladata a dolgokat így intézni. Felgyalogolt a központba, hogy a trösztvezérrel, volt gimnazista társával megpróbálja tisztázni a helyzetet.

A parkon át érkezett a székház hátsó, gazdasági bejáratához, ahol egy zárt orosz katonai teherautó

ismerte a fegyveresek természetét. Ahogy odabent a táborban, itt is fegyveresek álltak szemben a fegyvertelenekkel. Ez nem sok jót ígért.

A reggeli misén nem jelent meg sem „Ernö atya”, sem a lelkiigazgató társak. Mise után hiába akart visszajutni a termükbe, az átjáró be volt zárva.

várakozott. Körülötte csoportokban szokatlanul sok idegen ember, vastag, zöld vattakabát volt rajtuk, mint valami egyenruha. Ismerős arcot nem látott köztük, nyilván nem idevalósiak voltak. Szokása szerint a teherlifttel ment fel a legfelső, úgynevezett elnöki szintre. A folyosón itt is idegen férfiak jöttek-mentek, a vezér titkárnője – régi, sokat látott elvtársnő – olyan ideges volt, hogy egyetlen kézmozdulattal kiutasította őt az irodából.

Már egy ideje tanácstalanul várakozott az ajtó előtt, amikor valahonnan elősietett a főnök.

– Hogy kerülsz ide, Török? – förmedt rá.

Csak annyit tudott kinyögni, hogy: – Kérlek, a lisztügyben jöttem... – erre Tóth István elfordult tőle, és felrántotta az irodaajtót:

– Nincs semmiféle lisztügy... Addig tűnj el innen, amíg teheted – és már be is csapódott mögötte a nehéz, párnázott alkotmány.

Gyalog ment le a lépcsőkön, a hat emelet most próbára tette.

Pontosan akkor kezdtek ratatázni a géppisztolyok, amikor leért a földszintre. Előre rohant, ahonnan a zajt hallotta. A kettős szárnyú, vasráccsal ellátott, üvegezett bejárati ajtó kitérve, benne lövész állásban két géppisztolyos férfi, sorozatban kaszálnak ki a térre, a nemzetiszínű zászlókat lengető, *Himnusz*t éneklő bányászokra. Mint akikbe belevágott a vilám, az első sorokban állók összerándultak, földre-csuklottak és végigvágódtak a kövezeten.

Török Kálmánnal hirtelen fordult egyet a föld, mikor a fegyveresek háta mögül, a tömeggel szemközt állva kellett ezt a jelenetet végignéznie.

– Mi ez? Mit csinálnak? – tiltakozott kétségbeesetten. Aztán eszébe jutott, amit a vezér mondott. Katonaviselt ember volt, felismerte, hogy illetéktelenül tartózkodik a „műveleti területen”. Merre induljon? Előtte a géppisztolyosok, a hátsó bejáratnál a szovjet teherkocsi a vattakabátosokkal. Az egyetlen jó megoldás az lett volna, ha a föld alá süllyed.

És aztán már mindenre késő volt: hátulról rohantak rá, kétoldalt megragadták a karját és hátraarcot csináltak vele. Szemben a folyosón két újabb géppisztolyos közeledett, fegyvereik órá szegeződtek. Mintha lövés érte volna, hirtelen előrecsuklott a feje.

– Ki ez? – ordította utána valahonnan a bejárati ajtó mellől a parancsnok.

– Senki... egy vén trotty a raktárból – válaszolta elhárítón a fegyveresek mögül előbukkanó rendész, akit Török Kálmán gyerekkorától ismert. – Maga meg hogy kerül ide? – förmedt rá az öregre.

A két férfi, aki előbb karonfogta, most a hóna alatt megemelve olyan sebesen vonszolta a rendészszoza felé, hogy bakancsai a folyosó kövét alig érintették.

– Hogy jutott be a székházba? Ki engedte be? – ez volt a kérdése a sietve odaérkező parancsnoknak is, aki a megyei ávó egyik vezetője volt, régóta ismerték egymást.

Nem tudott válaszolni. A szája nem akart engedelmeskedni, mintha injekcióval zsbibasztotta volna el a fogorvos, olyannak érezte az ábrázatát.

Hogy és ki vitte haza, nem tudni.

Hajnalban a lépcsőházuk előtt talált rá az éjszakás műszakból hazaérkező legidősebb fia. A járdán feküdt magatehetetlenül, mint egy rongycsomó. Második nap merte csak bevitetni a család a kórházba a féloldalára megbénult, sem beszélni, sem enni nem tudó embert.

A kórházban rendkívüli helyzet volt, a géppisztolyosorozatok legtöbb sebesültjét először ide hozták be, hogy aztán tovább szállítsák őket más városok kórházaiba. Később kitudódott, hogy sokakat rögtön rabkórházakba.

Török Kálmán december 21-én halt meg egy újabb agyvérzés következtében, és a család engedélyt kapott rá, hogy karácsony harmadnapján, minden feltűnést kerülve, a legnagyobb titokban eltemesse.

KALÁSZ MÁRTON

Tétovaságom – főhajtásul, WS-nek

„mi történjék a világgal,
ha abbahagyja a vívódást a Jakabokkal az angyal.”
Rouke van der Hoek

*Vésődjék Jakab az angyallal, más mással – ennyi kies
fékten a világ? Én csak ülök, a túrés
követhetősége – szólnánk még, Uram,
valaha érdekemben, nos, Jakab
voltam egyszer – vagy csak ma: angyal
ámul, álmokból éjszaka fölsuhanó,
s hiszen jó jellege, következményeképp
olykor, jók ébren: tarkul, vélt üt, víg – hallhatóan
szárny suhogására. Fönnen jó fényen
nyújthatott: vakon valaki, ő lett révén ma angyal.
Példa, vétlen önmagam kísérthet: mása – át e
virradó, sötét falakon. Igényt valaki, részre szólt,
űz se eden, gyermekem, fölötte mígnem csodált hatás – hitt
fölényen lát-e: erőd, míg, kar izma; szárnyuk, lent néha – e fény?*

FALUSI MÁRTON

Halálos szótövek kertje

zongoraetűd két tételben

1.

Idestova két hónapja ismerlek,
 de csak háromszor
 láttalak,
 s most, a távolból
 ugyanazok a varsói úti tervek
 szedik lábamat,
 mint nemrég a tiédet.
 Szemöldöködet egyazon temérdek,
 vastag filcű téridommal
 húzza ki
 ezerárnyú délidőnk
 a Marszalkowska útjain.
 Szemed a mély alagutak
 s a magasépítés
 toronydaruin függeszkedik,
 az enyém könnyű préda után kutat,
 az elvált férfit,
 kocsányon lóg, kerekedik,
 fönnakad egy negyvenedik
 emeleti kéjen,
 mint tokjába óvatlan felrántott relaxa
 – másfél órából három orgazmusra futja –,
 hogy aztán megkérddjen
 a középkorú luxuskurva,
 rábökve egy új óvszeres tasakra,
 bukjon-e még rám, vagy hagyja abba;
 szemhéja csüng, fityeg, mint állami
 pompák lobogója –
 bárcsak megtagadhatnám, amit
 nem engedsz megfogadnom
 hosszú hetek óta.
 Talapzaton, hatalmon
 kegyeletét lerója
 sztálinbarokk oszlopfő-hajtással
 a szovjet kultúrscsóka:
 május kilencedikén elváltam.
 Oly nagyúri, világúri kegy
 a győzelmet együtt ülni meg;
 kormányfő- és vodkafől-hajtással

inni kell e
 magyar könyvsikerre
 a nemzeti futballstadion
 színpadán, formán és papíron
 Márai javít, Ady ront,
 még sincs közös történelmi lecke.
 Azonmód
 lemondunk a fellebbezési jogról,
 nem járt pénz a társnak, ám kekec se
 voltam... mondd, hol állítsunk,
 s miféle szobrot
 az emlékezés virágaihoz?
 Te építésznek készülsz, át is nyúlsz
 időn a térbe; sok árva kioszk
 üvegéből kitűnne
 négy matrjoska-baba:
 bíró, két peres fél, ügyvéd, kezükbe
 nyomva tulajdoni lap,
 keresetlevél, szárazbélyegző;
 míg asztalomra csupasz térdekről
 le-lesikamló, falusi, kockás
 rokolyák hajadonfőtt kihordják
 Zapiecek pirosposzsgás pirogját.
 Térdhajlatukban műszaki négyzetek
 rajzolódnak, belőlük képezek
 műemlékvédő díszburkolatot,
 amikre ráfektethetik arányos
 elágazásaikat kikockázott
 arcú, lekövezett utcalányok.
 Te csak név vagy, talán egy arcé,
 s virágzó korban, akmé
 idején, mikor folyton feledni
 kell rúgva és tépve be:
 hogyan lüktet a harminc év feletti
 szajhák lilás intarziájú kézfeje
 villamosvonalak sűrűn behálózó
 ütőerezetében,
 e városból
 maradjon észrevétlen.

2.

*Később, ahogy Varsóból
hazatértem,
megadatott, hogy kétszer
mellettem ébredj.
Csókod
vadul elharapódzott
a Szabadság híd kipeckelt vastraverzein
– K. und K., blitzrománc, Geschichtsverein –,
hozzám taxiztunk, s az összes pózod
hajnalig beivódott
matracomba, mint nedveink.
Kanapémon kijött a szilárdságtan-tétel
helyes eredménnyel,
mintha ismeretlen prímszámmal
háltam volna, oly elszántan
nyúltam feléd, de félve az elvakulástól,
nehogy elkalkulálódj.
Ne ragadtasd el magad! – súgjad,
mielőtt nekivágtunk a csúcshoz;
a szerelmet
kedvenc író, Kundera
felé tereltes,
cicomátlan hullsz le a
mozdulatra,
abban tartózkodsz, annál,
mi sokszor és sokakat elhasznál
és hajít a feneketlen öntudatba –
az ágyon minket is ketté vett,*

*általános halálban s letépett,
halálos szótövek kertjében
– miként virág és gyümölcs –
különbözik test és lélek:
ne sikoltozz hát, üvöls!
Két főre húztam ágyneműt
és halvány derűt,
ha átlátszik, át ne tűnj
egyiken se,
lámpáinkat oltsd el.
Álmomat, szövetet tisztítószer,
könyörtelenséged kikezdté;
akárcsak válótársam,
belezokogod a telefonidegbe,
hogy hiába volt jó nálam,
hisz kedvedben járni próbáltam,
és hasztalan akarsz, nem tudsz szeretni,
nem és nem, semmi de semmi
értelme a hitegetésnek,
te sokszorozódsz, én elenyészek.
Fémpénzizű aktus tesz szabaddá,
kötődnek bár, gebednek ebeddé!
Vonzalmam tehermentes, szagtalan,
a Szólítás magasztal ragtalan,
ha sajnál is, nehogy az életére
föltegyen,
bűnök hozzák világra a reményt,
és a fürtelem.*

Sárka (1956)

MAROSI GYULA
Ismeretlen valaki

Nem csak giccsgyanús kalandtörténetekben esik meg, hogy valaki találkozik egy ismeretlen idegenrel, és ez a találkozás nyomot hagy benne élete végéig. Az efféle találkozások véletlenszerűek és rövidek, jelentőségüket az adja, hogy nélkülük másképpen kunkorodott volna az illető élete. Legalábbis úgy hiszi. Komoly esélyt ad neki. Így aztán az ismeretlen kilétén egy életen át elmorfondírozhat.

Találkozásom az ismeretlen idegenemmel 1956. október 25-én esett meg.

Huszonharmadikán kora délutántól úgy éjfélig az utcákat jártam. Illetve: ez idő nagy részét a Parlament előtti ácsorgással töltöttem: vártuk Nagy Imrét. Énekeltünk, hirtelenjében faragott rigmusokat skandáltunk, összesodort újságpapírokból fáklyákat égettünk – nagy, békés, felszabadult örömnep volt ott. Tökéletesen elvesztettem az időérzékemet. Apám a házunk kapujában várt rám, bár szinte vonaglott az idegességről, mégsem szidott, örült, hogy előkeveredtem. Tőle tudtam meg, hogy a Rádiónál már lőnek, „már vagy tucatnyi a halott”, mondta egy abból az irányból hazatérő. A Parlament körüli száz-ezer boldogságos barát közül hazatérve, szinte el se akartam hinni, hogy itt valakik lőnek. Megtörténhet, hogy az utcákon vértócsákban halottak fekdjenek?

Apám megtiltotta, hogy másnap kitegyem a lábam az utcára. Szüleim, mint rendesen, elmentek dolgozni. Szinte egész nap az ablakban lógtam, bár a szűk Csányi utcára néző ablakból, beleszámítva a Nagymező utca széles torkolatát is, nem sokat láthattam. Délután lementem a Király utcára nyíló kapu alá, a ház öregjeivel a hazatérőktől híreket vadászni. A Rádiónál az államvédelmisek lőttek, úgy mondták: válogatott, agyimosott barmok, akik az elvtársak parancsára az anyjukat is agyonlőtték volna.

Bár nem kaptam felmentést a házi fogság alól, de mivel nem is erősített meg, és a Csányi utcai ablakból nézve a helyzet biztonságosnak látszott, 25-én reggel elnyargaltam a Barcsay utcába. Valamivel nyolc után érhettem oda: a gimnázium kapuja zárva állt, nem volt rajta semmiféle felirat, az ablakok sötéten sorakoztak. Háromnegyed nyolc táján találhattam volna néhány ott lődörgőt, talán. A villamosok nem jártak, néhány nemzetiszínű, közepén lyukas zászló-

val sietősen közlekedő teherautóval találkoztam. A boltok nagy része bezárt, a redőnyök le voltak engedve, de az élelmiszerüzletek még nyitva voltak, előttük kisebb csoportokban, békésen várakoztak a vevők a bejutásra. Szinte megszokott állapotát mutatta az utcakép, de a levegőben érezni lehetett valami furcsa zizegést. Valahol az egyik ház falához támasztva, némi vakolatdarabok között embermagasságú, bádogból hegesztett, rozsdásodó vörös csillagot láttam. Valamelyik középületről verhették le, egyik ága, nyilván amelyik először ért földet, begörbült.

Valahogy elkeveredtem az Astoriához. Itt végre valami érdekesség várt: a Rákóczi út torkolatában, a villamossíneken két orosz tank állt, a tornyok és a vezetőfülkék ajtaja nyitva, körülöttük fiatalok, egyetemisták beszélgettek az oroszokkal. Hogy mit, nagyjából én is megértettem: nincs itt semmiféle ellenforradalom, láthatjátok: mi vagyunk a nép, de elegünk van Rákosiból és a bandájából. Ostobák és kegyetlenek, Sztálin seggnyalói – már szabad volt Sztálinról nem csak ájult tisztelettel beszélni. Demokráciát akarunk, éljen a szovjet–magyar barátság! Cigarettaival kínálgatták egymást, és az oroszok sűrűn bólogattak: da, da, értik, értenek ők mindent. Ők a „Magyarországon ideiglenesen állomásozó” valamelyik páncélos hadosztály katonái voltak, a laktanyákba való bezártságuk ellenére nagyjából tisztában lehettek az itt kialakult helyzettel.

Mivel egy idő után meguntam a dolgot, elindultam a Nemzeti Múzeum felé, hátha ott érdekesebb dolgok történnek. Egy sarok után meghallottam a lánctalpak csörgését: visszamentem az Astoriához. Azt mondták, az oroszok parancsot kaptak, vonuljanak a Parlament védelmére, ott újabb nagy tüntetés kezdődik. Akkor gyerünk a Parlament elé!

Nem vonultunk tömegben, de sokan tartottunk egy irányba. Már elhagytuk a Bazilikát, és nagyjából a Haas és Czjzek üzlete előtt járva megpillantottam egy, a járda szélénél álldogáló férfit. Érezhetően kivonta magát a sodrásból. Talán azért figyeltem fel rá, mert rajta kívül mindenki mozgott, vagy inkább, mert megéreztem rám tapadó szúrós tekintetét. Harminc körüli, az átlagnál magasabb, kisportolt, kissé darabos arcú ember volt, rokonszenves. Szörmegalléros bőrdzsekit viselt, kezét a dzseki alatti nadrágzsebbe csúsztatta, testtartása egyszerre fejezett ki félrevonulást és tettekrezséget. Talán mert szinte kihívóan nézett rám, úgy rémlett, esetleg valahol már találkoztunk: gimnáziumi éveim alatt sok-

szor jártam ilyen-olyan foci- meg kosárlabda-bajnokságokra, vagy másfél évig úsztam is egy egyesületben, fazonjából ítélve valamilyen sportrendezvényen találkozhattunk. Mindenesetre odaköszöntem neki.

Zsebéből előhúzott kezével magához intett.

– Mi dolgod itt, fiam?

Valamit habogtam, megyek az emberekkel a Parlament elé... Hogy „fiamnak” szólított, megerősített abban az érzésben, hogy valami sportesemény kapcsán találkozhattunk, az edzők gyakran szólítottak így bennünket – „Édes fiam, ha még egyszer ezt csinálod, kitaposom a beledet!” –, talán neki is van halvány emléke rólam.

Az atyai hang keményen csattanóssá vált:

– Minek?!

– Hát...

– Nem akarsz kimaradni a buliból... igaz?! Nem akarsz kimaradni a történelemből, mi?! – Ebbe a csattanásba már gúny is vegyült. Keserű, de őszinte. Az arcába nézve, tüzelő melegbarna szemében mint ha valami mélységes fáradtság is feszelt volna, keskenyre húzott ajka, két szélén az áll alá futó egyenes ráncok mintha a tartós kétségbeesés vonalai lettek volna. Napok óta nem borotválkozhatott, talán a sörték is sötétítették az arcát. Pattogtak a tanácstalan másodpercek.

– Eredj haza, fiam – mondta, ismét rábeszélő, atyai hangon. – Hidd el, nélküled is megtörténnek a dolgok.

A tanácstalan másodpercek tétován ostobává váltak. Megkavartak a szavai. Addig minden kristálytisza és magától értetődő volt: forradalom van, a magyarság életében százévente fellángoló, szabadságot követelő forradalom, és én részt veszek benne. Születésem okán kötelességem, és boldog és büszke is vagyok, hogy megélhettem.

– Na! – ordított rám. – Futás!

Meghököltetett a hang. Hátrébbléptem, és emelt fejű, megvetést sugárzó daccal végigmértem. Legalábbis igyekeztem így végigmérni. Hát kicsoda ő itt? Mit parancsolgat nekem? Egy okostojást játszó, de lelke mélyén gyáva, szar alak! Egy ilyen ne parancsolgasson nekem! Még eltökéltebbre vettem a lépteimet. Aztán... Dolgozni kezdtek bennem az ármány szavai. Valóban: nem múlik rajtam semmi... Csak a tömeg vagyok... Arctalan statiszta... A dolgok megtörténnek nélkülem is... Ahogy eddig is megtörténtek. Ha rám is zuhant a történelem, semmilyen befolyásom nem volt rá. És különben is: két napja már ácsorogtam a Parlament előtt, hosszú órá-

kat, valószínűleg most is ugyanúgy fog történni minden... És akkor minek? Mikor a Nagymező utca sarkára értem, ahelyett, hogy az Alkotmány utcán, az emberfolyammal vittem volna tovább magam, megfordultam a Király utca felé.

Döntésemben minden bizonnyal közrejátszott az is, hogy az előző két éjszakán alig aludtam valamit. Az események hatására olyan feszült, izgatott állapotba kerültem, hogy képtelen voltam. Addig nemigen foglalkoztatott, hogyan is fogok élni, miket teszek majd, hogyan telik el egyetlen életem – majd csak elmorzsolgatom az éveket, ahogy a szüleim, a körülöttem élők, vágyak és remények nélkül –, a Forradalom, mint a megváltó Atyaisten lelkének érintése, felgyújtotta a fantáziámat. Egymásra taposva, egymást túllícitálva pörögni kezdtek bennem ragyogó életképek, mint valami igaz mesében, megnyílt a nagyvilág, színesen, érdekesen. Szinte eszemet veszítve vágni kezdtem ezt az életet. Egyszer csak úgy jártam, mint valami droggal felpörgetett bulizó: két-napi tombolás után rám tört a kimerültség és az üresség. Otthon talán aludtam egyet – nem emlékszem.

Estetájt, apámtól tudtam meg, mi történt a téren. Az egész város ezt beszélte. Az egekig hatolt a felháborodás és az addig is buzgó gyűlölet. Nem mondtam el apámnak, minek is, hogy majdnem én is ott voltam. Sötétedés után mécsesek gyulladtak ki az ablakokban.

Eroősen munkál bennem egy megérzés: ha akkor kimegyek a térre, agyonlőnek. Val os ın uleg az ismeretlen idegen figyelmeztetése miatt: olyan volt, mint valami égi jel, mint valami biblikus parancs, amelynek megszegése magával vonja az elkerülhetetlen, kemény büntetést. Ha mégse – megmosolyogni való a gondolat–: találkozhattam volna későbbi barátaimmal, Beke Katával, ágh Istvánnal, Simonffy Andrással, talán másokkal is. ők megírták a maguk történeteit, olvashatók.

 gy húsz évvel később egy alkalmi, jórészt férfiakból álló társaságban  sszeakadtam valakivel, aki akkor ott volt. Valami kultúrház hod alyszer u nagyteremben, egy üveg vörösbor társaságában félrevont egy sarokba. A többiek, már némi nyomás alatt, nagy hangon r ohogcs eltek,   mégis fojtott hangon adta elő a t ort en et t. Nem emlékszem, mi késztette rá, hogy megtegye: akkoriban már nemigen beszéltünk a forradalom eseményeiről. Mintha illetlen, netán szégyellni való dolog lett volna. Elképzelhető, hogy az akkori, ma már „puha diktatúrának” nevezett kor k otelesz oen

elvárt, „politikailag korrekt” beszédmódjától eltérő néhány megjegyzésem vitte rá. Az ő történetét, hogy a kisemberek milliárdnyi szenvedéstörténetével együtt el ne vesszen a történelem sűrű homályában, nekem kell írásba foglalnom.

Egyetemistaként társaival, köztük menyasszonykájával vonultak ki. A korábbi tüntetésekhez hasonlóan bizakodó, fiatalosan vidám volt a hangulat. Semmiféle gyanús előjel, főként figyelmeztetés nem hangzott el. Eszükbe sem jutott, hogy valakik löni fognak. A főbejárat előtt állt ugyan néhány orosz tank, de nem tűntek fenyegetőnek, inkább mintha védelmi feladatot láttak volna el. Az első sorozatok hangjaira még bután nézelődtek: mi a fene ez? Felhangzottak az első sikoltások, és mindenki futni kezdett. De a nyílt téren nem volt hová futni. Csak sodródott a tömeg, vadul, eszetlenül, az elesetteken taposva. A földre vetette magát, és a lányt is magával rántotta. Arcsal lefelé, egyik keze a tarkóján, másikkal a lányt ölelte. Csattogtak a lövedékek az aszfalton. Testek zuhantak rájuk, vér fröccsent. Azt mondta: fogalma sincs, mennyi idő telhetett el így. Amikor a lányra nézett, látta, hogy a hátán fekszik, ordítani kezdett: hasra! hasra! – baromság volt. A lány szeme nyitva volt, félelmetesen tágra és fennakadva, görcsös rángásokkal vett apró lélegzeteket. Végigjáratta kezét a testén: deréktájon szinte kettévágták a lövedékek. Akkor felállt, és a karjába vette. Por volt és füst: az orosz tankok is löni kezdtek – kire? mire? tán ők sem tudták, esetleg parancsot kaptak, hogy löjjenek repeszgránátot a tömegbe? –, de emlékszik az úszó lóporfüst szagára. És a felszagattott testekből áradó bélsár szagára. Hirtelen átzuhant egy másik világba. Bele sem gondolt, hogy őt is lelőhetik. Pedig még pattogtak körülötte a lövedékek. Csak ment, átlépkedve az elzuhant testeken, nadrágja szárát kitépve a sebesültek fogásaiból, vértócsákba taposva. Haza akarta vinni a lányt a szüleihez.

És ki is jutott egy betorkolló utcába, talán a Szalayba. Ott valakik elvették tőle a lányt, és ő oda is adta: úgy gondolta, segíteni fognak rajta. De valószínűleg akkor már halott volt. Valami iszonyatos fáradtság zuhant rá, le kellett ülnie a járdaszegély kövére. Ruhája, keze csupa vér, combja és ujjai összeragacsosodtak. Egyik cipőjét elhagyta. Zoknijja talpán vastag, szinte filcszerű réteg képződött a rászáradt vértől. Nem emlékszik rá, hogyan keveredett haza.

Lassan beszélt, a tómondatok után sóhajnyi szüneteket tartva. Előbb azt hittem, gondolatai össze-

szedésére kellene ezek a kis idők, de nem: azok már készen álltak, talán egy évtizede, a szünetek önfegyelmzésre keltek. Az arcát képes volt fegyelmezni, de a borospoharat fogó kezének ujjai remegtek. Kétségtelen, a történet előadása így is némiképp romantikus hangvételtől sikeredett. De igazabb és teljesebb így, mintha csak a tárgyilagosságot mímelő, hideg ülepű ész beszélt volna. Gyarló érzelmeink nélkül egész életünk csak féregszínvonalú esetlegeségek halmaza.

Ha lenne olyan kaliberű filmrendezőnk, mint a lengyeleknek Andrzej Wajda, már megcsinálta volna ezt a jelenetsort.

A sötét vérfoltokat őrző ing, amit akkor viselt, ma is megvan. Egy légmentesen lezárt nejlontasokban őrizi. Felesége ismeri a történetét. Gyerekeinek nem mondta el, és talán nem is fogja: az ő életüknek már ne legyen része.

Egy darabig még szótlánul üldögéltünk a sarokban, nem lehetett csak úgy felállni. Egyre idétlenebbnek és bántóbbnak hatottak a körülöttünk felhangzó vad röhögések. Aztán, hogy cihelődni kezdtünk, még annyit mondott, hogy keresték a lányt kórházakban, temetőben, de nem akadtak a nyomára, pedig a szülei jó kapcsolatokkal rendelkező, befolyásos emberek voltak. Nem tudni, mi történt vele.

Hogy mi történhetett vele, csak a rendszerváltás után, kutatások, a túlélők, a mentésben résztvevők visszaemlékezései nyomán derülhetett ki. A sor-tüzek után mentők, teherautók, személykocsik szállították a sebesülteket a kórházakba – már akit értek, akiket tudtak. Délután a holttesteket, nyilván a még haldoklókat is kivezényelt katonák a Parlament Dunára néző oldala előtt gúllába hordták. Később teherautókra dobálták fel őket, és a Kerepesi úti temetőbe szállították. Számuk minden becslés szerint meghaladta a százat, a temetőben jelen lévők szerint több százan is lehettek. Igaz, aznap már utcai harcok is kirobbantak, onnan is vihettek el holtakat, de feltűnő volt, hogy a harcokban elesett fiatal férfiaknál mennyivel többen voltak aznap a nők és a szinte gyermekkorú fiatalok. A temetőben egy részüket nyíltszíni máglyákon égették el. Azonosításukra se idő, se akarat nem volt: gyorsan el kellett takarítani a proletár internacionalizmus mocskát.

Másnap reggel az aszfaltra, a villamossínek vájaitába tapadt vastag, már kocsonyás vért a tűzoltóknak kellett erős fecskendővel eltávolítaniuk. Meg a lánctalpak alatt péppé zúzott testmaradványokat.

Mily sajnálatos, hogy a vörös diktatúra rémtetteit immár történelmi távlat magasába emelve, de a lényegét szinte elmismásolók nem lehettek akkor ott a téren! A Birodalom sok hasonló tere közül legalább 1956. október 25-én a magyar Országház előtti, Kossuth Lajosról elnevezett téren.

A padlásokról lövöldöző orgyilkosok nevek nélküli ismeretlenek maradtak. Emberi számítások szerint még élhettek úgy ötven évig, ám egyikükben sem támadt fel a lelkiismeret, hogy legalább halála óráján, néhány mondattal próbáljon szabadulni az iszonyatos büntől. Lelkiismeret? Egy magát született antifasisztának nevező számára, ha érdekei, s ebből fakadóan zsigerei is úgy diktálják, bárki lehet kiirtásra ítélt fasiszta. Minden bizonnyal találkoztak egymással később is, tartották a kapcsolatot, mélyebb titokba burkolva, mint a szabadkőművesek vagy a maffiózók. Időnként – nyilván – cinkos szemhunyorításokkal kísérve, magas posztokra kinevezték és kitüntették egymást.

Az októberi forradalom évfordulóihoz közeledve mindig, immár ötvenhét éve, eszembe jut ez a férfi. Ki lehetett ő? Tudott róla, hogy a Parlament előtt tömegmészárlás készül? És megsajnálta? Annyian vonultak el előtte, miért éppen engem? Ha tudott róla és buzgott benne még lelkiismeret is, miért nem állta el széttárt karokkal a vonulók előtt az utat, miért nem ordított, ahogy csak a torkán kifért: „Menjete haza! Ezek agyonlőnek benneteket!” Miért nem könyörgött térdre esve minden csinos, fiatal, anyának való lány előtt: „Kisasszonykám, menj haza,

mert ezek megölnek!” Miért csak engem, s nem őket próbálta menteni? Vagy tényleg ismert valahonnan?

Későbbi élettapasztalataim alapján úgy gondolom, nem sporttárs, hanem valamiféle katonaember lehetett: a „Futás!” vezényszó nagyon is honvédségi hangjelzésű volt – akkor, esetleg fél füllel hallhatott valamit. Persze ordíthatták az ő arcába is ezerszer, lehetett akár rab is valamelyik munkatáborban. A gyanú, hogy tudhatott a mézszárlás előkészületeiről, továbbra is bujkál bennem, de egyre kevésbé tartom valószínűnek. Akik tudtak róla, már a helyszínen voltak. Állítólag egy szemközti ház padlásterében bújtak meg. Már betárazták a géppuskákat, elfojtott izgalommal várták, mint egy megszokott elvtársi vadászat előtt, kinek hányat sikerül majd agyonlőni.

Akkor ki volt ő? Hogy a „történelmet” előhozta, sportos megjelenése ellenére, valamiféle tanult, tudós, esetleg csak vaskos élettapasztalatokkal rendelkező férfiú? Aki számára nyilvánvaló, hogy a mindenféle diktatúrák, mikor hatalmukat veszélyben érzik, bármit képesek elkövetni? Hogy október 25-ére már megérett erre az idő? Mi történt vele később? Miért nem találkoztunk legalább még egyszer ebben a bűdös életben? Csak egy közönséges, véletlen találkozás volt? Hogy ráköszöntem, ő tévesztett össze valakivel? És valójában nem tudott semmit, csak a pillanatnyi hangulatát zúdította rám?

Hát így állok az én ismeretlen idegenemmel. Október huszonharmadikához közeledve megjelenik, és napokig a fejemben jár.

RÉFI JÁNOS *Sírfelirat*

Kiss Dénes emlékének

*Uram, az élet véget ért,
s e föld, mely eltemet.
Kárpótolsz mégis mindenért,
vigyázd a csendemet.*

*Hajlékod nékem nyitva áll,
a fény hozzád emel.
Hiába rontott rám halál,
Te nem veszítesz el.*

CSONTOS JÁNOS
Vér és ólom

Ötvenhat október huszonharmadikán telt házat vonz az úzvári Olvasóban az újvidéki rádió tánczenekarnak hangversenye; szólót énekel Lola Novakovics. A felfokozott érdeklődésre való tekintettel második előadást is kell tartani, ám az már félbeszakad, mert kilenc óra tájban érkezik egy telefon, hogy Világváradon lőnek a tüntető tömegre a Rádiónál. Úzváron akkor már – zsongító koncert ide vagy oda – pattanásig feszül a húr: több munkást szabotázs gyanújával, minden alap nélkül hónapokra elhurcolnak; a vezető mérnököket, Szentandrásit és Ancselt pedig rendszeresen éjjelente viszik be és hallgatják ki. Nem csoda, ha az úzváriak mindinkább egyenlőségjelet tesznek az Ávó és a Gestapó közé. A világváradí rádiószózatot hallva – „Lobogózzátok fel házaitokat!” – Úzvár percek alatt zászlódíszbe öltözik; veres színűt még véletlenül sem tűznek ki. Ám egészen huszonötödikéig semmilyen szervezett megmozdulás nincsen – aznap délután az úzvári gimnazisták tüntetnek a fővárosi forradalmi ifjúság mellett. A vezetőjük későbbi francúz- és huntanárod, Szövétneki, aki akkor még pályakezdő pedagógus, de megérti az idők szavát és viszi magával a tanulószobásokat. Négykor van a gyülekező, a menet élére a technikusképzőbe járó huszonévesek állnak. A több száz főnyi menet egyre dagad, mind több munkás csatlakozik a fiatalokhoz, de a fegyveres rendfenntartók nem avatkoznak be. A rendőrsapkákról ekkorra már lekerülnek a muszka mintájú címerek. A vonulók útbajtik az evangélikus templomot, átvágnak a kohók és az akácok mellett, majd a vasútállomás felé veszik az irányt. Tudják: ha a karhatalom tenni kívánna valamit, akkor a gyújtósi sorompó környékén kellene a géppuskákat felállítania. Miután elhagyják a kanyart és nem történik tragédia, világossá válik: Úzváron nem lesz sortűz. A tüntető menet a gyárat megkerülve a főpostához igyekszik, hogy ott feladják a szolidarizáló táviratot: „Világváradí ifjúság, veled vagyunk. Az úzvári ifjúság.” De a menet nem csupán vonulgat. Az első veres csillagot a tűzoltóság udvarán lévő kis árboc tetejéről szerelik le; s a gyárkapun függő, felnagyí-

tott élüzem-jelvénynek sem kegyelmeznek. Miután a laboratórium tetejéről is leverik a gyűlölt csillagot, valaki felkiált: „Az obeliszk még áll!” Dömpert kerítenek a muszka emlékmű ledöntéséhez, ám az első próbálkozás sikertelen: elszakad a kötél. Szereznek hát egy vastagabbat, de a dömpertnek kipörög a kereke – rá kell segítenie annak a temérdek embernek. Úgy húzzák el a megszállás jelképét, mint a répame-sében, hogy aztán teljes egyetértésben sındarabokkal zúzzák szét. Este hétkor a diákok felrohannak a ledöntött szoborra, és eléneklik a *Himnusz*t. Miután megtörténik a profán körmenet a gyár körül, a tömeg föltuszkolja Albertet a patika lépcsőjére elszavalni a *Nemzeti dalt*. Albert a járási írócéh elnöke, verseit a miskádi területi írócsoport Kohó című folyóiratában publikálja, amit azután Széphalomra keresztelnek át. Később úgy emlékszik vissza erre az önkívületben töltött estére, hogy az emberek önmaguk fölé nőnek: valahogy mindenki egy fejjel magasabbnak látszik. Reggel két műszak dolgozói a bányatröszt irodaépülete előtt gyülekeznek; a rendőrök tétlenek, miként a sójagázlói és harangodi határőrök is. Igaz, idővel már tízezres tömeg hömpölyög utcáról utcára, jogokat követelve és negyvennyolcas dalokat énekelve. Huszonhatodikán a munkástanács meghirdeti a sztrájkot és az úzvári kohászok egészen a muszka invázióig nem is veszik fel a munkát, jóllehet mindenki bejár a munkahelyére a rendes műszakbeosztás szerint. A rendet ekkor már az újonnan alakult nemzetőrség tartja fenn. Olykor fura helyzetek is adódnak. Mikor a kenyérgyárnak elfogy az élesztője és nincs utánpótlás, megkérdik a vasgyári labort, nem tudnának-e segíteni. Már hogyne tudnának! A jó öreg vegyész szaktársak ötvenliteres üvegballonokban tésztalevet készítenek, sűrített levegővel pumpálják át, majd beoltják élesztőgombával. Amikor megérik és elszaporodik az élesztő, leszűrrik és mehet a kenyérgyárba. Jól jellemzi a viszonyokat, hogy a munkástanács elnöke mindenütt istenfélő bolsevikként mutatkozik be. Épp konszolidálódna a helyzet, ám ekkor megérkezik Úzvárra a miskádi sortűz híre. Oszmán, az úzvári nemzetőr-parancsnok akkor már öt napja alig alszik két-három óránál többet: napközben az őrzékek szervezésével van elfoglalva, amikor pedig végre hazamegy, mindenféle rádióadásokból próbál tájékozódni. Huszonkilencedikén reggelre annyira kimerül, hogy hallucinációi támadnak: olyan érzése van, hogy a rendőrök meg akarják támadni a nemzetőröket. Felkiált, majd több-

Fejezet a szerző *Angyaldekameron* című, készülő könyvéből.

ször is a levegőbe lő a pisztolyával. Az udvaron tartózkodó nemzetőrök pánikba esnek és ők is elkezdnek lövöldözni. Mivel a kapitányság udvara zárt, így kívülről nem lehet látni, mi történik az épület takarásában, a városi járőrök is tüzet nyitnak, s csak nagy sokára derül ki, hogy szó sincsen semmiféle ellenségről. Oszmán akkor már nincs eszméleténél. Felviszik a kórházba, ahol az orvosok megállapítják a súlyos idegösszeroppanást. De a rettegés angyala elszabadul: a dezinformációk és a káosz folytán előbb a hangosbemondón figyelmeztetnek a veszélyhelyzetre, majd a kazánház melletti gyári sziréna is megszólal. Az ülösstrájkot folytató munkások feszítővasat ragadva, futólépésben indulnak a rendőrkapitányság felé. Jóllehet kiderül, hogy vakláрма az egész, nem oszlik szét a tömeg, hanem a miskádi sortűzre emlékezve spontán rigmusokat kezd skandálni. Mikor a nemzetőrök elfognak egy ügyészségi nyomozót, mert meglelik nála az önvédelmi fegyvert, amely a beszolgáltatás ellenére nála marad, némelyek felismerik benne kegyetlen vallatójukat, kitépik a nemzetőrök kezéből és agyonverik. Ugyanerre a sorsra jut egy ávós tiszt és egy rendőrszázados is: felakasztják őket a Tiszti Kaszinó előtti gesztenyefára. Korábban embereket kínoztak, ám a csőcselékké vált sokaság most őket kínozza: a századost lábbal lógatják fel, órákig csüng fejjel lefelé, amikor pedig összekötött kézzel még mindig meg akarja törölni az arcát, egyik volt áldozata, egy paraszt, vasvillát szúr belé. A nemzetőrök tehetetlenek; még a munkástanács elnökét is kis híján meglincelik, amikor felszólal a kegyetlenkedés ellen. Egy másik ügyész úgy ússza meg a népítéletet, hogy gyorsan felveszik a kórházba és befektetik a sebészeti osztályra. Jolán nagyanyád a csődület hírére Csalánosról siet kivégzésnézőbe, de a kíváncsisága megbosszulja magát: elájul a véres látványtól. Egy közeli padra ültetik, vízzel locsolják, amíg nagy nehezen magához tér. Később azt állítja: a tetőn látja fényképezni Duplaagyat, az abnormális fejű fotóst, akinek a képei alapján nemcsak az önbíráskodókat, de a báméskodók közül is sokakat elítél majd a bosszúszomjas káderjónási terror. A történelem furcsa fintora, hogy a munkástanács hetilapja, a Szabad Úzvár első száma november harmadikán, a forradalom eltiprásának előestéjén jelenik meg Albert költő szerkesztésében. Ezt a lapszámot később a Toszkan család a legfélelmetesebb „konszolidáció” időszakában is féltett ereklyeként őrzi. November ötödikén az

úzvári és pákádi munkástanácsok közös nyilatkozatban követelik Imre mártír kiszabadítását és hivatalába való visszahelyezését. Nem naivak: azt várják, hogy másnap válaszként Úzvárt is megszállják a muszka csapatok, hiszen már Regekő és Nógrádbánya is elesik. Nemcsak a szabad Úzvár, hanem a Szabad Úzvár is unikummá válik. A muszkák végül tizenegyedikén délelőtt érkeznek meg két-háromszázan, tankokkal és páncélosokkal. Parancsnokuk meggyőződik róla, hogy rend és nyugalom honol, s pár óra múlva el is hagyják a várost. Így a második szám is megjelenhet tizenegyedikén. A vezércikk visszautasítja Káderjónás beszédét, amely lefasisztázza a forradalmat; és azt is kifogásolják, hogy a Szabadnép impresszum nélkül jelenik meg. A Szabad Úzvár munkatársai úgy határoznak, hogy továbbra is a nevükkel vállalják minden sorukat. A harmadik számban, tizenhetedikén, tizenhárom nappal a puccs után, még mindig nyíltan visszautasítják a Káderjónás-féle bábkormányt, és továbbra is Imre mártírt követelik a kabinet élére. Huszadikán visszatérnek a muszka páncélosok. Sehovcov városparancsnok parancsba adja a fegyverek beszolgáltatását, gyülekezési és éjszakai kijárási tilalmat rendel el – ám a sajtómunkásokat békén hagyja. A következő szám Úzvár és Vidéke címmel jelenik meg: a szerkesztők ezzel kívánják jelezni, hogy a város immár nem szabad. A megszálló tisztek rokonszenveznek a munkástanáccsal, amely önként korlátozza jogkörét, de legitimitását senki nem vonja kétségbe. Vezetési válság azért alakul ki, mert vannak, akik szerint a sztrájk nem hatékony eszköz, hiszen ennek hatására sem mennek ki a muszkák. A sajtó derekasan tartja magát, de a vasgyár alig kezdi újra a termelést, letartóztatják a nemzetőrség parancsnokát és helyettesét. Ennek hírére ismét megbénul a gyár, visszaáll a sztrájk. Az Úzvár és Vidéke az ötödik számban már arról ad hírt, hogy itthon vannak az úzvári munkástanács letartóztatott tagjai. A vezércikk a hónapforduló miatt az Október huszonharmadika címet kapja. „Tegnap egy hónapja, hogy egy eszeveszett, saját hatalmába belerészegedett és hatalmához az utolsó percen túl is görcsösen ragaszkodó hóhér a mikrofon elé áll és átszakítja a tűz és a vér gátjait.” A befejezés pedig így szól: „Követeléseink, amelyeknek teljesítéséért Világvárad ifjúsága októberben békés tüntetésen az utcákra vonul, amelyekért az elnyomás ellen fegyvert fog, ma is érvényesek. Ezekből a követelésekből a hun nép nem enged. Ezeket a köve-

teléseket vér pecsételi meg, s a hun munkásság, a hun ifjúság nem lesz árulója a néphatalomra épült Hunniáért hullatott vérnek.” December elsején a hetilap fejlécébe már belekerül az állampárt neve, Sehovcov őrnagy pedig értekezletet hív össze a városparancsnokság épületébe. Megköszöni az együttműködő készséget, és bejelenti, hogy alakulata rövid időn belül elhagyja a várost. Külön megkéri Albert főszerkesztőt, hogy ezt a lehető legrövidebb időn belül írja meg az újság. A friss lapszám néhány óra alatt össze is áll és a muszka kivonulás hírére ismét Szabad Úzvár szerepel a fejlécén. Ám másnap reggel Sehovcov már a szerkesztőségben várja Albertet, fasisztázza és ellenforradalmározza. Miután megtudja, hogy a lapot ötezer példányban nyomják ki, parancsba adja, hogy másnap reggel nyolcra legyen mind az ötezer az íróasztalán, mert ha nem... – és a pisztolyához nyúl. Albert hanyatt-homlok papírt szerez, indul a nyomdagép, újranyomják az ötezer példányt. Másnap reggel nyolckor ott az ötezer újság az íróasztalon, de Sehovcov már sehohol: éjjel érte jön a muszka katonai rendőrség, letépi a

rangjelzését, kopaszra nyírják és elviszik. Hideg napok köszöntenek Úzvárra: a konszolidációnak csúfolt megtorlás nem mentes a koncepciók elemektől. Albertet életfogytiglani börtönre ítélik, amiből két részletben tizenhárom évet ül le. Harminchat ítélet születik, ebből három az életfogytiglani és négy a halálos: Káderjónás a vérre ólommal felel. Egy fogvatartott a rendőrségi kihallgatások során, tisztázatlan körülmények során halálozik el. Úzvár példája Nyugaton, az Ötös Bizottság előtt a hun ellenállás szimbólumaként szerepel. Káderjónást itt annak nevezik, ami valójában: hazaárulónak. Szövétneki a tűzhely hamusa alá rejti forradalmi költeményeit – egyet közülük te közölsz majd negyven év múlva az úzvári antológiákban: látható, ahol megégett a kézirat széle. A káderjónási propaganda az úzvári véres hétfő brutalitását domborítja ki, a Szabad Úzvár dicsőséges történetén azonban ez a kicsinyes iparkodás nem tud foltot ejteni. Bosszantó cáfolata annak, hogy ez a forradalom véget érne november negyedike hajnalán. Az igazi forradalom soha nem ér véget.

Pásztorfiú (1943)

LUCZA BÉLA
Megjártam a Hadak útját

1936. szeptember 23-án Debrecenben láttam meg a napvilágot ötödik gyermekként az egykori Demke Klinikán, amely azóta már megszűnt, s ahol születésemkor Édesanyám szakácsnő volt, és a nővérszálláson laktunk nyolchónapos koromig. Édesapámat nem ismerhettem, mert az országot járva vállalt munkát, és csak ritkán jött haza. Pár hetes lehettem, mikor meghalt.

Testvéreim már menhelyen éltek – hasonló sors várt rám is: nyolchónapos voltam, amikor Debrecenben Kulybus néni vett magához, aki csak „kis rucá”-nak hívott. Mindössze négy évet töltöttem nála, ameddig meg nem született fia kislánya, ezért visszadott a menhelyre. Onnan Hajdúszoboszlóra kerültem, ahonnan még aznap este megszöktem: reggelre – a sínek mellett – hazagyalogtam Édesanyámhoz Debrecenbe. Sajnos, csak két évig maradhattam, majd – egy apáca jóvoltából – a nagykállói Pallagi családnál éltem: disznót és kacsákat ettettem, vizet hordtam, és gallyakat gyűjtögettem az erdőben.

Nyolcévesen kezdtem az első osztályt, s az egyik tanárnő kiderítette, hogy az iskolánkba jár egy másik Lucza – János –, aki nem más, mint a két évvel idősebb Bátyám! Minő szerencse és isteni kegyelem – csoda. Attól a pillanattól kezdve a Bátyám védelme alatt álltam: senki sem mert bántani, csúfolni, gúnyolni, mert megvédett. Sajnáltam, hogy mindössze két évet tanulhattam abban az iskolában, mert 1945 telén – a legidősebb testvérem, Gyula hívására – gyalog mentem a 22 km-re lévő Nyírbátorba, hogy a már ott lakó Édesanyámmal és testvéreimmel élhessek. Útközben részeg román katonák felvettek a szeke-
 rükre, de az első adandó alkalommal – még Nyírbátor előtt 2 km-rel – egy tanyánál leugrottam. Még szerencse, hogy gyermekként ép bőrrel megúsztam – akkor még nem lóttak utánam. Ki gondolta volna, hogy egy évtizedre rá a szovjet katonák már nem lesznek oly kegyesek: hidegvérrel lőnek majd le.

Újdonsült tanyai ismerőseimnek nagyon sokat köszönhetek: felkutatták Édesanyám testvérét, Ida nénit – akit ismertek is –, aki átvitt Édesanyámhoz, s ráadásul összehozta családunkat: újra együtt lehetünk mind az ötven gyermekek Édesanyánkkal Nyírbátorban.

1951-ben – 15 éves voltam akkor – vidéki diákokat toboroztak ipari tanulóknak. Pesten – a IV. kerületben, a Megyeri úton – a Kilián György Ipari Tanulmányintézetben laktam, és a Dohány utcai Általános Iskolában folyt az oktatás: köszörűsnek tanultam.

*Még bizakodva néztem a jövőbe
 1956 októberében...*

Autószerelő szerettem volna lenni, de nem úgy alakult. A hét egyik felében folyt az elméleti oktatás, majd a másik három napban gyakorlaton voltunk: a csepeli Rákosi Mátyás Szerszám- és Készülékgyárban – az egykori Weiss Manfréd Vasműben. A Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) szervezésében hetente egyszer kötelező volt lögyakorlaton részt vennünk. Fiatakként aktív tagja voltam mind a Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek (DISZ), mind a kultúrsoportnak, mind pedig a Magyar Repülős Szövetségnek mint ejtőernyős – élsportoló voltam. DISZ-tagságomra nem vagyok büszke, de sajnos csak így lehettem – mint

„megbízható ember” – ejtőernyős sportoló.

1953 júniusában végeztem: a Szerszám- és Készülékgyárban tettem le a mestervizsgát – „négyes” kategóriában adták át a szakmunkás oklevelet. Ezt követően már egy négyágyas szobában lakhattam a Kossuth Lajos utcai nyolcszáz férőhelyes munkásszálláson.

1956-ban Csepelen a Vas- és Fémművekben, a Varrógépgyárban univerzális köszörűsként dolgoztam. Október 23-án műszakváltáskor tudtuk meg, hogy a belvárosban tüntetés van, ezért munka után a kultúrteremben gyűlést tartottunk, ahol azon nyomban elzavartuk a párttitkárt. Menten HÉV-re is ültem, és bejöttem a Boráros térre, ahol már teljes forradalmi hangulat fogadott: transzparenszeket tartó és jelszavakat skandáló diákokkal telt teherautók száguldoztak – még a villamosokon is voltak feliratok, némelyik ház ablakaiból pedig nemzetiszínű papírzászlókat lobogtattak lelkesen. A Margit híd pesti hídfőjéig villamossal mentem, de onnan nem

közlekedett tovább a 2-es villamos, mert már ott is sokan voltak. Az Országházhoz érve, az összesereglett tüntetőkkel együtt kiabáltam: „Nagy Imrét követeljük!” Civil ruhás nyomozók próbáltak minket oszlatni, de senki sem mozdult. Mikor Nagy Imre „Eltársak” köszöntéssel szólott hozzánk, kifütyültük, lehurrogtuk, de helyesbítése után megtapsoltuk, és bizakodással hallgattuk beszédét, mert vele szimpatizáltunk, hiszen reformerként ő is változást akart.

Hamar híre ment: a Rádiónál már lövik az embereket, a Sztálin-szobrot pedig döntik, ezért a tömeg oszlani kezdett, s csoportokban gyalog indultunk a helyszínekre. A Rákóczi út – Vas utca – Bródy Sándor utca útvonalon jutottam el egészen a Rádió épületének bejáratához. Útközben láttam az első áldozatok egyikét: a Vas utcai

Kórháztól kb. 15 m-re feküdt a járdán egy nemzetiszínű zászlóval letakart halott munkás – a fellebbentett zászló alól látszott, hogy hiányzott az orra és a fél homloka. Ő volt a zászlóvivő. Döbbenet és szörnyülködve néztük. Egy katonatiszt – letépve parolinját – ott zokogott mellette. A szemtanúk elmondása szerint az ávósok állták útját a tüntetőknek, hogy ne jussanak el a Rádióig, de a *Himnusz*t éneklő tömeg közé lőtték kb. tíz méterről a félféves géppisztoly egész tárát: 32 golyót. Ott, azt a szerencsétlen áldozatot látva váltam forradalmárrá és szabadságharcossá.

A Rádió ostromában fegyveresen nem vettem ugyan részt, mivel megsérült a lábam – először egy Múzeum körútról jövő, kis „32-es” magyar tank a Rádió bejáratánál a falhoz nyomott egy hasonló korú fiatalemberrel együtt.

Először az erkélyen felolvasták a 12 pontot, majd Szepesi György kezdett szellemeskedni, hogy akkor mehetünk is, oszoljunk, de a tömeg nem tágitott. Mindez abszurdnak tűnt számomra abban a helyzetben. Vártuk, hogy beolvassák az újabb követeléseket, melyeket közben hoztak: a kibővített, 16 pontot.

Az ávósok már korábban megszállták a környező házak tetejét és a Rádió épületét is, az ablakokból könnygázgránátokat hajigáltak, lövések és jajgatások hallatszottak. Mégsem mozdultunk.

A Rádió erkélyére kitett hangszóróból a követeléseket hallottuk – azt hittük, az megy élő adásként is.

„A ruszrik menjenek haza!” – erre mi is ordítottuk: „Függetlenséget!” – „Sajtőszabadságot!”

Fél tíz körül a tömeget a tetőről és az ablakokból kezdték löni: visítások, jajgatások hallatszottak – a kapubejáróknál próbáltunk védelmet keresni, miközben csak úgy szikráztak a golyók az aszfalton. Az említett harckocsi mögött mentem, mikor másod-

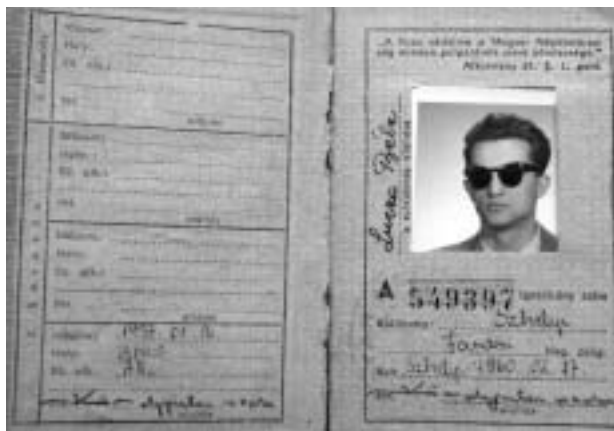
szorra egy sorozatlövés során az aszfaltról belepattant a lábamba egy golyó – én is egy kapu alá sántikáltam, miközben üvöltöttem: „Ne lőjenek!” Huszadmagammal bevitték a Vas utcai Kórházba, hogy ellássák sebesülésemet. A társalgóban teát osztottak, mi meg hallgattuk a Szabad Európa Rádiót – mialatt folyt a Rádió ostroma.

Egész éjjel folyamatosan hozták be az egyre súlyosabb sérülteket – már be sem fértek a mütöbe, ahova benézve, iszonyatos látvány fogadott: amputált kezek és lábak heverték az asztal alatt is. A lépcsőnél feküdt egy fejlövéses ember, akinek a homlokán hatolt be a lövés, és hátul jött ki – a kezét fogtam, miközben meghalt.

Volt a sebesültek között egy magas rangú ávós is, akinek három óriási, füstös lyuk tátongott a hasán: várt a sorára, hogy ellássák, de mivel addigra már rengeteg sebesült volt, mire rákerült a sor, behalt sérüléseibe. Közben derült ki, hogy előtte nem sokkal lőtte le egyik ávós közlegényét, aki – parancsát megtagadva – nem akart belelőni a Rádiónál összeverődött fegyvertelen tömegbe.

Csak másnap reggel, október 24-én, 7 óra körül engedtek ki a kórházból. Hazafelé tartva, szörnyű képek égtek be emlékezetembe: kiégett páncélautó az EMKE előtt, benne pedig öklömnnyire összezsu-gorodott és összeégett ember.

A betört kirakatokból semminek sem kelt lába. Sőt, az utcára kitett ládákban gyűjtötték az áldozatok hozzátartozóinak – abból sem vett el senki egy fillért sem. Ahogy közeledtem a Corvin köz felé, feltűnt, hogy a körüti házak ablakainak a többsége kitört: csak később tudtam meg, hogy onnan előző nap már

Katonai igazolványom

dobálták a benzines üvegeket. A Corvin közben teherautóról osztogatták a fegyvereket – én is beálltam a sorba: egy Mauser puskát és két bőrtokban töltenyeket is kaptam. Így váltam még aznap délelőtt Corvin közti fegyveres harcossá.

Felfegyverzett bajtársaimmal 8 óra tájban már fegyveres ellenálló csoporttá alakultunk a mozi pénztáránál: mi voltunk az Első Ellenállási Fegyveres Csoport. Ott ismertem meg Katonaköpenyest, azaz Iván Kovács Lászlót,¹ akit az ott egybegyűlték parancsnokká választottak, akitől a szabadságharcos igazolványt kaptam, és akinek még aznap a helyettese lettem. Elővigyázatosságból – egymást és majdani életünket védendő – mindnyájan becenevet használtunk: engem – termetem miatt – Kicsi vagy Kék svájcisapkás néven ismertek. Senkinek sem tudtuk az igazi nevét, nehogy esetleges elfogásunkkor – vallatás közben – elárulhassuk.

A mozi jobb oldalán – ha a mozi épületével szemben állunk –, az árkádok közötti épületben voltunk vagy húszan. A Parancsnokság bal oldalon volt, a Corvin köz 4. sz. alatti ház egyik első emeleti lakásában – Dr. Kramolin kórházi főorvosé volt a lakás, aki állandóan a kórházban tartózkodott, ezért rendelkezésünkre bocsájtotta.

A bérházak emeletein lévő lakásokban családoknál aludtunk, míg a Körúton a tőlünk lévő harmadik ház második emeleti egyik lakásában élő kalauznő szerzett számunkra élelmet – akit ezért később fel is akasztottak. Pár lakással arrébb, egy idős néninél ettem és aludtam aznap éjjel másodmagammal.

Október 25-én jött közénk Bibsi (Rác Lajos) és barátjával, Szöszivel (a mai napig sem derült fény kilétére) ők is Kicsinek hívtak. Mindhárman 20 év

körüli fiatalemberek lévén, úgy összebarátkoztunk, hogy egészen november 6-ig együtt voltunk.

Kora délután éppen a Rákóczi út felé indultunk, miközben feltűnt egy szovjet harcocska: azonnal löni kezdett. Másik két társam egy kapualjban talált menedéket, míg én egy ruhásüzlet betört kirakatán keresztül ugrottam be, ahol a padlón a már korábban ott elhelyezett halottak kékültek-zöldültek. Nem volt időm gondolkodni: odafeküdve közéjük, a lógó ruhák alatt vészeltem át a ruszlik elvonulását.

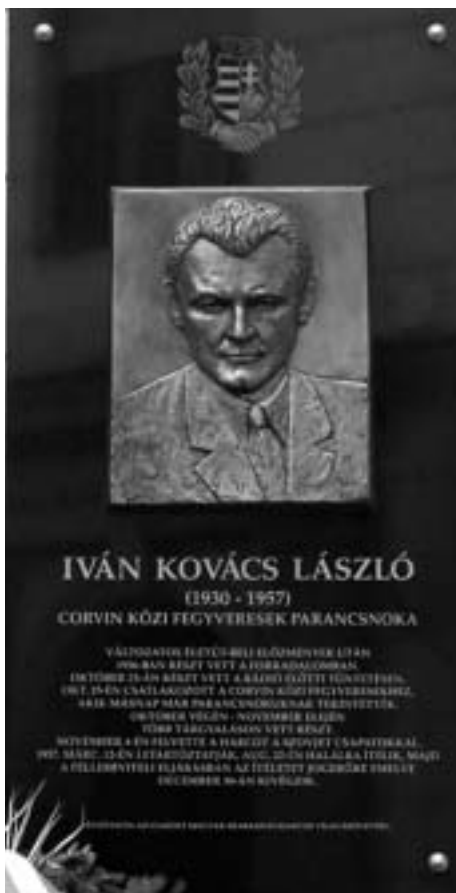
A harcok elcsitulásával mint parancsnokhelyettes tizennégy társammal együtt – akikért én feleltem – teherautóval elindultunk, hogy személyautót szerezzünk parancsnokunknak, de sajnos nem sikerült. Aznap éjjel a moziban aludtunk ülve, de többször már nem, mivel végig fagyoskodtunk.

Az állomáshelyem ugyan a mozi mellett volt, de társaim egy párszor eljártak a Práter utcai iskola pincéjébe is enni, ahol az élelmet tárolták, amelyet a környék lakói adtak, valamint vidékről is hoztak adományokat. Egy ilyen teherszállítmányt hozott Trencsényi László² is.

Már jó előre fel voltak verezve a környék lakói is: maguk

készítették a házak ablakainak belső részén elhelyezett, lógó kanócú, benzines üvegeket – gyújtásra és dobásra készen.

Október 26-án éppen fegyveres szolgálatban voltam, mikor egy T-55-es harcocska már két lövedékével eltalálta a Kilián Laktanya első és második emeletét. Amikor lőállásba került, Falábú³ elindult ugyan felém, hogy segítségemre legyen – mint tapasztalt tüzér –, de nyomban cselekednem kellett: meghúztam az elsütő szerkezetet működésbe hozó női selyem kalapzsínórt, s – egy jól célzott lövéssel –

Emléktábla a Corvin közben

1 (Debrecen, 1930. 08. 18. – Bp., 1957. 12. 30.: felakasztották) – 1956. 10. 24.–10. 30. között a Corvin köz parancsnoka, míg aznap puccsal le nem váltották.

2 A Corvin Közi Bajtársi Közösség és az '56-os Magyarok Világszövetsége ügyvezető elnöke, a Pesti Srác Alapítvány elnöke.

3 Mesz János (Pécs, 1931. – Bp., Péterffy Kórház, 1956. 11. 16.) Falábú Jancsi /Tuskólábú régen tüzér volt, ezért – koránál fogva – szeretett az ágyúnál dirigálni. Így lett a tüzérek parancsnoka 11. 02-től: legtöbbször ő kezelte az ágyút.

sikerült egyedül harcképtelenné tennem a tankot. Míg a szovjetek ködösítettek, közben átmenekültek a mögöttük lévő tankba, és továbbálltak.

Már javában folytak a tárgyalások a Corvin közik – Iván Kovács vezetésével – és a Kilián Laktanya parancsnoksága között. Maléter már 25-én megérkezett, de nem akartak segíteni: nem adtak sem lőszer, sem tüzéségi ágyút. A végén azért mégis kaptunk – Maléter tudta nélkül! – egy tüzéségi ágyút, amelyet beállítottuk a mozi lépcsőjére. Sőt, több láda lőszerrel is elláttak minket. Volt köztünk egy félkarú katonna is, aki bravúros ügyességgel tudta a hatalmas és súlyos ágyúgolyót csőre tölteni.

Aznap érkezett Pongráz Gergely,⁴ Bajusz – akit csak Nagypofájúnak hívtam, mivel folyton dirigált és okoskodott. Egyik testvére (mivel többen is voltak ott velünk a Pongráz testvérek közül) – Gergellyel ellentétben – nagyon csendes és szolid volt.

Nekem mindig akadt egy pár vállalkozó szellemű társam, akikkel a páncélautókat lőttük ki.

Október 27-én már több napja őriztem az ágyút. Az előző napi haditettnek olyan híre lett, hogy még a Paris-Match fotóriportere, Jean-Perre Pedrazzini⁵ is készített velem interjút, fényképet azonban nem, mert attól tartott, hogy a határnál elveszik tőle a képeket, engem pedig akár még hátulról fotózva is felismernek és felakasztanak.

Október 28-án az Üllői úton jött felénk egy szovjet tank, amelyet asszonyok és gyermekek vettek körül, majd mi is megérkeztünk. Csodálkoztunk, hogy nem tanúsítottak ellenállást: megadták magukat. Így volt már egy harckocsink is. Mint aztán később megtudtuk, ki is végezték őket.

Később örömrivalgásban törtünk ki, mikor megtudtuk Nagy Imre bejelentését, hogy győzött a Forradalom. Örömben sokan az egész tárat az égbe lőtték a géppisztolyukból – azt hittük, egy új világ kezdődhet.

Október 29-én délelőtt engedélyt kértem Iván Kovács Lászlótól, hogy kimehessek Csepelre a fizetésemért – Bibsi és Szöszi is elkísértek.

Október 30-án délutánra értünk csak vissza. Pöttöm – a 13 éves csepeli srác, akit évek óta jól ismertem személyesen Csepelről, s aki „Kezit csókolom”-mal köszönt nekem – azt kiabálta: „Most már Gergely a parancsnok!” – nem tudtuk mire vélni, mi történhetett, míg elvoltunk. Iván Kovács – nekem mint parancsnokhelyettesének – azt mondta: „Nem akarok testvérharcot, inkább hagytam az egészséget!”

Azon a napon esett el a Köztársaság téri Pártház. Magam is odamentem – ugyancsak Bibsivel és Szöszi-vel –: kerestük mi is a lejáratoikat. Addigra már csak pár halott feküdt a földön, a Pártház előtt kiterítve, de láttuk viszont a fölakasztott és megcsonkított ávóist is. A körülöttünk állók elmondták, hogy a felbőszült tömeg – miután felakasztották az ávóist –, a szájába tömtek a zsebében lévő pénzt és a fizetési céduláját is, majd meggyújtották. Elborzasztott a megperzselődött test látványa. A már üres Pártház épületében elcsodálkoztunk, mi lehet az a hatalmas, dróttokkal teli tábla? Bizonyára az ország egészét behálózó telefonközpontjuk kapcsolótáblája. Kimentünk a hátsó lebetonozott udvarra is, ahol – minden híreszteléssel ellentétben – nem összekötött kezű halottak feküdtek a nem is létező, úgymond kiásott virágágyás alatt, hanem mindössze egy feltúrt virágkúpnyi földterületet találtunk – semmi mást.

Október 31-én közel pár százan harcoltunk. Éppen őrséget álltam az egyik oszlopnál, az ágyú mellett, mikor Király Béla aláírásával Szlama Árpád⁶ – akit aztán többet nem is láttam a Corvin közben – átadta nekem a nemzetőrségi igazolványt.

Aznap Iván Kovács elköszönt tőlem – akkor láttam utoljára.

November elején már bemérték a szovjetek repülő-ről a Corvin köz környékét – gránátokat lőtték ránk.

4 (Szamosújvár, 1932. 02. 18. – Kiskunmajsa, 2005. 05. 18.) – 1956. 10. 30-án magát választotta meg a Corvin köz főparancsnokának. 11. 02-ától már nem is láttam: elhagyta el az országot. 1957 tavaszától a Magyar Szabadságharcos (Nemzetőr) Világszövetség alelnöke, majd 15 évig elnöke (1982-ig). 1990-ben jött haza. 1991-től az '56-os Magyarok Világszövetsége elnöke és az '56-os Pesti Srác Alapítvány vezetője. 1999-ben megalapította – a Világba szétszóródott '56-os bajtársak adományából – az ország egyetlen '56-os múzeumát ('56-os Nemzeti Emlékmúzeum – Kiskunmajsa–Marispuszta), amelynek – 2002-ben Csete György építész tervei alapján készített és felavatott – kápolnájában nyugszik Ödön testvérével együtt, akiről Kozma Huba írt könyvet *Pongráz Ödön* címmel (Kiskunmajsa, 2006., '56-os Történelmi Alapít-

vány). Visszaemlékezését *Corvin köz – 1956* címmel írta meg (Chicago, 1982., magánkiadás, Budapest, 1989, 2004.). Róla szól Kozma Huba *Pongráz Gergely* című könyve (Lakitelek, Antológia Kiadó, 2002).

5 (1927. 01. 30.–1956. 11. 07.) Október 30-án a Köztársaság téren halálos sebesülés érte, miután éppen egy sebesült kisfiút vitt a 25. szám alatti elsősegélynek kinevezett kapualjba – hátulról érte a lövés. A Péterffy Sándor utcai kórházba vitték – 11. 07-én halt hősi halált, akárcsak Gérecz Attila (1929. 11. 20.–1956. 11. 07.) mártír költőnk is.

6 (Orosháza, 1934. 10. 03.–Bp., 2007) *Tizenöt év a pokolban* (Bp., 2006., Magyar a Magyarért Alapítvány) címmel írta meg szenvedéseit. Ugyancsak a XI. kerületben élt. Mohi Sándor–Tényi István: *1956-os nagy ítéletek* című interjúsorozatában ő is megszólalt.

November 3-án este már tudtuk, hogy hamarosan támadnak a szovjetek, mert nemhogy elvonultak volna, hanem egyre többen jöttek. Este kilőttünk egy ruszki páncélautót, egy teherautót és ágyút is a Körúton. Aznap még tizenegyen harcoltunk a csoportunkban, majd kilencen maradtunk. Mint parancsnokhelyettes őszintén megmondtam társaimnak, mi vár ránk, és felajánlottam, hogy aki úgy érzi, nyugodtan tegye le a fegyvert, és menjen el.

November 4-e hajnalán a Rádióban elhangzott Nagy Imre-bejelentés az árkádok egyik házának pincéjében ért minket – a lakóktól szereztünk róla tudomást. Nem értettük. A Corvin közti Parancsnokságon egy lélek sem volt már: kihalt a környék. Kis idő múlva halt meg helyettesem, Colos is: homlokon lőtték. Hiába óvtam, hogy ne álljon egy helyben, hanem inkább mozgó célpontként fürkéssze az árkádok alól az Üllői út sarkát. Megszorítva a kezem, csak ennyit szólt: „Hadd menjek én!” Nem hallgatott rám. Mintha kihívta volna maga ellen a sorsot: vállalta a halált. Miért? Ezt csak ő tudhatta. Nem tudtam megóvni. Csak egy, a kilencvenes években készült tévéinterjúból tudtam meg, mikor egy alak maga dicsekedte el, hogy a szemközti házból mint mesterlövész célkeresztes, éjjel is látó puskával talált homlokra valakit. Rádöbentem: igen, Colost. Aznapra már csak heten maradtunk: ember- és lőszerhiány miatt több csoportra oszlottunk. A Práter utcai üres iskolában húztuk meg magunkat, mert mire odaértünk, már mindenki elment. Soroksárnál – a Jutadombon – még sikerült egy magyar tüzérségi alakulatnak megállítania a szovjeteket, de csak ideig-óráig.

November 5-én már olyan hideg volt, hogy majd' megfagytam egy szál ingben és a sportöltönyömben – karomon a nemzeti színű nemzetőr szalaggal –, svájci sapkában, amelyen ott díszlett a Kossuth-címer, amit még 26-án egy idős néni varrt rá, egy fekete cipőbokszos doboz tetejéről vágva ki. Olyan forrófejű és izgága voltam, hogy egy támadást sem hagytam ki: mindig mindenhol ott akartam lenni. Túlfűtött lelkesedésem lett a vesztem. Aznap hajnalban kezdték meg a szovjetek a Corvin köz és egész Budapest elleni támadást.

November 6-ától kezdve már csak kerítéseken, létrákon keresztül juthattunk udvarról udvarra. Magam is így értem el a Vajdahunyad és a Napfény utca sarkához, ahol az utca már tele volt szovjetekkel és harckocsikkal. Találkoztam egy másik fegyve-

res csoporttal, akik közül valaki – mintha megérezte volna – figyelmeztetett, hogy menjek onnan, mert csak baj lehet belőle. Honnan tudhatta?

11 óra tájban a Vajdahunyad utca 23. szám alatti ház egyik lakásának kitört ablakai mögül fürkészttem a szovjetek vonulását, de mivel észrevettek, odalóttak. Én is lőttem minden irányba, sőt, még egy gránátot is kidobtam – ezzel tűzharcba keveredtem velük. Nem hősködésből, hanem reflexből lőttem, mint addig is az elmúlt két hét során: ha lőttek, én is lőttem – pusztán beidegződésből. Még gránátot is dobtak be az ablakon, úgyhogy hiába mentem át a másik szobába: az robbant, szilánkba aprítva a szekrényt. Miután kifogyott a táram, a fürdőszobában húztam meg magam, ahonnan csak az udvar felé volt menekvés. A szovjetek egyik része a sebesültjeiket vitte, míg a többiek újabb gránátokat dobtak be. Szétlőtték a bejárati ajtót, majd egy szovjet katona rám emelte félíves villámgéppisztolyát, de nem lőtt, mert a kezem nem volt a géppisztolyomon. A hét katona és két tiszt közül ketten kirángattak az előszobába, és elvették a géppisztolyomat. A két tiszt elkezdett ütni-verní – alaposan kezelésbe vettek. A legvadabbul verő tiszt arca maradt meg örökre emlékeimben, mivel őt láttam utoljára.

Feltartott kézzel álltam, majd megfordított, és hátulról belém rúgott. Miközben felé fordultam, fejbe lőtt – oldalról értek a golyók: az első lövés a szám szélét és a fogaimat érte, a másik pedig szemem világát vette el, míg a harmadik golyó a homloküregemet vitte szét a csonttal együtt. Csak azért maradhattam életben – az orvos szerint –, mert olyan nagy volt a homloküregem: ha pár milliméterrel odébb ért volna a golyó, az agyam is szétloccsan. Féloldalt összekucorogva fekve ért a következő golyó: a lapockámnál hatolt be, a szívem fölött a bal tüdőmet vitte át, majd a nyakamon jött ki. Arra még emlékszem, hogy nyitogatták a szekrényeket, jöttek mentek, koppantak a csizmák. Aztán arra eszméltem, hogy fádom és fulladok, nem kapok levegőt. Nem tudtam kinyitni a szemem, hang sem jött ki a számon. Próbáltam kitapogatni kezemmel a szemem, hogy miért nem tudom kinyitni, majd rá kellett döbennem, hogy mindkettőt kilőtték. Fura, de örültem, hogy agyonlőtték, mégis élek! Tapogatózva és szédelegve mentem ki a fürdőszobából az udvar hátsó része felé, ahol az elbújt fegyveres társaim elkaptak, és a félemeletre vittek. Szörnyülködve beszéltek, hogyan nézek ki. Egyikőjük agyon is akart löni, sőt,

még ki akart vinni az utcára, hogy a szovjeteknek megmutasson, mondván, csak én hoztam rájuk izgá-
gásággal a bajt, ezért miattam ne lőjék szét az
egész környéket, ne nyírjanak ki miattam senkit. Egy
másik megvédett ugyan, de felajánlotta, hogy kegye-
lemből agyonlő, mivel megvakultam. Sőt, még a
kezembe is adta a pisztolyt, hogy saját magam lőjek.
Megemltem a kezemet egy kicsit a pisztollyal, majd
– mivel nem tudtam beszélni –, intettem: nem teszem
meg. Az utca egyik szemközti házának kapuja alatt
állt a mentő, ezért átvittek oda, majd az emeleten az
orvos adott egy injekciót, és azt mondta, talán még
fél óráig lehet hátra, ha nem visznek kórházba és
nem adnak vért. Pulzusom sem volt már, de azért
próbáltam megszorítani az orvos kezét, jelezvén,
hogy még élek. Két tizenhét éves fiatal egy oroszul
tudó katonatiszttel vállalta: fehér rongyot lobogtatva
jelzik a ruszliknak, hogy egy sebesültet engedjenek
el a mentővel. Az egyik mellékcúban még egy
harcokosi is majdnem ránk lőtt, mire nagy nehezen
eljutottunk a Koltói Anna Kórházba, ahol azonnal
vérátömlesztést kaptam. Mikor eszméletvesztésem-
ből magamhoz tértem, a harmadik emeleten feküd-
tem, ahol a kórház udvarán lévő kápolna papja föl-
adta még az utolsó kenetet is.

Egy hét múlva átvittek az Illés utcai Klinikára,
ahol a szemmaradványaimat rakták rendbe. Remény-
kedtem, hogy majd talán legalább az egyik szemem-
mel látok még. A tüdőlövésem miatt azonban 41
fokos seblázzal három napig eszméletlen voltam,
majd az orvos megvallotta nekem, hogy látva esete-
met, csoda történt: kereszténnyé válik! A kórházban
több csepeli munkástársam is meglátogatott, de
sokan aztán disszidáltak közülük.

Mikor hat hét múlva kikerültem a kórházból, ház-
ról házra vittek ebédelni, pénzt gyűjtöttek, ruhát
készítettek, még egy rádiót is vettek nekem. 1957.
május 1-jén még a sörkertbe is kivittek. Törődtek
velem. Szinte ünnepeltek, hogy életben maradtam,
mindent megtettek azért, hogy visszanyerjem az
életkedvemet, olyannyira, hogy aztán már a saját
lábamra tudtam állni. Sajnos hamarosan elmaradoz-
tak, mivel attól tartottak, hogy összeszedik és fel-
akasztják őket. Beszélték, hogy a kórházi zárójelen-
tések alapján még kórházban fekvő '56-osokat is lőt-
tek agyon.

Miután elbocsátottak a rehabilitáló intézetből,
lejárta a táppénzem, de nem rokkantositottak. A Vakok
Intézetében ráadásul rám talált egy magas rangú

ávós, aki azt mondta, mivel statárium alatt fegyver
volt nálam – igaz, nem lőttem vele –, ezért jogos volt
a kivégzésem: ebben maradtunk.

Édesanyám testvére, Marika néni lánya – aki ösz-
töndíjjal Moszkvában tanult fizikusnak, és akinek
férje magas rangú fizikus kutató volt – beszélt érde-
kemben a Belügyminisztériumban.

1956 októberében megkaptam a katonai behívót,
de mivel csak évekkal később találtak rám, így akkor
adták oda az alkalmatlansági katonaisgazolványt.
Nem kaptam sem munkát, sem villamosbérletet,
még a vakok közé sem vettek fel. A munkások jóvol-
tából albérletekben éltem.

Csak '58 tavaszán kaptam munkát Pálmai Attila
lakatosnál mint segédmunkás Zuglóban, az Őrnagy
utcában, ahol rekamiégörgöket és vásári bicskákat
gyártottunk – velem együtt hatan. Angyalföldön, a
Tar utca 5. szám alatt laktam az idős Német néninél,
akit szinte nagymamámnak tekintettem.

Az év augusztus 20-án mentem el Szombathelyre,
a Vakok Intézetébe, ahol kefekötőként kaptam állást,
mert megszűnt a zuglói munkahelyem. Az intézeti
idő alatt a Nagy Lajos Gimnáziumba jártam egy
évig, közben pedig megnősültem. Feleségem az inté-
zet konyháján dolgozott, de közben gyors- és gép-
írást tanult.

1960. szeptember 4-én született meg fiunk, aki öt
éves volt, amikor elváltunk.

Már a Vas Megyei Kórházban dolgoztam tele-
fonközpontosként, mire 1973-ban érettségiztem.
Jogot szerettem volna végezni, ezért jelentkeztem
az ELTE Jogtudományi Karára, de nem sikerült,
mert a Kórház nem támogatta tanulmányaimat,
mondván, nincs szükségük vak jogászra, ráadásul
ellenforradalmárként tartottak számon, így aztán
visszamentem Szombathelyre újra kefet kötni. Mivel
a Centrum-taxisok tudták, hogy amatőr rádiós
vagyok, kikértek diszpcésernek, ahol 28 hónapig
12 órában dolgoztam, mégis csak négy hónap szere-
pelt a munkakönyvemben. Közben pedig bedolgo-
zóként otthon kefet kötöttem – három és fél órát
aludtam naponta.

1963-ban volt az amnesztia, ezért addig az orvo-
sok nem is mertek rokkanttá nyilvánítani, mert akkor
egyben fel kellett volna jelenteniük lőtt sérülés miatt,
így csak 1964-től vagyok rokkantnyugdíjas.

1987-ben Pestre költöztem, mert nem bírtam a
taxinál az állandó készenléttel, ráadásul a kefekötés-
től és a közsörüléstől légcsőhurutot kaptam – persze

ebben közrejátszott ám még a tüdőlövés is –, úgyhogy szanatóriumba kerültem. Hat hét után sikerült elhelyezkednem a Skála Metróban telefonközpontként, aztán a kőbányai Keriparhoz kerültem.

1989 elején a XII. kerületi tanácsnál dolgozhattam, holott tudtak az '56-os forradalmi múltamról, de akkor már érezhető volt a rendszerváltozás szele. Pár hónap után – hogy közelebb legyen a munkahelyem, mert a XI. kerületben laktam (és azóta is itt élek) – a kerületi Díjbeszedőhöz mentem telefonosnak, ahol 1997-ig dolgoztam: negyvenöt éves munkaviszonnyal mentem nyugdíjba.

Még abban az évben – Nagy Imréék újrateremtésének évében – rám lelt egykori harcostársam, Bibsi és Balás-Piri László, a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) alelnöke, akiknek jeleztem, intézzék már el, hogy hadirokkantosítsanak. Akkor lettem TIB-tag. Sajnos azonban sem nekik, sem pedig Dégi András XI. kerületi önkormányzati képviselőnknek sem sikerült elérniük – addig egy fillért sem kaptam mint hadirokkant.

A forradalomban és a szabadságharcban végzett tevékenységem elismeréséül 1991-ben az Erkel Színházban elsők között kaptam '56-os Emlékérmét és oklevelet.

1992-től – 38 évvel agyonlövésem után – nyilvánítottak nemzeti gondozottnak, ugyanis az Országgyűlés meghozta az erről szóló törvényt, ráadásul a döntéshez az én esetem volt a példa a képviselők számára.

1993. augusztus 19-én – Szent István napja alkalmából – az Országházban vehettem át a Magyar Köztársaság Aranykoszorúval ékesített Arany Érdemkeresztjét Antall Józseftől, Göncz Árpádtól és Szabad Györgytől.

1994-től számítok hivatalosan is hadirokkantnak, s egyúttal a Hadirokkantak, Hadiözvegyek, Hadiárvak Nemzeti Országos Szövetsége alelnöke lettem.

1997-ben mind a két Vitézi rend felavatott vitézzé, de csak 2009-ben kaptam meg az oklevelet.

2002-ben szintén elsők között adták át a Nagy Imre Emlékérmét, amit nagy megtiszteltetésnek tartok, mert Nagy Imre – annak ellenére, hogy kommunista volt –, úgy érzem, szerette volna a magyarok életét jobbítani. Vállalta a forradalmat és '56-ot. Nem kért kegyelmet, így nagy mártír halottjaink egyikének tartom.

Az egykori harcok színhelyén ma már új épületek állnak: méltó emléktáblát avattak 2007. november 3-án – az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlásának 50. évfordulója alkalmából. Györffy László író, publicista, Corvin közti harcos – a Vajdahunyad utcai csoport tagja (a zsokecsapkás Létra) mondta az emlékbeszédet annak az emléktáblának az avatásán (Szilasi László kőfaragó alkotása), amelynek felállítását ő kezdeményezte, Wittner Mária országgyűlési képviselő finanszírozta. A belső-józsefvárosi harcok eseményeit örökíti meg: tizenöt olyan helyszínt mutat be, ahol a forradalom jelentősebb történései zajlottak a Corvin közben és a szomszédos utcákban.

Gyakran hívnak iskolákba és felnőttek közé is, hogy mondjam el csodával határos életben maradásom történetét. Így voltam többek között 1995-ben a Magyar Újságírók Közössége (MÚK) egyik estjének vendége a híres embereket bemutató sorozatuk keretében. Többen készítettek már velem tévéinterjút is.

Még ma is szomorúsággal tölt el, hogy miért is volt az a sok véráldozat. Miért kellett fél évszázadot kiesnie a fejlődésből szegény, sokat szenvedett hazánknak? Az igazi rendszerváltoztatás még mindig nem történt meg. Sajnos sokan maradtak vezető beosztásokban, míg az egyszerű munkások továbbra is ki vannak szolgáltatva kényüknek-kedvüknek és pártkapcsolati hálózatuknak.

Mindennek dacára hálát adok a Jóistennek, hogy amiért harcoltunk, nem maradt álom: 1991 júniusában az utolsó szovjet katona is elhagyta hazánkat. Az tartotta bennem a lelket 35 évig, hogy megérhessem ezt a napot. Minden egyes szenvedés és hősi halál megérte, mert nem volt hiábavaló a harcunk.

Igaz, úgy vélem, még mindig harcolnunk kell teljes függetlenségünkért, csak most éppen hol az EU-val, hol pedig a globalista világ uraival szemben. Mert hol vagyunk még attól, hogy végre már boldogan, jólétben és olyan szeretetben éljünk, mint ahogy ez érezhető volt 1956 dicső tizenkét napjában! Nemhogy elvettek volna bármit is a betört kirakatokból, hanem mint egy nagy család, egymást segítettük élelemmel, lakhatással és főként önzetlen szeretettel.

Az egykori csepeli munkások igaz magyar emberek voltak: gyűlölték a kommunizmus nevében a gaztetteket elkövetőket. Nem tehetünk róla, hogy oly' sok évszázad óta a függetlenség vágya a vérünkben van.

Felemelő és magasztos érzés, hogy magam is részese lehettem '56 csodájának, amikor egy maroknyi kis ország szembe mert szállni és győzött – még

7 (Bp.–Pestszentlőrinc, 1940. 10. 02.–Budapest, 2009. 01. 27.)

ha rövid időre is – az állig felfegyverzett szovjet hadsereggel szemben.

Igaz, egykori '56-os fegyvertársaim naponta haltak meg mellettem, de azért voltak, akik csodával határos módom – mint én is – túléltek kivégzésüket: Gazdagh Sanyi⁸ barátom is például. Csak később tudtam meg, hogy november 11-én szovjet járőrök egy igazoltatás során megtalálták zsebében a nemzetőr igazolványát, a pisztolyát és egy csomó töltenyt: azon nyomban cselekedtek. A fogait kiverték, majd miközben hátrafordult, lövés érte: a jobb füle alatt hatolt be, és a bal szeme alatt jött ki – meg is vakult arra a szemére! A második lövés már a földön fekvő tizennégy éves fiú alsó állkapcsát és az egyik hüvelykujját roncsolta szét. Csoda, hogy – ki tudja, mennyi idő múlva – feleszmélt, majd utolsó erejével elküszott a közeli klinikáig, ahol megmentették.

Lehet, hogy sokan nem értik, de nemcsak kivégzett harcostársaimért gyújtok gyertyát, hanem azokért a szovjet katonáért is, akik ellen harcoltunk, mert nekik is volt édesanyjuk és szeretteik, akik siratták őket.

Isten kegyelméből életben maradhattam intő példaként, ezért szeretném remélni, hogy Szent István király országa végre Keresztény Magyar Köztársaság lesz, ahol békében, egyetértésben és szeretetben élhetünk – és minden más országgal a kapcsolatainkra is a békés egymás mellett élés lesz jellemző!

November 6-i kivégzésem pillanatában születtem újjá. Megjártam a Hadak útját. Talán nem véletlen, hogy éppen a XI. kerületben, a Hadak útja 6. szám alatti emeletes ház 11. emeletén lakom: most még közelebb vagyok a Jóistenhez, pedig eddig is közel álltam hozzá életem során – mert mindig a tenyerén hordott.

Nem felejtetem el azt a nagyállói nyolcéves, hosszú, szőke hajú zsidó szomszédkis lányt sem, aki '44 nyarán – amikor már folyamatosan deportálták a zsidó családokat – a kertünk végében a kerítésnél egyszer csak megszólított. Tisztában volt vele, hogy

ők sem kerülhetik el sorsukat. Arra kért, amíg csak élek, emlékezek rá, mert addig ő is él! Szemembe nézett – meglátta a jövőmet. Azt mondta, súlyos, nagy baj ér. Nem halok meg – de rosszabb lesz. Valóban beteljesedtek szavai.

Vajon az ő emlékének életben tartásáért is élek még? És az egykori társaim emlékéért? Vagy azért a Széna téren harcoló, zsámbéki, alig tizennyolc éves szakmunkás Kmetz Mihályért, akit szintén aznap gyilkoltak meg, mint engem? A Logodi utca egyik üres telkén lőtte le négy pufajkás karhatalmista, mert pisztolyt találtak nála – hiába ordítottak a szomszédok, hogy amnesztia van! Később büszkén nyilatkozta Kádár: „November 6-án agyonlőttek két ellenforradalmárt, akik nem tanúsítottak ellenállást!” – tudtam: mi voltunk azok. 2005-ben Zsámbékon magam mondtam ünnepi beszédet '56-ra és Kmetz Mihályra emlékezve.

Vagy az ugyancsak a XI. kerületben élő, Gaál László '56-os társam menyasszonyáért, Magyar Katalinért?⁹ A forradalomban elesett lányokért és asszonyokért? A Móricz Zsigmond körtéren – éppen Laci barátom javaslatára – kenőszappannal öntötték fel az utat: csak úgy csúszkáltak összevissza a tankok. E bravúros kenőszappan-hadművelet után ragadt rá a Szappanos név. Menyasszonya, a mosonmagyaróvári, tizenhat éves, harmadikos képzőművészeti diák önkéntes vöröskeresztes volt, akit a Tétényi úti Kórházból indulva – betegápolás közben – a terézvárosi templom közelében lőttek le egy mentőautóban november 7-én. Laci kopjafát állított emlékére a Tétényi úti Kórház udvarán, ahova akkor ideiglenesen eltemették – magam is voltam ott pár éve egy megemlékezésen.

És azokért az embertársaimért, akiket példámmal sikerült megmentenem akár még az öngyilkosságtól is? Ki tudja? Csak a Jóisten a megmondhatója.

Majd' 77 évesen – még ha vakon is – emlékeztetni szeretnék, hogy látva lássák: nem haltak hiába hőseink.

8 (Esztergom, 1936. 01. 01.–2012) kivégzését túlélve, 1957-ben Németországba emigrált. 1997-ben vette feleségül Wittner Mária '56-os szabadságharcost és egykori halálra ítéltet.

9 Emlékét őrzi Jobbágyi Gábor *Szevasztok, én meghalok!*, *Az 1956-os forradalom és szabadságharc s a megtorlás húsz ezer halottjáról* című könyve (Kairosz Kiadó, 2010) és Pozsgai Zsolt *Szerelmem, Magyar Katalin / Anzix 1956* című színdarabja (ősbe-mutató: 2006. 10. 24., Aranytíz Teátrum–Aranytíz Musical Stúdió tanulóinak előadása) – Ágh István *Magyar Katalin* című versének

ihletésére. A költőt is ápolta Katalin, amikor a Kossuth téri október 25-i sortűz sebesültjeként a Tétényi úti Kórházba vitték, s ráadásul az ő unokatestvére készítette a halott lányról az utolsó képet is. *Hulló levelek vére* című novellájában is megemlíti őt (In: *Magyar írók novellái – 1956*, szerk.: Pomogáts Béla, Noran kiadó, 2006). Katalin évfolyamtársa, Kocsis Imre *Magyar Katalin halála* című rajzával állított számára örök emléket, míg Kecskeméti Kálmán festőművész és filmrendező pedig *Magyar Katalin (1940–1956)* című filmjével.

SZENTMÁRTONI JÁNOS

A felejtés ellen

A „váci füveskertiek” 1956 utáni pályaalakulása

I.

Hogy a „váci füveskertiek” néven elhíresült rendhagyó költői csoportosulás mindmáig nem épült be nemhogy az 1945 utáni magyar irodalom oktatásába, de még irodalmi köztudatunkba sem, azért nem csupán a kommunista diktatúra a felelős, hanem bizony kritikuskaink, irodalomtörténészeink figyelmetlensége, nemtörődősége, és ki tudja még, milyen okból tett mulasztása is. Valószínűleg felosztották maguk között vagy meghatározták nekik azokat a szakterületeket, amelyekben mélyre áshatták magukat, s amelyekben azóta is otthonosan mozognak. Jól tudom, hogy egy korszak vagy irodalmi műhely, sőt nemegyszer egy-egy költő vagy író életművének tanulmányozása is épp elég egy élet kitöltéséhez, s az idő pedig véges – de az mégis elkésérítő, hogy a Füveskert alkotói szinte minden látókörön kívülre kerültek. Nem hiszek annak a gőgös professzori odavetésnek, hogy „miért foglalkozik tehetségtelen szerzőkkel”, amit egy fiatal, bátor egyetemista lány kapott, amikor diplomája témáját elővezette nem is olyan régen. Nem hiszek, mert költő volnék magam is, és van némi fogalmam a költői tehetségről. Nem hiszek, mert például a legkiemelkedőbb füveskerti, Kárpáti Kamil megkésétt, második költői indulásától, az 1966-os *Ördöggyolyó* című verseskötétől kezdve szinte minden kritikus arra hegyezte ki mondandóját, hogy Kárpáti költészete előbb-utóbb kikerülhetetlen lesz a háború utáni magyar irodalom történetében. Más kérdés, hogy aztán szemlesütve mindenki kikerülte. (Tisztelet a kivételnek!) De ne rohanjunk ennyire előre, kezdjük a legelején.

II.

Induljunk ki abból, hogy ha ezek az 1949-től ilyenolyan mondvacsinált koncepciók perék révén elítélt fiatalok elkerültek a börtönt, feltételezhető, hogy bekerülnek nemzedékük irodalmi vérkeringésébe. Hiszen akármilyen vészjósló és tragikus korszak vette is kezdetét 1947-től, mégiscsak egy olyan gazdag irodalmi nyitánynak lehetünk szemtanúi ezekben az években, amelyet többek közt az Újhold alkotóinak és Nagy Lászlóék indulásával érdemes meghatározni. Kárpáti

legelső (meg nem jelent, mert a megjelenés előtt bezúzott) verseskötetét, a *Hajnali gyümölcsöst* még Juhász Ferenc szerkesztette.

De sajnos a Füveskert alkotói nem kerülhették el a börtönt. Azonban a rendszerváltás után sem kerültek az irodalom figyelemterébe, ahogy például a szintén börtönviselt Határ Győző vagy Faludy György. A füveskertiek életük és ifjúságuk azon éveit, amelyek általában családalapítással, a karrier megalapozásával, az egzisztenciális biztonság alapvető feltételeinek megteremtésével telnek, ők Rákosi pokolbugyraiban voltak kénytelenek elszenvadni. De ha már így alakult, akkor viszont nem mehetünk volna el évtizedek óta szó nélkül mellett, hogy a magyar irodalom történetében nincs még egy olyan véletlen (?), csoda (?), tünemény (?), amelynek során egyazon időben több fiatal költő ugyanott raboskodik, és már-már irodalmi szimpóziumokat szervez, ahogy tették ezt a füveskertiek a váci börtön kápolnaudvarán a Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését követő hónapok enyhületében, 1954-ben. Ez önmagában is irodalomtörténeti kuriózum! Hiszen itt nem versfaragó amatőrök találkoztak, akikből a rabság lélekszorongató kényszere préselte ki az írás mint önterápia igényét. Hanem induló költők, akik közül még annak sem vonható kétségbe egy percig sem a tehetsége, aki valóban a börtönben kezdett el verset írni, az 1956-os forradalom egyetlen költőmártírja, Gérecz Attila.

Egyikük, Tóth Bálint a 90-es évek elején így emlékezik vissza erre az időszakra *A maharadzsakumár* című portréjában, amelyben társának, Szathmáry Györgynek állít emléket (*Szathmáry György; Sejtések* könyve, *versek és műfordítások, Stádium, 1998, 193–202.*): „Az elzártságban, a visszhangtalanságban, az olvasónélküliségben az induló költő igen nehezen tudta bemérni a maga helyét. Hiányzott a külvilág ellenőrző ereje, a tükör, a közvélemény tükre, aki azt válaszolja: ilyennek látunk téged. Az irodalomtörténet ismer fiókból előhúzott prózai remeket – gondoljunk csak Tomasi di Lampedusa *A párdúcára* –, de nem ismer az ismeretlenségből előbukkanó posztumusz költői életműveket. Még Radnóti is, aki kész költőként kényszerített a megsemmisüléshez vezető útra, még Ő is kételkedik olykor költészete és erkölcsi magatartása fennmaradásának lehetőségében: »...A semmiségbe lép, / ki most mozdulni mer...«. Hála Istennek, Radnóti Miklós nem lépett a semmiségbe, bár legjelesebb költőink közé az a bori notesz emelte. (...)

Még a l'art pour l'art szemlélet is – amely közülünk Szathmáryhoz állt legközelebb – az ellenállás egyik for-

Elhangzott a Tokaji Írótáborban 2013. augusztus 15-én, az *Eltiltva és elfelejtve II.* című konferencián.

mája volt. Miként szeretett professzorom, Keresztury Dezső hívta fel figyelmünket az egyetemen – van korszak, amikor »gyönyörűket írni« is állásfoglalást jelent, mert aki »netán csak lelkesedni rest, / már azt is gyűlöltek, akár a pestisest.« Az itt következő versek lassan már negyven éve lesz, hogy megszülettek, a pártköltészet, a pártos irodalom virágzásának idején. (...)

Nekünk (...) nem kellett revidálni semmit, negyven éve is az volt a véleményünk, hogy a bolsevizmus egy elavult XIX. századi ideológián alapuló embertelen és bizantikus, halálra ítélt rendszer, esztétikája, a szocialista realizmus pedig nemhogy hibás, de nem is létezik. (...)

Néha valóban azt éreztük bent, hogy a fejünk felett kezek fogtak a bolsevizmussal a nyugati, sőt, az amerikai értelmiségiek is. Mégse inogtunk meg; egy pillanatra nem kételkedtünk a magunk igazában. A gyökereikig nyúltunk vissza, a zoltárokig, Szapphóig, Platónig, Horatiusig, a középkori himnuszokig, Dantéig, Szent Ferencig, Lorenzo de Mediciig, Shakespeare-ig, Villonig, Ronsard-ig, Goetheig, Schillerig, Hölderlinig, Heinéig, Byronig, Shelley-ig, Keatsig, akitől az antológiák mottóját is kölcsönöztük: »Beauty is truth, truth beauty« – »A szép: igaz, s az igaz: szép!«; és fordítottuk még Poe-t, Walt Whitmant, Puskind, Lermonotovot, Nyekraszovot, Oscar Wilde-ot, Chestertont, s ezzel a sor még közel sem teljes.»

III.

Kikről is van szó? Kik voltak a „váci füveskertiek”? Béri Géza, aki novellistaként sem volt utolsó, és nagy gondolati költeményei mellett talán kinin-keserű epigrammaiban jutott a legmagasabbra, és ki tudja, még mi minden születhetett volna meg a tolla alatt, ha az Illatos úti szívlapátolás, az állandó zaklatások és megfigyelések, az irodalmi bandázásba beilleszkedni nem tudás föl nem örli az idegrendszerét, és 1979 karácsonyán véget nem vet az életének!

Gérecz Attila, aki egyébként Béri cellatársaként és pártfogoltjaként került a körbe, s akinek tiszta és egyenes jelleme, élsportoló múltja már önmagában is imponálhatott a füveskertieknek, hát még amikor előkerültek első versei, élükön az *Így bocskorosán* cíművel. Legkiválóbb költeményeinek minden idők antológiáiban ott volna a helyük, s ha 1956. november 7-én nem hal hősi halált a Klauzál térnél, minden bizonnyal figyelemreméltó irodalmi karrier várt volna rá.

Kárpáti Kamil, akinek költői, prózaírói és irodalomszervezői tevékenysége nem csupán a füveskertiek sorában kiemelkedő, de nemzedéke egyik legnagyobb-

jaként kellene számon tartanunk őt. Az 1988-ban indított Stádium című kétnyelvű folyóiratában és az azóta is működő könyvkiadója több kötetében itthon a legtöbbet tette egykori börtöntársai munkásságának rehabilitálásáért és megismertetéséért. Reneszánsz műveltsége, szerelmi filozófiája, a szürrealista és realista elemek ötvözésének jegyében felépült mitologikus költészete a legjobbak közé emelték őt.

Szathmáry György, aki „kedves költője, Paul Valéry távolságtartó artisztikum-központú szemléletét tette magáévá, erre predesztinálta kényes ízlése, nagy műveltsége és igen alapos mesterségbeli tudása” (Tóth Bálint). A forradalom leverése után azonban elhallgatott, bárzongoristaként kereste kenyerét az országot járva egészen 1990-ben bekövetkezett haláláig, s az asztalfiókjából egyetlen vers nem került elő többé.

Tollas (Kecskési) Tibor, a kör rangidőse; a titokban összeszerkesztett Füveskert-antológiák verseit és műfordításait – köszönhetően szép, kalligrafikus írásának – ő másolta mindig s gyűjtötte egybe. A forradalom leverése után az NSZK-ba emigrált, s az ott megalapított, de a világ számos pontján terjesztett Nemzetőr című lapjával emberfeletti küzdelmet folytatott a füveskertiek, de általában a börtönből szabadult alkotók és a Rákosi alatt tiltott költők, írók iránti figyelem ébrentartásáért az emigrációban.

Tóth Bálint, aki Kárpáti mellett szintén bekerülhetett a hazai irodalmi életbe, barátságot kötött több nemzedéktársával (Bella Istvánnal, Marsall Lászlóval...), s az 1991-es válogatott kötetének, a *Krisztinavárosi körmenetnek* az élvonalba kellett volna emelnie őt, s talán sikerült is volna, ha korán jelentkező betegségei fokozódó és máig tartó visszavonulásra nem kényszerítik őt; az utóbbi tíz-tizenöt évben már szinte nem is publikál. Ezért is örültem 2011-es *Magyar litánia* című verseskötetének.

Említhetnénk még Hámory Jenőt és Ghéczy Istvánt, akik azonban a börtön után nem írtak többé, vagy legalábbis nem tudunk róla – és kitérhetnénk még a Füveskert ködlovagjaira is, akiknek azonosítása ma már szinte lehetetlen, vagy emberpróbáló filológiai munkát igényelne.

A szakirodalom nem füveskertiként tartja számon Csendes Bélát, pedig egy ideig ő is aktív tagja volt a körnek. A költészet kései virágzását is megcsodálhatjuk az esetében, amikor 1991 és 1996 között, élete alkonyán, az egyre elhatalmasodó rák halálos árnyékában megajándékozott minket bölcs, bukolikus verseskönyveivel.

IV.

Irodalomtörténeti balesetnek tartom a füveskertiek megkésett, felemás indulását. És itt most nem is a börtönre gondolok. Hanem éppen arra az irodalomtörténeti pillanatra, amikor az 1956-os forradalom leverése után nem csupán mi, de egész Európa Déryék bebörtönzésére figyelt és tiltakozott Albert Camus-vel az élen. Így, a „kis” és „nagy íróper” árnyékában nemigen maradt figyelem a börtönből akkoriban szabadult, pályakezdő költőkre, akiknek többségét nemhogy a szakma, de még saját nemzedékük is alig ismerhette. Jóllehet, 1957 elején más társaikkal „még együtt láthatjuk őket a *Hajnali óraütések* című, első legális irodalmi estjükön az Egressy Klubban (...) A kétszáz fős klubban legalább négyszázan gyűltek össze, hogy meghallgassák a többségükben frissen szabadult költőket. Aczél György, aki akkor miniszterhelyettes volt, azt nyilatkozta a sajtóban, hogy ellenforradalmi összeesküvés színtere lett az Egressy Klub. De együtt láthatjuk őket később a Fiatal Írók Stúdiójában is, amelynek Kárpáti Kamil lesz a titkára, s amely az Írószövetség fölfüggesztése alatt mindvégig működik, menedéket nyújtva az alkotóknak. Az Írószövetség újraalakulása-akor azonban megszűnik, egész vezetősége átigazol, egyedül Kárpátit hagyva maga mögött, akit nem vesznek fel, még akkor sem, amikor Szakonyi Károly tanácsot hívat össze az arcátlanság orvoslására, sőt, Jovánovics Miklós nyílt színen utasítja ki Kárpátit az Írószövetségből” (Szentmártoni János: *A madárember = Toronyzene*, Stádium – Új Átlók, 2009, 27.).

A megtorlások kezdetével pedig tanácsosabbnak látták a füveskertiek, hogy feloszoljanak, meghúzzák magukat valahol, munka után nézzenek. Bár tudjuk, Gérecz ekkor már halott volt, Tollas Németországban élt, Tóth Bálintot pedig pár hónapra megint becsukták egy „gyanús” látogatója miatt.

V.

Tíz vagy annál is több kézírásos Füveskert-gyűjtemény született Vácon, de közülük csak öt maradt fenn: három műfordítás és két versantológia, melyek sorában a legutóbbi, a *Pünkösdi Füveskert* már 1956 tavaszán, a megélénkült rabmozgatások idején állt össze, az ősalapítók java része által ellenőrizetlenül.

1956 után Tollas Tibornak és a Nemzetőrnek köszönhetően részben a kicsempészett kéziratok, részben már az emigrációban másoktól is összegyűjtött írások anyagából további nyolc Füveskert-antológia látott napvilágot szerte a nagyvilágban nyolc nyelven, tíz kiadásban.

1957-ben kettő is megjelent: az első magyar összeállítás Bécsben és az első német kiadás Münchenben.

1958-ban is kettő: a második magyar kiadás Torontóban és az orosz Buenos Airesben.

1959-ben összesen négy válogatás látott napvilágot: egy magyar–olasz kiadás Firenzében, egy spanyol Buenos Airesben, egy norvég Oslóban és egy dán Koppenhágában.

Ezt követte még 1966-ban egy angol változat New Yorkban és a második német kiadás 1981-ben Münchenben.

De ahogy jeleztem, ezek már nem azok az ös-Füveskertek voltak, nemegyszer alkalmi versfaragók is helyet kaptak bennük; már az első magyar bécsi kiadás 34 alkotójának is csupán az egyharmada volt börtönjárt költő.

Az első német kiadást népdalok, kuruc dalok és klasszikus magyar versek vezették be, hogy teljesebb képet kapjanak a magyar irodalomról a német olvasók. *Pirkadat* volt a címe, 15 német nyelvű költő fordította, és a Hauser Kiadó jelentette meg. S akinek ezt Tollasék köszönhették, nem volt más, mint a Bajor Szépművészeti Múzeum főtítkára, aki 1956. november 1-jét Budapesten élte át, és amit látott-tapasztalt, az beleégett az emlékezetébe. Óriási visszhangja lett, még a Falon túlra is áthallatszott.

A magyar–olasz kiadás fölött Várady Imre, a bolognai egyetem magyar tanszékének professzora bábáskodott, és egy reprezentatív sorozat részeként jelent meg.

A spanyol kiadás *Lira a katakombákban* címmel látott napvilágot. Anyagát a bécsi kiadásból, a Nemzetőrből, valamint saját spanyol és latin-amerikai forrásokból állították össze, az Argentín–Magyar Kulturális Egyesület támogatásával. Világhírű grafikusunk, Szalay Lajos munkáival illusztrálták. Sajtó-visszhangja egész Latin-Amerikát és Spanyolországot is bejárta.

A beszédes *Vértestvérek* címmel jelent meg az orosz kiadás.

A norvég antológia mellé pedig az ottani írószövetség elnöke állt; a Füveskert költői mellett közölték az *Egy mondat a zsarnokságról* című Illyés-verset, Déry Tibor és Tamási Áron egy-egy prózáját, Bibó és a Nemzetőr munkatársainak esszéit is.

A dán kiadást Paul Sörensen fordította.

A Nemzetőr amerikai olvasótábora körutat szervezett Tollasnak, aki így megismerkedhetett Watson Kirkconell professzorral és Donald Hall költővel, akik az

angol kiadást fordították. Idézek az amerikai fülszöveg-ből: „Tollasnak és társainak csak egy sztorija van, mi történt a pesti utcákon, a váci börtönben és Márianosztrán, a menekülőket szállító kocsikon és hajókon. Lehetséges, hogy a fiatal generáció nem érti ezt meg. A Füveskert költeményeiben érvényre jutó hiteles tekintély azonban olyan fókuszot nyújthat Amerikának, amelynek problémái megoldásában szüksége van.”

Az első magyarországi Füveskert-antológia, félig szamizdatként 1988-ban, a kommunista rendszer összeomlásának előestéjén látott napvilágot, amely még az 1958-as bécsi kiadást importálta.

A legteljesebb és leghitelesebb, a kutatásokra is legalkalmasabb gyűjtemény azonban csak hét évvel később született meg a Stádium Kiadóban *Füveskert 1954–1995* címmel. Ebben a szerkesztők (Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint) igyekeztek teljes képet megrajzolni – így az ős-füveskertiek versei és a történeti felvázolás mellett esszéket olvashatunk benne többek közt műfordítói tevékenységükről Tóth Bálint, a nyugati megjelenésekről Csizmadia Zoltán és a börtönben született irodalom terápiás jelentőségéről Pfitzner Rudolf tollából. E két utóbbi úriember is füveskerti volt, hiszen a váci kápolnaudvaron összegyűlt költők körül kisebb értelmiségi holdudvar is összeállt. Az antológia a már említett hat füveskerti költő későbbi pályaalakulását is bemutatja.

De, úgy tetszik, ennyi előzmény sem volt elég ahhoz, hogy e rendhagyó irodalmi csoport bevonuljon az irodalomtörténetbe.

VI.

Végezetül néhány vázlatpont alkotóink 56 utáni sorsáról:

Kárpáti Kamil 1957-től a Fiala Írók Stúdiójának titkáráként helyezkedett el, majd az OKISZ művészeti tanácsadójaként dolgozott. Részt vállalt a 70-es években kibontakozó országos versmondó mozgalom szervezésében és zsűrimunkájában. 1973-tól szabadfoglalkozású író. A 80-as években közkedveltek voltak ifjúsági regényei is. *A menyasszony vetkőztetése* című regényében maradandó emléket állít a pesterzsébeti gyermekkor mitológiájának, a börtönévek pokoli éveinek és egy amatőr színjátszó társulat itáliai turnéjának (második feleségével, versei múzsájával, az előadóművészként megismert Gível sokáig színtársulatot vezettek, amellyel sorra nyerték a hazai és a nemzetközi fesztiválok díjait). 16 verseskönyvével, 9 regényével, esszéivel, életműsorozatának 13 kötetével, számos antológiászerkesztésével (mely során

több fiatal tehetséget indított el a pályán) az egyik legismeretlenebb élő klasszikusunk.

Bajtársi és költői hűségétől és becsülettől vezérelve a legtöbbet tett egykori barátai, börtöntársai emlékének és példájának megőrzéséért: 1991-ben elsőként rendezte sajtó alá Gérecz Attila verseinek és műfordításainak válogatását. Még ugyanebben az évben Göncz Árpád köztársasági elnökkel és az Írószövetség részéről Páskándi Gézával felavatták a forradalmár költő Klauzál téri emléktábláját. Egy évre rá az Írószövetséggel és a Stádium Kiadóval megalapította az elsőkövetes költőknek járó Gérecz Attila-díjat, amelyet ez idáig 21 fiatal vehetett át. A díj egyébként 2003-ban minisztériumi díj lett. (Nagy öröm számomra, hogy a közelmúltban négyévnyi csipkerózsika-álmából sikerült újraébreszteni a díjat, és az elmúlt két alkalommal már a Magyar Írószövetség székházában került ünnepélyes átadásra.) Az első Gérecz-könyvet további két antológia követte 2001-ben és 2006-ban *Sorsod művésze* címmel, amelyben a versek mellett olyan irodalom- és kultúrtörténetesek, írók esszéi is olvashatók Gérecz félbetört életművéről, mint például Fodor András, G. Komoróczy Emőke, Jankovics Marcell, Szokolczay Lajos, Szörényi László, Rónay László, Tarján Tamás, Varga Domokos, Vilcsek Béla – és olyan költők emlékező vagy tisztelgő versei is (a generációk nemes találkozásait is illusztrálendő), mint többek között Béri Géza, Csillag Tibor, Döbrentei Kornél, Falusi Márton, Follinus Anna, Kárpáti Kamil, Kulicz Gábor, Nagy Cili, Oravecz Péter, Rózsássy Barbara, Szathmáry György, Szentmártoni János, Tollas Tibor, Tóth Bálint, Vasadi Péter.

Kárpáti fáradhatatlan erőfeszítései nyomán (hogy a tiszta lelkű és hősies egykori barátból az ifjúság új példaképe válhasson) mindezen felül emléktáblát avatunk 2006-ban a Magyar Írószövetség falán is. Szintén a forradalom évfordulóihoz kapcsolódva két film is készült Gérecz Attiláról, az elsőt még 1996-ban a nemrég tragikusan elhunyt Czigány Zoltán forgatta *Szökés a nagy árvíz idején* címmel, a másikat 2006-ban Pozsgai Zsolt készítette *Csendkút* címmel. 2001-ben a Kráter Kiadó is megjelentett egy Gérecz-válogatást *Így bockorosan* címmel. Aztán tavaly Gérecz Attila már a poppiacra is betört, hiszen a közkedvelt blueszenész, Ferenczi György és a Rackajam nevű zenekara cédét adott ki a Hangzó Helikon sorozatban, amelyen 12 versét és egy Shelley-fordítását zenésítették meg. Erre az előadásra készülődve pedig örömmel bukkantam rá egy új monodrámára, amelyet Csujá

László rendezett a költő *Töredék* című poémája és levelei alapján. Sikertörténet? – tehetjük fel magunkban a kérdést.

Béri Géának még ennyi sem jutott. Szabadulása után 1956-ban a Széna téren és a Várban részt vett a szovjet csapatok elleni szabadságharcban. Börtöne és forradalmi múltja nem kis részben volt okozója, hogy egy könyve se jelenhetett meg Kádárék alatt. Névtelen közlése a nyugaton kiadott *Füveskert* antológiában ugyanúgy nem elégíthette ki, mint hazai – ritka – szereplése az *Élet és Irodalomban*, a *Napjainkban* és két antológiában (*Külvárosi jeladás, Versmondók könyve*, 1975). A *Szép Verseik* csak 1979-es öngyilkossága után egy évvel adott verseiből szerény válogatást. Béri Géza a második füveskerti költő Gérecz Attila után, akinek irodalmi hagyatéka feldolgozásához és megjelentetéséhez a Stádium Kiadó hozzáfogott. 1992-ben láttak napvilágot válogatott versei és novellái, 2001-ben pedig ennek javított és bővített kiadása *Hajó a hegyen* címmel.

Szathmáry Györgyöt már gimnazista korában elhurcolta az ÁVO egy verséért, amelyben a virágokat a megszálló hatalom által meggyalázott magyar lányok vére festette pirosra. Az egyetemen, ahol történelem-filozófia szakra jelentkezett, sem tudott lakatot tenni a szájára, így hét havi internálás után szülővárosában, Szolnokon bázongoristaként volt kénytelen elhelyezkedni. 1952-es letartóztatásakor első fokon 15 évre, majd másodfokon 12 évre ítélték. A forradalom után zenészként járta az országot, és élte a vándorok bohém, keserű életét. A rendszerváltás után szülővárosa kopjafát helyezett el a sírjánál. Kárpáti mellett Szathmáry első felesége, az idős korára szintén költővé érett Rékasy Ildikó gondolja irodalmi hagyatékát. Első posztumusz kötetét Szolnok önkormányzata adta ki 1993-ban, verseiből és műfordításaiból a legteljesebb válogatást pedig – a várossal összefogva – a Stádium Kiadó 1998-ban *Sejtések könyve* címmel.

Tollas Tibor a forradalom eltiprása után Münchenben telepedett le, és megalapította az egyik legnagyobb hatású emigráns irodalmi lapot, a *Nemzetőrt*. Alighanem azon kevés szerencsések közé tartozik ebből a nemzedékből (93 éves volna, ha élne), akik még megélhették a szovjet csapatok kivonulását, és véglegesen vagy ideiglenesen hazatelepülhettek az emigrációból. 1997-ben hunyt el Münchenben, de végakarátának megfelelően édesanyja mellett, a nagybarcai temetőben nyugszik. 1997-től nemzetközi szavalóverseny is őrzi az emlékét, 2000-ben pedig szülőfalujá-

ban emlékszobát avattak. A rendszerváltásig Belgiumban, Németországban, Amerikában, Braziliában jelentek meg a verseskötetei. Itthon a Lakiteleki Népfőiskola kezdte megjelentetni a 90-es évek elején, majd a forradalom 50. évfordulójára összegyűjtött verseit és műfordításait a Mundus Kiadó rendezte sajtó alá. 2009-ben pedig egy kis válogatást jelentettünk meg a Magyar Naplónál, amit Szakolczay Lajos szerkesztett.

Tóth Bálint 1955-ben amnesztiával szabadult. 1956 novemberében a Politikai Foglyok Forradalmi Bizottságának elnökségi tagja volt. 1957 júniusában ismét letartóztatták kémkedés gyanújával, de decemberben vádemelés nélkül kiengedték. 1955–1957 között a csepeli acélmű finom hengerművében, majd Martin-üzemében dolgozott. 1957–1962 között az építőiparban kocsikísérő, majd könyvraktári munkás és utcai könyvárus volt. 1962-től 1970-ig az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott könyvtárosi munkakörben. 1970 óta szabadfoglalkozású író. Első versei és műfordításai 1957-ben jelentek meg Bécsben. Héber, latin, grúz, olasz, angol, német és svéd költők verseit ültette át magyar nyelvre. Talán a legtöbb díjjal kitüntetett költő a füveskertiek közül, többek közt ő vehette át elsőként a magyar alapítású nemzetközi irodalmi díjat, a Balassi Bálint-émlékkardot 1997-ben.

VII.

Sosem felejttem el, hogy az egyik első tokaji szereplésem tárgya épp a forradalom 40. évfordulójának évében Gérecz Attila volt. Elsőként Lászlóffy Aladár jött oda hozzám érdeklődni felőle. Azóta 17 év telt el.

Végzőként a füveskertiek példáját hadd illusztráljam egy Béri Géza-verssel:

*Homokot rágok. A fogam alatt
csikorgó szemcsék megörjitenek.*

*A torkom fáj. Nyelnék. Nincs már nyálam.
Külön megérzek minden kis szemet.*

*Csak forgatom cserepes, száraz számban.
Kiköpjem? Nyeljek? Úgysem végzek hamarabb,*

*mert tudom: keresztül kell rágnom
az ezerbuckás izzó Szaharát.*

Bízom abban, hogy a füveskertiek több évtizedes szecessziója egyszer véget ér, és elfoglalják méltó helyüket a magyar irodalom panteonjában.

NAGY GÁBOR

Önbiztató, hideglelésben

*Meg kellene tanulni a mindennapok entrópiáját
 élvezni is, ha már ez adatott. Szürkén hámló
 vakolatok aritmiáját. Meg kellene tanulni élni.
 Azzal, amit a perc ad, s azzal is, amit a másik
 perc visszavon. Ha büvökörébe ránt,
 hódítsd meg a sötét anyag galaktikáját!
 Húgyszagú aluljárók zezugában,
 behúzott nyakú árnyaktól penészes
 sikátorokban otthonosan jársz-kelsz:
 véreddé vált, alvad ereidben: csak ennyi,
 ez a semminek túl tömör, de űri
 hideglelés az, amit híven kell szeretni.
 Önzés nélkül aligha lehetsz részes
 abban, amit a Nagy Kockadobás
 játszik veled: amit magadra mértél.
 Mindenki arról adhat számot
 csupán, amiért él s hal.
 Addig is megtámaszt a villanyoszlop,
 az ágyad mellett a koszosfehér fal.*

Választások

*Hogy az áprilisi nap vagy az agomelatin
 az energiaforrás
 a térköveken botladozó derűhöz,
 a jövőn merengsz-e vagy a tegnapon
 oly gondtalanul, mintha a tavalyin
 módosítana bármit is a visszfénylő valóság:
 hogy a napáldozta valóbb-e,
 az ismétlődő kárhozat
 rum-ízű fénye, vagy a későn alvó
 letaglózó álmaiban
 az utcákat összetorlasztó
 rémlátomás: bármerre fordulj,
 vagy falba ütközöl,
 vagy megnyílik a föld alattad,
 hogy, az önsajnálattal balekja,
 összezavarva lekuporodhass
 magadba, számot vetve minden
 kérdéssel, melyet húsba vágó
 volta miatt mindegyre visszanyelnél,
 vagy hogy dédelgesd: kisdeded,
 unottan a jól bevált halogatást,*

*mielőtt rászánnád magad
a múlttal emtetett jövő
felfüggesztésére egyszer és mindenkorra,
tudván azt is, hogy április szeszélyét
egyetlen forró lehelettel
osztatja el a kérlelhetetlen virágzó,
gyönyörökkel beoltott május.*

Kiábrándulás

*A plafonról – ezt idáig észre se vettem –
mint hátukra fordult szentjánosbogarak,
színes esernyők kelletik potrohukat.
Otthon vagyok, ahol voltunk mi ketten,
illúzió csupán a nélküled-lét,
az egyik fehér hosszúlépést te iszod,
pajkosan tükröződik benne mosolyod,
és újra egyenként beleszeretnék
e mosoly ráncába. De – ládd: no smoking –
míg rágyújtottam kint, játékos elmék
egy falloszt firkáltak e vers alá, s önvoltomig
átjárt a bizonyosság: nem is lehetnék,
kedves, nélküledebb sehol se szebben,
mint itt, kettőnk metszéspontján, a Bemben.*

SOPOTNIK ZOLTÁN

Hamvas Béla/film/nap

*Ki kellene sétálnia a napra, tépje csak a bőrét
az a röntgen, lássa erei szomorú rendszerét, és
lássa Isten is, mennyire bonyolult. Egy szemtelen
tisztást kellene keresnie, legalább három világ
határán. Ahol szemben lehet állni bármivel. És
jöhetnének utána a gyárakból, sánta parkolókból,
szálkás panelokból, vágóhidakról etc. az emberek.
Az elsők valamelyike elzárná a vizet – úgy globálisan.
Aztán tizzel odébb valaki a fűtést, majd a villanyt
és így tovább, mit tudja ő, mi van még. Nem kéne
nekik mondani semmit, csak hízna a tisztás, ahogy
érkeznek. Néha azért elkezdené megszámolni
őket, akár a szögeket, csavarokat, téglákat szokta,
aztán boldogan engedné el az egészet. Földrésznyi
idegennel együtt hatódna meg a fény erején. Könnyen
képzelné el, hogy jön egy óriás, felcsavarja az
élvezkedő népeket és boldogan rakja el szűkösebb
időkre.*

KÖDÖBÖCZ GÁBOR
**Az újrealizmus változatai
 a kortárs magyar prózában**

A négy szerző műve közötti mély és lényegi azonoság alapja az erőszakos hatalomnak való embertelen kiszolgáltatottságban, a nemegyszer bestiális méreteket öltő testi-lelki megaláztatásban rejlik. Ferenczes István, Nagy Zoltán Mihály, Mezey Katalin és Oláh János könyve egyaránt passiójárás-ként, XX. századi magyar szenvedéstörténetként tarthat számot sokak érdeklődésére. A *Székely apokalipszis*, *A sátán fattya*, *A kidöntött kerítés* és a *Száműzött történetek* prózapóétikai és narrációtechnikai szempontból igencsak különböző, ám a történelmi, társadalmi traumákat tematizáló alkotások mindegyikében megfigyelhető, hogy a személyiség létkérdései természetes módon kapcsolódnak össze a nemzeti közösség sorskérdéseivel. Újfént igazolandó W.B. Yeats kőbe véshető igazát: „Az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki, és ez a kesztyű a nemzetünk.”

Ferenczes István egy 2005-ös beszélgetésben mondja az alábbiakat: „Amikor újságíró lettem 1968 után, voltunk néhányan, akiknek az újságírói, írói eszményei nagyon közel álltak a két háború közötti népirókéhoz, valami olyasmit, olyan szociografikus munkákat szerettünk volna mi is csinálni. Erre azonban csak helyel-közzel volt módunk azokban az években, s én azzal próbáltam áthidalni az akadályokat, hogy próbáltam valamennyire irodalmasítani a szövegeimet, miközben igyekeztem megőrizni a valóságemeleket. Szándékaim szerint ezek tulajdonképpen előmunkálatok lettek volna a szépprózához.”

A Csíkszeredában élő Ferenczes műveinek élmény- és témavilága – mintegy a szülőföldhöz való hűség és ragaszkodás reprezentációjaként – a lehető legszorosabban kötődik a tájhaza múltjához és jelenéhez. Ennek kapcsán az sem véletlen, hogy írásainak leggyakoribb kifejezése a haza. Versköteteteihez hasonlóan dokumentumriportokat tartalmazó könyve (*Székely apokalipszis*) is a létrontással és létabszurditással viaskodó, értékóvó, sorsvállaló írónak mutatja

Ferenczes Istvánt. Akárcsak esszéket, tárcákat, vallo-másokat egybegyűjtő *Székely tántorgó* című könyve is, melyben a fenyegetettség és a pusztulás ugyanúgy determináló sorsélményként van jelen, mint a korábban született művekben.

Az író líraisággal gazdagon erezett prózanyelvét jól példázza a *Havazás énvelem* című vallomások esszé néhány sora: „Mintha a szívem dobogna ezen a hőmezőn. Mintha kitepték volna, s nem lenne már enyém. Kishazám Bermuda-háromszögében, Csíksomlyó, szülőfalum, Csíkpálfalva és Madéfalva között úgy jön a havazás velem, lüktetőn, légszomjasan, mint a haramiák után a sors: még ma óv, ápol és eltakar, holnap elárul és vesztőhelyre visz. (...) Mint a madár: ágról ágra vándorol itt a lélek, a havazás kataklizmái közt az ember úgy gyógyul ki az elmúlás pusztító kényszeréből, hogy beledöbben a felismerésbe: Istenem, túléltem ezt a veszedelmet is. A léleknek összes Siculicidiumait, az összes betervezett és nem betervezett, száz-félszáz évenkénti 'érvágásokat' a szegény nemes székely nemzetem.”

Bizonyára a szerző tízévnnyi újságíróskodása, történelmi-szociológiai érzékenysége is magyarázhatja, hogy művei között műltfaggató, tényfeltáró, dokumentumszerű írásokat, riportokat is találunk (*Gyásztól gyászig*, *Ordások tépte tájon*). A gyalázatos mérsárlásokról és szégyenletes atrocitásokról tudósító *Székely apokalipszis* című könyv is ebbe a vonulatba tartozik.

Már a kötet elülső és hátsó borítója is jelzi, hogy szokatlanul megrázó, döbbenetes olvasmányban lesz részünk. A könyvbéli történetekkel szembesülve olyasféle benyomásunk támadhat, hogy az itt megjelenő gyomorforgató és elborzasztó emberi hitvány-ság tovább már nemigen fokozható, és mint ilyen, a legvadabb orwelli abszurdot is megcsúfolja. Sajnos azonban a közép-kelet-európai történelem másutt, például a Délvidéken is hasonló rémségeket produkált. Az 1944-es jugoszláviai vérengzést feldolgozó könyvek (Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*; Matuska Márton: *A megtorlás napjai*; Illés Sándor: *Akikért nem szólt a harang*) Szokolczay Lajosnál a „véletlen triptichonjaként” jelennek meg.

A *Székely apokalipszis* (1994) önvallomásokból és dokumentumriportokból fölépülő vád- és védirat, afféle „vérrel szerzett evangélium”, amely a hírhedt Maniu-gárdisták 1944 őszén elkövetett esztelen székelyföldi öldöklését, ezen belül is főként a csíkszentdomokosi vérengzést mutatja be. S teszi mindezt személyes hitelű megnyilatkozásokkal, a mártí-

Ferenczes István: *Székely apokalipszis* (2002)

Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya* (2013)

Mezey Katalin: *A kidöntött kerítés* (2003)

Oláh János: *Száműzött történetek* (2011)

rok és túlélők iránti maximális részvétellel és tisztelettel. Miként Tóth Zoltán Magyar Napló-beli recenziójában olvashatjuk: „A dokumentumriport a közlők egyéni stílusának, illetve az ízes székely népnyelvnek köszönhetően sokkal hitelesebbé, életközelibbé, kézzelfoghatóbbá teszi a történeteket.” Ferenczes István egy pillanatig sem tetszeleg a mindentudó elbeszélő szerepében; nem mesél, hanem meséltet. A közeli hozzátartozók és falubeli szemtanúk emlékezéseiből áll össze a tizenegy csíkszentdomokosi áldozat szenvedésrajza, az egymást kiegészítő komor emlékmozzaikokból ismerhetjük meg a helyi Gábor kertben kivégzett székely magyarok utolsó óráit, illetve a túlélők tragédia utáni benuótlását. A 27 évesen agyonlőtt Kurkó Józsefnek például ezek voltak az utolsó szavai: „Istenem, olyan ártatlan vagyok, mint a kerek ég, s most ártatlanul meg kell haljak”. A 31 évesen meggyilkolt Kósa János pedig azt mondta a kivégzőnek: „Úgy célozz, testvér, hogy egyből haljak meg”.

A magyar–román megbékélés szempontjából igen csak elszomorító, ahogyan az egyik vádlott (Lazăr Ion) az utolsó szó jogán megnyilvánult: „Eszem ágában sincs, hogy arra gondoljak, hogy az elkövetett gyilkosságok miatt valaha is – még álomban sem – lelkiismeretfurdalást érzek”. Ráadásul az áldozatok hozzátartozóinak az aránytalanul elnéző s már-már tragikomikus bírósági ítéletek sem adhattak semmiféle megnyugvást, sem jóvátételt. Talán a gyilkosokkal vállalt büntetés-cinkosság is táplálhatja az édesapjára emlékező és a potenciális áldozatok nevében megszólaló Szakács János félelmeit: „Most es bármikor megtörténhet a gyilkolás, nincs egy fa, ahova elbújunk, münköt nem oltalmaz senki, csak a Szűzanya”.

A kárpátaljai Csonkapapiban élő Nagy Zoltán Mihály 1991-ben megjelent *A sátán fattya* című regényével vált igazán ismert és elismert íróvá. A Magyar Napló 2003-ban másodízben is kiadta a művet, amely a *Tölgyek alkonya*, illetve *A teremtés legnehezebb napja* révén később trilógiává bővült. A szerző művészi, emberi habitusáról sokat elárul, ahogyan helyzetéről és identitásáról beszél: „Magyar vagyok, aki a történelem szeszélye folytán kénytelen egy idegen ország állampolgáraként élni; e tény az értelem fel fogja, a lélek azonban képtelen elfogadni.”

A határon túli kortárs magyar irodalomból a főiskolai hallgatók alig fél tucat művet olvasnak el, de minden presszió nélkül, tehát önként és szívesen. Tamási Áron, Kós Károly, Wass Albert, Sütő András és

Szilágyi István művei mellett Nagy Zoltán Mihály remeklése, *A sátán fattya* is ott van a népszerűségi lista élén. Nem tudhatjuk, hogy mi lehet a titok nyitja, de leginkább talán az alkotó és alakító energiák maximális mozgósítása, a komplex érzékenység-formák alkalmazása, az epikát lírával és drámaisággal vegyítő narrációs technika szolgálhat magyarázatként.

Habár a tárgyról kifejezetten regénypoétikai szempontú tanulmányt még nem olvastam, a recenziók többnyire monódiászerű történelmi sorsregényként, egyszersmind vallomásos, vezekléses tudatregényként, egy hangra írott, lamentáló lélektani regényként értelmezik a művet. A szerző az orosz katonák által meggyalázott fiatal lány, Tóth Eszter tudatába helyezkedve, az ő kálváriáján keresztül mutatja be mindazt a megpróbáltatást, amely a kárpátaljai magyar parasztságot sújtotta 1944 után. A sodró lendületű, drámai sűrítettségű, balladisztikus hangvételű regény egy nézőpontra fókuszáló lélektani realizmusával elsősorban Móricz Zsigmond és Németh László prózáját idézi, de távolabbról Kosztolányi, Kodolányi János, Szilágyi István és Závada Pál műveivel is érintkezést mutat.

Elek Tibor olvasata értékelő jellemzésnek és figyelemfelhívó rezümének is kiváló: „A folyamatosan áradó belső monológban nemcsak egy tisztességét, két bátyját, szerelmét elvesztő érzékeny női lélek rejteltjei tárulnak fel a szakadatlan sorsverések közepette, de a helyzet- és önelemző reflexiók rámutatnak a hol arctalan, hol nevesíthető embertelen hatalom és erőszak természetére is.” Tóth Eszter tragédiája ekként lehet önmagán túlmutató, általánosabb érvényű sorsmetafora, melyben transzparens módon egy egész közösség traumája ölt testet. A női, emberi és nemzeti mivoltában meggyalázott Tóth Eszter jeremiádjában tehát egy elhallgattatott, meggyalázott nemzet fájdalma szólal meg. A fájdalom kimondása pedig az első lépés a terápia felé, de meglehet, hogy már maga a terápia.

A recepció hangsúlyozza, de nem abszolutizálja a regény kárpátaljai kötődését. Nyilvánvaló, hogy *A sátán fattya* magyar regény, az egyetemes magyar irodalom egyik legújabb kori ékköve. Ugyanakkor legközvetlenebbül – a szerző, a közeg, a történelmi meghatározottság, az élményvilág, a valóságtapasztalat okán – mégiscsak kárpátaljai, hiszen valós emberi sorsok, egyénileg és kollektíven elszennvedett sorstragédiák adják az alapját. Ahogyan azt Penckófer János találóan megállapítja: „Az egyéni lélek vergődése és a közösségi atmoszféra keveredése adja *A sátán fattya*

jellegzetes kárpátaljai vonását.” Ráadásul a regény egyes szám első személyű előadásmódja mindezt a befogadó számára is átélhetővé és hitelessé tudja tenni. Ez a sok tekintetben apokrif imához, archaikus vagy biblikus lamentációhoz hasonlatos beszédmód Bertha Zoltánt a „jellegzetes parasztasszonyi levél” hanghordozására emlékezteti. Maga a szerző, Nagy Zoltán Mihály is azt mondja, hogy a paraszti levélírás mint architextuális vagy intertextuális vonatkoztatás mindenképpen megemlíthető a mű kapcsán. A regény stilisztikai rétegzettségét, retorikai felépítettségét és ultrahangokra fogékony finom nyelvi strukturáltságát egy korszerű szempontokat érvényesítő, szisztematikus módszerrel lehetne kimutatni.

A történet belső logikáját és az ősi folklorisztikus hagyományt követve jelenik meg Tóth Eszter archetipikus nőalaként, s ebbéli minőségében hervadt fekete rózsaként, sötét gyászba öltözve mintegy jelképévé is válik a kiszolgáltatott, szerencsétlen kárpátaljai magyarságnak, de az összmagyarságnak is. A sorsdetermináció és sorsvállalás egyidejűleg szólal meg a regény egyik legmegindítóbb és legdrámáiabb szövegrészében: „a temetőbe kellett menni, / gyertyát gyűjtöttünk / Pista papó és Máli mama sírján, körbeálltuk a pici fényeket, / de én mint egy / kőszobor, / egyetlen szó és sóhaj nélkül (...) fogadalmam szerint / immár örökre / feketében, / hirtelen jött a gondolat, szinte belém csapott a felismerés, / hogy én, Tóth Eszter, / asztalos Tóth Mihály megesett lánya, / akinek / ártatlanságát erőszakkal veszejtették el a bitangok, / akinek / megadatott a kín, önnön testével táplálni és világra hozni a / sátáni szörnyetegek valamelyikének ivadékát, / akinek / fajtáját birkamód terelték idegen katonák idegen földre ide- / gen érdekek prédájaként elemészteni, (...) én / mi másra rendeltettem, / csakis a sötét viseletre, / nem ölthetek többé / búfelejtő tarka ruhát / meggyalázott testemre, ördögi kéjjel megtapasosott, gyászba / borított lelkeim fölél, / keserű megnyugvással töltött el ez a felismerés, úgy érez- / tem, / rejtélyes erő emel a magasba, / fajtám, falubelijeim mindennapi fájdalomra fölél, / s bár ugyanúgy érzékelem a kimondhatatlan kint, mint ők, / már / külön világban létezem, / másként látok, másként gondolkodom, / helyettük, őértük, és / magamért, / magamért is, / néztem a világot, / megoldva elfogyó gyertyacsonkok pislá fényeit.”

A túrt és tiltott határán mozgó, utóbb is méltatlanul kezelt alkotások között kitüntetett figyelem illeti meg Mezey Katalin szépprózai műveit. A szellemi önvédelem és belső autonómia által motivált művek

sorában az *Élőfilm* (1984); a *Lyukak az osztálykönyvben* (1986); a *Levelek haza* (1989); illetve *A kidöntött kerítés* (2003) az „önsorsrontó hamisságokon és letűnt korok talmi bálványain” fölülelmedve segíthetnek a tisztánlátás, az erkölcsi érzék és a mentális egészség megőrzésében.

Közülük a legutóbbi mű már címével is a totalitárius rendszer természetére utal, a diktatórikus hatalom megannyi embertelenségét, brutalitását fölidézve. Amit a nyiladozó értelmű elbeszélő a legsötétebb önkény éveiben megtapasztal, az nem egyszerűen riasztó, az maga a rémálom. A kor félelmetes hangulatát és az ember abszolút kiszolgáltatottságát tükröző elbeszélés (*A ledöntött kerítés*) a kötet egészére kiterjedő érvénnyel mutatja föl a bestialitásra épülő világ természetét: „A férfi ingerülten vont a vállát. Hátat fordított nekünk, és parancsoló hangon szólt a társaihoz: – Mehet, ahova akar. Nincs rá szükségünk. Ez Lovas Ferenc kertészete, Júlia utca 2. Igaz? Akkor minek okoskodni? Itt egy féléven belül emeletes házak fognak állni. Kimérjük a telket... (...) A férfi is megfordult, és felénk jött. Beszéde közben elhaladt mellettünk és odalépett a kerítéshez. (...) Belerúgott a kapufélfába, de az erősen állt. Kézzelel is meglökte aztán, hogy az ellenállását érezte, rákiáltott a társaira.

– Na, lássuk! Gyertek, rúgjuk ki ezt a nyavalyás kerítést! – Álltunk és néztük, ahogy a két férfi kidönti a kertészet vadsóskabozóttal befutott kerítését. (...) Sebesen vert a szívem, sebesen forogtak a fejemben a gondolatok! Akármilyen apró voltam, tudtam, hogy végzetes dolog történt. Olyasmi, aminek nem lett volna szabad megtörténnie.”

A kidöntött kerítés konnotációjában benne rejlik mindaz az egyéni és kollektív megaláztatás, amit a Rákosi- és Kádár-érában kényszerűen el kellett szenvedni: padláslesöprés, erőszakos téeszésítés, kitelepítés, bebörtönzés, politikai megbélyegzés, egzisztenciális ellehetetlenítés és állandó megfélemlítettség. A kínszosokról, gyilkosságokról és gyanús eltűnésekről nem is beszélve.

Mezey Katalin írói önvallomását idézem a *Somogy folyóirat* 2002. január–februári számából: „Nekem, az írónak legalább a lényegre tekintve kötelességem az igazságra koncentrálni. Csak a magam nevében beszélhetek, valószínűleg az adottságaim, az alkati sajátosságaim is a pszichikai realizmusra predestinálnak. Erre törekszem mind a mai napig a verseimben és az epikai munkákban is. Az emberi cselekvés belső motiváltságát kutattam, akár verset, akár

prózát, akár színművet írtam. (...) A marxista-materialista gazdasági determinizmussal szemben én is vallom, hogy a társadalom egésze, de a történelem egésze sem lehet más, mint ami az egyes emberekből, lelkükből, szándékaikból, tetteikből összetevődik.”

Ennek jegyében sorjáznak a negyvenes, ötvenes évek nyomasztó világát a minimal art eszközeivel föl-villantó „gyerekkori történetek”. Az etűdszerű emléktöredékekben a társadalom szövetét széttroncsoló hatalom a létrontást, a családi burok szeretetteljes védettsége pedig az életszentséget testesíti meg. A gyermeki tisztaság, ártatlanság és fokozott érzékenység látószögéből megjelenő mikrovilágot a történetekben a felnőtt ember rezignált bölcsessége ellenpontozza, s a kétféle szemléletmód interferenciájából nyelviségben és narrációban is izgalmasan újszerű minőség jön létre.

A feszes és redukált történetek középpontjában a család, a kert, a motorozás és az apa alakja áll. Utóbbi az otthon nyugalmát, a gyermekkori édent fenyegető erőkkkel szemben valódi etalonként, abszolút viszonyítási pontként jelenik meg. Az *Édesapám kis motorja*; *Az őrangyalca csipése*; az *Apu* és *Az elromlott motor* című elbeszélés is azt mondhatja velünk, hogy minden példászerű emberi érték az apa alakjában sűrűsödik össze. Ennek bizonyosságként álljon itt néhány jellemző szövegrész: „A kertészet kapuja a Júlia utca és a Szilágyi Erzsébet fasor sarkán volt. Mellette kétfelől két nagy tábla függött a kerítésen: a Júlia utcai oldalon gyönyörű nagy betűkkel apu neve volt olvasható: „LOVAS FERENC KERTÉSZ, KERTÉPÍTŐ”; „Édesapám nagy motorjára mindig nagyon kellett vigyázni. Kevés ilyen volt akkor az országban, leginkább a rendőrök száguldoztak 500 köbcentis motorokkal. Apu hamar rájött, hogy óvatosan kell vezetnie, különben megállítják, igazolztatják, és ha valami szabálysértést követne el, azonnal el is koboznák a motorját, ahogy az másokkal is megtörtént már. Az a hír járta, hogy szinte vadásznak az ilyen drága, nagy gépekre”; „Ha apura ránéz valaki, aki ismeri, pontosan tudhatja, hogy hova készül, vagy hol van és mivel foglalkozik. (...) Apunál mindig lehet tudni, hogy mi után mi következik. Sosem kapkod, sosem siet annyira, hogy a rendes megszokásaitól, attól, hogy meggyőződése szerint a dolgokat intézni kell, eltérjen”; „Az egyik polc szélére akasztva tiszta és olajos rongyok lógnak, amelyekkel apu rendszeresen, még munka közben is megtörli a kezét. A ruhája, a keze mindig tiszta és mindig jószagú. Ahogy valamit bepiszkol, munka végeztével azonnal leveszi és odaadja kimosni.”

A kidöntött kerítés epizódregénnyé összeálló történetei azt példázzák, hogy az apa körül több az oxigén, ezért az ő társaságában élhetőbb az élet. Olybá tűnik, mintha ő volna egy személyben a kert, a kertészet által megjelenített Éden megmaradásának legfőbb záloga. Az apa enyhén mitizált, de roppant élet-szerű alakjára tekintve az elbeszélő és az olvasó is komolyan hinni kezd abban, hogy az Éden nem veszett el örökre, és nem veszett el mindenestül. Amit ugyanis a Fennvaló elvett tőlünk az Édenből való kiűzetéskor, azt elrejtette a lelkünkben hit, remény és szeretet formájában. A mindenkori üldözöttek és áldozatok számára is ez adhat vigaszt és fogódzót.

Oláh János egy nemrég készült interjúban (Agria, 2010. ősz) mondja a következőket: „Minden írónak és minden olvasónak a saját lelkiismeretére van bízva, hogy mit ír meg és mit olvas el. Az író felelőssége talán egy hajszállal nagyobb, mint az olvasóé, de csak egy hajszállal. (...) Az én írásaim nem, vagy csak igen kis mértékben fikciós, képzelet szülte írások, sokkal inkább a saját, a családi és a népi emlékezet szilánkjainak restaurált változatai. (...) A történet archaikus igazsága számomra mindennél fontosabb. Ezt szeretném minden írásomban megközelíteni.” A hitvallás a közelmúltban megjelent elbeszéléskötetéhez, *Az Örvényes partján* és a *Vérszerződés* nyomán kikerekedett *Száműzött történetekhez* is fogódzól szolgálhat.

Oláh János *Száműzött történetek* (2011) című novellafüzére afféle „történelmi lecke fiúknak”, s még inkább könnyen felejtő, kollektív amnéziában szenvedő felnőtteknek. A szám szerint huszonhét elbeszélés narrátora korhű krónikásként tárja elénk a szabadság nélküli rend természetét, árnyalt és hiteles képet rajzolva a bolsevik típusú diktatúra majd félév-százados ámokfutásáról. Arról a lezáratlan múltrol, ami az elszabotált rendszerváltás miatt mindmáig itt kísért közöttünk. Arról a félig sem bevallott múltrol, ami rossz közérzetünk és botrányos közéletünk legfőbb rákfenéje. A revelációszerűen megrendítő könyv ezért is lehet a meggyöngyült valóságérzék mementója, az elbizonytalanodott nemzeti önismeret táplálója s a tisztánlátás egy igen fontos záloga.

Hogy mit gondol a kötet szerzője múlt, jelen és jövő összefüggéséről, s hogy miért látja mindent megölő, halálos dózissnak a felejtést, arról szociografikus pontossággal szól *Az elveszett hivatal* című hosszabb elbeszélés alábbi részlete: „Valamit tenned kéne, mert erre csak te vagy képes, hogy megtudják

az emberek, éltek itt előttünk mások is, és ugyanúgy küzdöttek a megmaradásért, mint mi, sokszor még ennél is reménytelenebb helyzetben, és mégse adták föl, nem futottak világgá, ha nem tették volna, mi se lennénk, nem lenne itt semmi. Emlékeztetni kell őket, föl kell nyitni a szemüket, mert egyébként olyan rövid az eszük, hogy már a dédapjukra se emlékeznek, hogy ükapjuk is lett volna, arról meg aztán végleg fogalmuk sincs. Möghótt, mondják, aztán ezzel vége is van az emlékezésnek. Üres az agya itt mindenkinék. A számítás nemcsak az érzelmeket öli ki az emberek lelkéből, megbénítja az emlékezőképességüket is. És a Tarkóknak, Krauszoknak ez kell, tiszta lap, amire minden különösebb gond nélkül írhatják föl a légből kapott marhaságaikat. Lassan már senki se tudja magáról, kicsoda, hát még a családról, arról aztán akarattal semmit. Azt a kevés gyereket is, akit hajlandók világra hozni, fölnevelni, elűzik innen. El a városokba. És nagyot köpnek a földre, ami pedig nemrég még a mindenük volt. Talán jól teszik, nem tudom. Néha az az érzésem, a saját sírjukat ássák meg ezzel az eszetlen kapkodással.”

Németh László szerint: „Az írás – erkölcs!” Oláh Jánost is ez motiválja, amikor a valóság ismerete, a tények tisztelete és az igazság szeretete jegyében könyörtelen szókimondó bátorsággal és illúziótlan írástudói felelősséggel vállalja a letűnt korszakkal való szembenézést. A *Száműzött történetek* virtuális regényként olvasható darabjai megrázó hitelességgel, eszméltető módon tárják föl mindazt a mérhetetlen rontást és rombolást, amit a jobb híján átkosnak nevezett évtizedek során lélekben, szellemben, erkölcsben, demográfiai mutatókban és materiális javakban el kellett szenvednünk. A közösség bajaira, a nemzet történelmi kínjaira, hangsúlyosan a parasztság pusztulására figyelve nagy felidéző és megjelenítő erővel, megrendítően lajstromozva mindazt, ami – Bertha Zoltánt idézve – „kifosztottságban, alávetettségben, nyomorúságban és bizarr önfeladásban, idegenmajmolásban, hazaárulásban ezt a magyarságot csak az utóbbi évszázadban is tépte és zilálta, ami külső vagy belső száműzetésbe sodorta a tisztességet, az emberséget, a tisztalelkűséget.”

A *Száműzött történetek*ben kegyetlen írói optikával és leplezetlen nyíltsággal sorjáznak a kommunista diktatúra korábban csak madárnyelven vagy még úgy sem elmondható történetei. A tárgyiasságra törekvő elbeszélő alig-alig reflektál, nem értékkel és nem ítélkezik, ám az objektivitásában kíméletlen lát-

lellettel egyrészt érvényteleníti a félelemre és kötelező felejtésre épülő berendezkedést, másrészt az elfojtás meghaladásával, a dolgok néven nevezésével, a kimondott szó erejével le is számol közel félévszázad „szervezett őrvényesével”. Ebből következően az sem véletlen, hogy némelyek „a második és harmadik évezredet összepántoló negyedszázad legjobb magyar novellistájának” tekintik Oláh Jánost. Mások pedig a népi írók örökséget továbbvivő, szociográfiai alaposságú ábrázolást kiemelve azt tartják legfőbb érdemének, hogy „az elhallgattatott történetek száműzetésből való hazajuttatásával, közreadásával fontos értékmegőrző, sőt kánonteremtő” munkát végzett.

Miközben olvasom a *Száműzött történeteket* – a *Katonák*; *A farkaskölyök*; a *Májusi por*; *Az éjjeli gyors*; a *Hajnali madárszó*; az *Október mérge*; *Az intéző háza*; a *Nincs Isten* és a *Kutyakomédia* befogadása nyomán –, egyre bizonyosabb vagyok abban, hogy a mögöttünk hagyott évtizedek társadalom-, falu- és lélekrombolásáról akárhány történeti, szociológiai, közgazdasági és egyéb tudományos munka sem szólhatna olyan hitelesen és pontosan, mint Oláh János kötete. Teljes joggal mondja róla az egyik recenzens, hogy „négy száz oldal a gyarlóságról”, s mint ilyen a számvetés, az emlékezés, a szembenézés megkerülhetetlen alkotása. A modern népiséget képviselő novellafűzér a móríci és sántai örökséget kiteljesítve mond el olyan történeteket, „melyek ugyan léteztek, de soha nem lettek elmesélve”. A könyv írásai „pulzáló-kendőzetlen naturalista stílusban beszélnek” az ötvenes-hatvanas évek magyar történelmének terhéről oly módon, hogy a népi valóságból táplálkozó mikrovilágot misztériumként élhetik át azok is, akik ezt az őrvényesi–avaskéri–varasdi világot egyáltalán nem ismerik.

A *Száműzött történetek* ismeretében nyilvánvaló, hogy Oláh János a magyarság sorskérdéseit egzisztenciális érvényű és hamleti mélységű létdilemma-ként éli meg. Minderről a fentebb már idézett, Szokolczay Lajos által készített interjúban a következőket mondja: „Attól, hogy a magyar irodalmi népiség újra helyet kapna, és pedig vezető helyet a magyar irodalmi értékrendben, természetesen nem oldódna meg minden nemzeti problémánk. Nem születne meg egy csapásra minden abortuszra ítélt magzat, nem olvadna semmivé az államadósság, nem nyernék vissza autonómiájukat az elszakított magyar közösségek, de ha a magyar irodalmi tudat végleg elfojtja a népiség hangját, a fenti problémák megoldásának lehetőségét is elveti magától.”

CSONTOS JÁNOS
Kányáditól Örkenyig

Magyarország volt a moszkvai könyvvásár díszvendége

Szeptember 4. és 9. között került sor a 26. alkalommal megrendezett moszkvai könyvvásárra, amelynek ezúttal Magyarország volt a díszvendége. Az esemény kulturális jelentőségét nyomatékosítja, hogy a magyar standot – valamint a szomszédságában megtekinthető **Világhírű magyarok kiállítását** – Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes nyitotta meg, akit Keskeny Ernő miniszteri biztos, a Külügyminisztérium Kelet-európai és Közép-ázsiai főosztályának vezetője is elkísért moszkvai útjára. Navracsics Tibor beszédében kiemelte, hogy a könyvek a nemzetek közötti barátság megalapozói és erősítői lehetnek. „Nagyon fontos egy nyelvi-egyszerű kis nemzet számára, ha egy nagy országban mutathatja be a könyvtermését. Mi hiszünk abban, hogy a magyar irodalom és a magyar könyvkultúra világszínvonalú és a világ élvonalába tartozik, éppen ezért nagy öröm, hogy a közismerten igényes orosz közönség előtt mutatkozhatunk be. Kívánom önöknek, hogy értsék meg a magyar lelket, a magyar nemzet gondolkodását, és ezáltal kerüljenek közelebb Magyarországhoz” – hangsúlyozta a megnyitón.

A könyvvásáron 57 ország több mint ezerkötésnyi kiállítója vett részt; Magyarország mintegy ezer kiadvánnyal volt jelen. Az expo központjában ezúttal a gyermek- és ifjúsági irodalom, az olvasásra nevelés állt, s a rendezvény közel kétszáz ezer látogatót vonzott. A *Világhírű magyarok* című tárlathoz kapcsolódva – amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum állandó tudománytörténeti kiállításának anyagából állítottak össze – XXI. századi magyar találmányok interaktív bemutatóit is megrendezték a magyar standon. Az érdeklődők a Rubik-kocka utódjaként emlegetett magyar fejlesztésű fejtörő játékkal, az

Okostojással is megismerkedhettek, amely a logikai játékok Washingtonban rendezett nemzetközi találkozóján tavaly díjat nyert. A magyar standnál – amely figyelmes gesztusként az „Ady Endre sugárúton” kapott helyet, Solohov mellett – több ismert orosz irodalmár, köztük Jurij Poljakov, a *Lityeraturnoj Gazeta* főszerkesztője és a Magyar–Orosz Baráti Társaság elnöke is tiszteletét tette.

A Balassi Intézet a hároméves **Publishing Hungary program** keretében szervezi a hazai könyvkiadás részvételét az európai könyvvásáron, ám az idei tucatnyi megjelenés közül egyértelműen a moszkvai óriásrendezvény emelkedik ki. **Hatos Pál** intézetigazgató szerint nagy tisztesség a világ egyik irodalmi nagyhatalmánál vendégeskedni, de nem kellett a viszonyt a nulláról kezdeni, hiszen – minden politikai mellézköngétől függetlenül – tradíciónak számít, hogy a legjobb magyar és orosz írók fordítsák egymás műveit. Idén pedig nem csupán a vásár fő tematikájának számító gyermekirodalommal veszünk részt markánsan a könyvnapokon, hanem olyan traumákat is megkísérelhetünk kibeszélni magunkból, mint a II. világháború, ahol ellentétes lövészárkokban foglaltunk helyet. Hatos Pál az oroszországi Év könyve-díj átadási ünnepsége keretében két orosz műfordítónak nyújtotta át a **Magyar Rapszódia** nevű elismerést.

A vásáron több orosz nyelvű magyar kötet is debütált. *Világlátott egérke* című könyvének bemutatójára meghívást kapott **Kányádi Sándor**; megzenésített verseit a **Kalácsa együttes** adta elő. Kányádi felidézte, hogy ez a harmadik moszkvai útja: 2004-ben válogatott verseit adták ki oroszul; azelőtt pedig épp 1956 októberének forró napjaiban járt a városban egy romániai íródelegáció tagjaként.

Örkeny István *Voronyezs* című kötete kapcsán parodisztikus, már-már bohózszerű Tótek-adaptációt is láthatott a publikum moszkvai színészek előadásában. A klasszikusok közül kiadták Csáth Géza novelláit, s a moszkvai olvasók megismerkedhettek Solti György és Robert Capa életének orosz vonatkozású epizódjaival is. Zselicky Csilla és Béla a magyar emigrációról, Elena Ukalova Liszt Ferenc oroszországi tartózkodásáról írt könyvet. Bemutatták Natalija Nyikityina *Hazatérek hozzád* című művét is – a magyar után orosz nyelven is. Berg Judit személyesen is megjelent *Rumini* című könyve bemutatójára, s napvilágot látott egy Janikovszky Éva-kötet is – ehhez kötődve tárlat nyílt Réber László grafikáiból. Szerepelt a programban Háy János is, *A gyerek* című könyve kapcsán. Bemutattak továbbá nyelvkönyvet és útikönyvet is oroszok számára. Mint Baranyi András, a moszkvai Magyar KultúrIntézet igazgatója jelezte, még idén várható a kortárs magyar költők válogatásának megjelentetése is. Volt gasztronómiai és borbemutató (a magyar borért valóságos közelharc folyt), s időnként tánca perdült a **Kecskemét Táncegyüttes** négy táncosa. Rendeztek vitát műfordítók és kiadóigazgatók részvételével az orosz irodalom magyarországi jelenlétéről, a magyar irodalom orosz fordítóinak utánpótlás-neveléséről és a magyar szépirodalom oroszországi esélyeiről is.

Vlagyimir Grigorjev, a vásár sajtófőnöke büszkén említette: Oroszország az egyetlen a világon, ahol három nemzeti könyvtár is van. A moszkvai rendezés költségeit kizárólag a részvételi díjakból fedezték, de egy ekkora piaccal a háttérben mindenkinek megéri itt kiállítani – így Magyarország is fellendülésre számíthat a következő években az orosz könyvpiacra.

OLÁH KATALIN
**Amit műszerekkel
 mérni nem lehet**

Marton László szobrászművészről

Marton László 1925-ben Tapolcán született, már 12 évesen kitűnt szobrászati tehetségével, olyannyira, hogy Ferenczy Béni és Fülöp Elemér meglátogatták őt. Tanácsukra Zala megye ösztöndíjával Pestre ment tanulni, 1940–46 között a budapesti Iparművészeti Iskolát járta. 1951-ben szerzett diplomát a budapesti Képzőművészeti Főiskolán. Mestere Pátzay Pál volt. Szakmai pályafutása alatt rendszeresen kiállított, köztereket, köz- és magángyűjteményeket gyarapított munkáival. Itthon és külföldön egyaránt elismertté vált, megrendelői közt tudhatta például a walesi herceget, aki portréját, valamint a *Kiskirálylány* másodpéldányát rendelte meg tőle. Számos elismerésben részesült, Munkácsy-díjas és Érdemes művész, a Magyar Köztársaság Kiváló Művésze, megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztjét és a Kossuth-díjat is, Budapest díszpolgára. Az avantgárd, a szocialista realizmus, a modernizmus korában élt és alkotott, érzekelte, felfogta, hasznosította a kor művészeti irányainak tanulságait, de sose bújta egyik köntösébe sem, mindvégig megmaradt azon az úton, amelyre az ifjúkori ösztönös rácsodálkozás vezette. Úgy gondolta, a szobrászat szent és sérthetetlen, olyan, mint a szemünk világa. Aki lát és tud láttatni, az alkotson, a látványt nem kell átértelmeznünk, elég értenünk. Reneszánsz igényű szobrai azt sugallják, ma sem érdemes máshogy alkotni, mint a természethű látásmód születésének korában, az akkori tudás és értékrend talán örökérvényű. Sok kísérletezés tanúi lehetünk az elmúlt században, de a lényegét illetően, Marton László szobrai legalábbis ezt sugallják, nem sok érvényes meglátás született.

A nagy mesterek nem azért nagyok, mert soha nem hibáznak, mert nincsenek hiányosságai, hanem azért, mert tisztában vannak azokkal, tudnak és mernek hibázni, de tudnak javítani is. Legfőképp pedig, mert képesek végigvinni egy-egy gondolatmenetet, majd leszűrve a lényegét megfogalmazni, formába önteni azt. Képesek tehát tehetségükkel összhangban komolyan alkotni. Neki is vannak

gyengébb munkái, de nem azok a fontosak, hanem a remekművek. Száz gyöngébb szobrot meg kell csinálni ahhoz, hogy egy jó legyen közöttük, mondta annak idején nekünk, mikor testvéremmel, Oláh Máttyás Lászlóval meglátogattuk. Ő valóban meg is formálta azt a száz próbálkozást, mert tudta, csak így juthat el a remekművekig. Persze azok a munkái is jelentős művek, amiket ő gyengéknek tartott, csak éppen a saját mércéje szerint sorolódta hátrébb. Ujjgyakorlatok voltak vagy stílustanulmányok, esetleg csak komolytalanabb tematikájú művek, kísérletek, keresése annak az egynek, az igazinak, amit aztán mindig megtalált. Nem elvont, nem filozofikus alkat volt, a forma és a tér ösztönös kitapintója, olyan otthonosan mozgott a szobrászat ősidőktől máig azonos koordinátái között, ahogyan csak kevesen.

Gipszfelrakással dolgozott. Legalábbis a nagyobb szobrokat így építette föl. Aki ismeri ezt a technikát, nehezen tudja elképzelni, hogyan tudott ilyen folyamatosan harmonikus, helyesen tagolt, részletes figurákat létrehozni. Nándi, a segédje, vázépítője csinálta meg szobraihoz a vázat, rajzai és utasításai alapján. „Nándi is nagyon tehetséges – mesélte Marton –, de valahogy nem tudott önálló művésszé válni, így nekem dolgozik”. Együttműködésük viszont nagyon jól sikerült, hiszen a vázépítés a szobor lelke, rossz vázra nem lehet jó szobrot felrakni. Nándi nagy kincs volt Martonnak, meg is becsülte egy életen át.

Emblematikus szobrai: *Pásztorfiú* (1943, bronz, Tapolca), *A Dunánál* (1980, bronz-mészakő, Budapest), eddig a parlament déli kapujánál *Liszt Ferenc szobra* (1985, bronz, Budapest, Liszt Ferenc tér), *Kiskirálylány* (1990, bronz, Budapest, Dunakorzó), *Ecce Homo* (1994, bronz, Hévíz), *Apor Vilmos-emlékmű* (1997, bronz, kő, Budapest, Apor Vilmos tér), *Görgey Artúr lovasszobra* (1997, bronz, Budapest, Vár), *Cantata profana* (Millecentenáriumi emlékmű, 1999, bronz, kő, Budapest, XII. kerület).

Egyik első, szép, pontosan és érzékenyen megfogalmazott szobra a *Pásztorfiú* (1943, bronz). Jól ábrázolja a paraszti világ közvetlen egyszerűségét, a természet közeli lét rendjében való megnyugvást. Már e korai szobra is érett, klasszikus értékekkel bír, nincs benne semmi a modernizmus érdességéből, nyersességéből. A szobrász élvezte az érzékeibe kódolt formateremtő ösztön adta lehetőségeket, nem törődik a divattal, csak az ábrázolással. Alakjait majdnem teljesen szimmetrikusra kompo-

nálja, mégis látványosan mozgalmasak a kompozíciói. Sok portrét készített, könnyed, de karakteres arcúkat. Átszellemült gyermekportréi teljesen hagyományos szellemben készültek, mégis, talán frissességük miatt az újdonság erejével hatnak. Nincs semmi mesterkéltég bennük, a művész csupán a modell természetéből fakadó jelzésekre figyel, amelyeket kevés eszközzel, szinte észrevétlenül elevenít meg. Szimbolikus nőalakjai Csikász Imre (1884–1914) fiatalon elhunyt szobrászművész – műveire emlékeztetnek. Csikász ártatlanabb, költőibb hangvétellű művész, szobrászi abszolút hallása, plasztikai biztonsága okán azonban rokonítható Martonnal. (A *Fiatal lány* – 1912, bronz, MNG – a Deák téren *Tavaszi* című díszkútként 1977-től áll. Egy másik szép műve, az *Ülő lány* – 1932, bronz – a Margitszigeten a japánkert halastavainál 1954-ben lett felállítva.)

Marton László tehát Csikász Imre, Ferenczy Béni és még sokak után nem a semmiből tűnt elő, megvolt az a magyar szobrászati hagyomány, amire támaszkodhatott, aminek szellemi energiáit hasznosítva kibontakoztathatta tehetségét. A könnyed stílus nála sohasem csapott át felszíniességbe, ismerte a határt. Még az olyan nagyméretű szobrai is, mint például a XII. kerületben felállított *Cantata profana*-kút, közvetlenséget sugároznak, nem tévesztette meg a méretet, nem vált sem színpadiassá, sem erőltetetté. Mindig a szoborral és nem önmagával foglalkozott, s így soha nem vált görcsössé, önkényessé.

A Duna-korzón üldögélő kislány figurája, mely a *Kiskirálylány* címet kapta, már-már Budapest szimbólumává vált. A szobrot sokszor helytelenül ítélik meg, cuki-pofa királylányka, mondják róla lenézően. Egy kislányt látunk, tipikus mai zsánerfigurát, pizsamában, fürdőköpenyben, mamuszban, papírkoronával a fején, aki – talán éppen az esti mese után, annak hatása alatt – gyorsan, még lefekvés előtt királylány-

nak öltözött. A gyermekien közvetlen mozdulat, ahogy a korlátra ült, nem feltétlen tartozik ehhez a jelenethez, de az ilyen korú kisgyermek mozdulatárában megtalálható. Az ilyen hangvétellű szobroknak ezután nagy divatja kerekedett, elég végigsétálnunk a belváros utcáin, vagy vidéki városaink terein megfordulni, nagyon sok hasonló hangvétellű szoborral találkozhatunk.

Műterem Görgy-szoborral (1997)

Ennek a közvetlen műfajnak előzménye, a Parlament déli kapujánál elhelyezett, *A Dunánál* című József Attila-szobor, amely az elhelyezésből, mozdulatból fakadó közvetlenséget ötvözte a köztéri emlékmű komoly, súlyos hangvételével. Figyelembe veszi a kor köztéri szobrászati elképzeléseit, de tartalmaz új ötleteket is. A kompozíció nemcsak József Attila alakját idézi meg, de finoman utal a költészet által megszólaltatott szellemi, lelki tartalmakra is. A szobor anatómiailag helyesen idézi meg a költő alakját, ugyanakkor tartalmaz plasztikai szempontból érdekes tömörítéseket, átírásokat is.

A Budai Vár Fehérvári rondelláján, 1998. május 21-én avatták fel *Görgy Artúr lovasszobrát*, mely ifj. Vastagh György háború alatt megsemmisült szobrának újbóli megalkotása. A monumentális, négy méter magas emlékmű méreteit meghazudtolva, újfent csak érzékenyen lett megmintázva, a ló és lovas mozdulata egységes, találó és visszafogott. Ez a mű nemcsak szobrászi kvalitását bizonyítja Marton Lászlónak, de szakmai alázatát is. Bár rekonstrukcióról van szó, nem sajnálta önmaga legjobbját adni, érett és tapasztalt művészként, egyenrangú alkotótársává, társszerzőjévé válhatott elődjének, így egy letisztult, komoly, de életteli kompozíciót valósíthatott meg. A tardosi vörös mészkő burkolatú talapzat talán magasan látszik, de ha letről, a rondellához felvezető lépcső aljáról nézzük, kiderül, miért volt rá szükség. A lovas alakja, még onnan is jól látható, a várfal fölé emelkedve monumentálisan rajzolódik az égre.

A *Cantata profana*-kút szintén a várba kerülhetett volna, ha a Görgey szobor után a magyarországi konkurenciaharc ezt meg nem akadályozza. A Közterkép nevű internetes oldalon olvashatjuk a szoborról és elhelyezéséről Marton László nyilatkozatát, amelyet Pál Tamás, az oldal alapítója idéz: „A *Cantata profana* története is érdekes. Bartók zenéje ihlette a kompozíciót. Úgy volt, hogy a Bartók-múzeumba kerül, de nem volt rá pénz. 1998-ban aztán Hátori József akkori kulturális miniszter és Nemeskürty István meglátogatott, meglátták a kompozíciót, javasolták, hogy a *Cantata profana* legyen Budapest millenniumi emlékműve. Először úgy volt, hogy a Szent György térre kerül, de valakiknek nem tetszett a helyszín, nem bírták volna elviselni, hogy a Görgey-lovasszobor után még egy Marton-szobor legyen a Várban. Kínomban elfogadtam a Gellért teret, sejtettem persze, hogy ott meg a földalatti miatt fűrnak ki. Ekkor jelentkezett a XII. kerületi önkormányzat, szeretnék a szobrot a kerületben felállítani. Oda került, pedig nem oda való. Csupán annyi pénz volt a szoborra, hogy kiviteleztem belőle. A tiszteletdíjamról lemondtam.” Ez a történet Magyarországon sajnos elég általános. Hála Istennek, elkészült a szobor, és a helyszín is méltóvá vált hozzá! Azt gondolom, nem baj, ha nem mindig a legfrekvenciáltabb pontokra kerül egy remekmű, egy-egy domináns munka, hiszen egy helyszín sokszor az ott felállított szobor által válik emlékeztetővé, ahogy ez ebben az esetben történt. A szobron idézet olvasható, részlet Bartók Béla román kolin-dákon alapuló fordításából, amelyet felhasznált a *Cantata Profanához*: „Volt egy öreg apó, volt neki, volt neki kilenc szép szál fia. Nem nevelte őket semmi mesterségre, csak erdőket járni. Csak vadat vadászni, s addig-addig vadászgattak, addig: szarvassá változtak ottan a nagy erdőben.” Marton László ezt a kilenc szarvast mintázta meg, agancsuk erdővé, csupasz fakoronává kuszálódik össze a magas oszlop tetején, s így megintcsak természetes, „környezetbarát” plasztikával találkozhatunk, amely mégiscsak jól illik a XII. kerület parkjának öreg fái közé. A szarvasok teste arányos, jól tagolt, jól anatomizált, mégis szobrászi, hasonlóan az előbb tárgyalt emlékmű lovához. A kompozíció is magától értetődőnek tetszik, pedig nem volt egyszerű kilenc szarvast körbeállítani azon a kis „színpadon”, mozdulatukat kitalálni, helyesen koreografálni, összehangolni, és mindezt meg is formázni.

Marton László rengeteget dolgozott, folyamatosan alkotott *Olvadó nőt* és *Fekvő férfit*, *Jobbágyfelszabadulást*, *Bányászokat*, *Üvegfüvőket*, *Locsi-pocsi kútfigurát* és *Táncsicsot*, *Mozartot*, *Beethovent* a Magyar Állami Operaházra, négy mészki domborművet a Vatikánba, *Nepomuki Szent Jánost*, emlékművet a fasizmus áldozatainak, mindent, amit csak meg lehet szobrászni egy hosszú és termékeny életem át, egészen 2008-ban Budapesten bekövetkezett haláláig. Bár a hivatalos művészettörténet kerüli életművének értékelését, a Magyar Képzőművészeti Egyetemen pedig egyszerűen nem lehet rá hivatkozni, mégis ott lebeg minden induló szobrász lelki szemei előtt kimondatlanul is.

Példát mutatott. Nem hagyta magát zavartatni kora divatáramlatai által, szakmai karrierjét ennek ellenére maximálisan ki tudta bontakoztatni. Bár egymást sanda tekintetekkel kerülgettük az Epreskertben, titkon mégis mindenki egy célt kergetett, szobrászni megtanulni a szó hagyományos értelmében, úgy, ahogy például ő, Marton László is tette, akkor is, ha a „magas” művészetelmélet az igazi szobor, az igazi kép halálát közben már kihirdette. Természetesen a komoly művészeti értékeket, teljesítményeket továbbra is kereső, értékelő, a fejlődést nem mereven értelmező művészettörténészek, művészeti írók nagyra tartották és elismerték munkásságát. Többször méltatta őt többek közt Pogány Ö. Gábor, Heitler László és Kratochwill Mimi.

Befejezésül idéznék a művész honlapján közzétett ars poéticájából: „Hiszek az egyetemes művészetben. A jó művészi produktum önmagáért beszél. Sugárzása van, lebilincsel, nehéz tőle megszabadulni. Mindezt tudva, abban a reményben dolgozom, hogy nekem is sikerül az utókorra egy pár jó munkámat hátrahagyni. Biztos vagyok abban, hogy az idő csak azt menti meg, aminek vonzóereje van. (...) A köztéren elhelyezett szobrok tömegekhez szólnak. Igyekeztem a mai értelmezéssel a nagy kultúrákból azt a formát (realizmust) átmenteni, amivel közérthetővé teszem magamat, és a művészet folyamatoságában egy láncszem lehetek. Az ilyen realizmus mindig is életet, erőt adott a művészetnek. Munka közben receptet senki sem ad, mi módon szülessen jó szobor, egy-egy alkotás minőségét műszerekkel mérni nem lehet. A művészi produkció elsősorban tehetség dolga. Megítélésénél, ha van vonzóereje, a kíváncsiskodót csak nehezen engedi el. Ez a jelzés a legjobb bírálat a minőség megítélésére.”

ZSILLE GÁBOR
Testvéri szövetség

A lengyel irodalmi összeállítás elé

A következő oldalakon az egyik legrangosabb lengyel irodalmi szervezet, a Lengyel Írók Társaságának (SPP) három jeles tagja lép elénk. Mit érdemes tudnunk erről az irodalmi csoportosulásról? Mindössze huszonnégy esztendeje, a rendszerváltás hajnalán, 1989-ben alapították, ám tagjai következetesen az 1920-ban létrejött Lengyel Irodalmárok Szakszervezete (ZZLP) szellemi örököseinek tekintik magukat. Stefan Żeromski író annak idején (alig két évvel azután, hogy a lengyel állam visszanyerte függetlenségét!) azért hívta életre a szakszervezetet, hogy egybefogja a határon belül és azon túl élő lengyel írástudókat.

A második világháború, a náci és szovjet megszállás időszakában a szervezet tetszhalott állapotba került, és csak 1945-ben születhetett újjá, Lengyel Irodalmárok Szövetsége (ZLP) néven. Ez a szervezet 1981-ig, vagyis a Jaruzelski-féle katonai puccsig működhetett – a hadiállapot bevezetésekor a ZLP-t előbb rendeletileg betiltották, majd 1983-ban feloszlatták. Így történt, hogy a lengyel írók társadalom két táborra szakadt. Ugyanis néhány hónappal a ZLP szétverése után felső pártutasításra új írószövetség alakult, változatlan elnevezéssel, ám egyértelműen csak a kommunista érzelmű írók számára. A párthoz hűséges és a hatalommal megalkuvó tollforgatók mellett számos dilettáns, grafomán szerző is az új ZLP tagja lett. A betiltás előtti régi tagok túlnyomó része távol maradt e bolsevik képződménytől, annál is inkább, mert belépésük feltétele lett volna, hogy „a jövőben kizárólag a barátság szellemében írnak a Szovjetunióról”, illetve „semmilyen formában sem foglalkoznak a külföldön élő lengyel irodalmárokkal”. Ez utóbbi kikötéssel az elvtársak olyan szerzőket akartak letörölni az ország szellemi horizontjáról, mint Sławomir Mrożek, Adam Zagajewski vagy éppen a Nobel-díjas Czesław Miłosz...

A betiltott ZLP tagságának döntő része tehát nem lépett be az új szervezetbe, hanem függetlenségét megőrizve várakozott a jobb időkre. 1989-ben végül szabadabbá vált az út: megalapították az SPP-t, vagyis a Lengyel Írók Társaságát, jelen összeállításunk

főszereplőjét. E politikai folyamat eredményeként a lengyel írók társadalom azóta is döntően kétpólusú: a két legjelentősebb szakmai szervezet az SPP és a neo-ZLP. (Nem számítva a Lengyel P.E.N. Clubot, amely nemzetközi jellegének köszönhetően kimaradt a diktatúra és a kultúrpolitika csatározásai közül, és napjainkban is egyfajta átjárást, közös halmozatot biztosít a szakértáborok között.)

Az SPP tagsága közel kilencszáz fős, ennek köszönhetően ez a legszámottevőbb kulturális társaság Lengyelországban. A hatékonyabb működés érdekében szervezetileg tizenkét körzetből áll, amelyek székhelye az ország legjelentősebb nagyvárosaiban található. A társaság központi irodája Varsó szívében működik, a királyi vártól alig száz méterre, a híres Irodalom Házában, amely egy pompás XVII. századi rokokó palota. A Varsót kedvelő, a lengyel történelemben járatos olvasók az iménti mondatnál persze felszisszentek, hiszen köztudott, hogy a Visztula-parti fővárosban nincsenek eredeti, a XVII. században emelt épületek – az 1944-es felkelés során a náci csapatok a házak 98 százalékát földig rombolták. Ám a lengyelek az ötvenes években az óvárosi negyedet, a várat és környékét fényképek alapján az eredeti állapotoknak megfelelően helyreállították, így az Irodalom Háza palotát is.

A szervezet elnöke az 1953-ban született költő, Sergiusz Sterna-Wachowiak. Életének java része Poznańhoz fűzi, ahhoz a városhoz, amelynek köztudottan a mi 1956-os forradalmunkhoz is köze van. E fontos vonatkozást, illetve a lengyel kulturális élet dolgait is megvilágítja a vele készült beszélgetésben. A Krakóban élő, hatvanegy éves Bogdan Baran szintén több műfajban otthonos szerző – ezúttal egy minieszéjét és két költeményét olvashatjuk. Az 1948-ban született író, újságíró, Jacek Moskwa pedig Varsó mellett az olasz kultúrához is kötődik. Most a már hosszabb ideje készülő, galíciai témájú regényének egyik rendkívül élvezetes részletét nyújtjuk át. Nos, e szempontok alapján (is) érdemes kézbe vennünk lengyel barátaink itt következő gondolatait, műveit.

„A versek maguktól íródnak bennem”

Beszélgetés Sergiusz Sterna-Wachowiak lengyel íróval,
a Lengyel Írók Társaságának elnökével

– *Alig négy hónappal Sztálin halála után született, 1953-ban. Hogyan telt a gyerekkora?*

– Nagyon szerető szüleim vannak, már gimnazistaként párban jártak. Négy gyermeküknek – közülük én vagyok a legidősebb – csodás gyerekkort teremtettek. Édesapám költő és a német nyelvű irodalom műfordítója. Egy patinás épületben laktunk, hatalmas házi könyvtárunk volt, lengyel és német ajkú költők jártak hozzánk vendégségbe, mindenféle művészek, kiváló koponyák, színes egyéniségek. Anyai nagyanyám főzött rájuk, aki nem mellesleg csodás személyiség volt, nagyon közel állt hozzám; lengyel–német vegyesházasságból született, és hosszú élete során számos drámai nehézséggel kellett megküzdenie. És hát a városok Nagy-Lengyelország és Alsó-Szilézia határán, ahol ifjúságom éveit töltöttem: nyolcéves koromig Leszno, majd egészen az érettségig a közeli Wschowa, egy keverten gótikus és barokk kisváros – két varázslatos hely ezen a több kultúrájú határvidéken, mindmáig ropant fontosak írásművészetem szempontjából. Ezen a tájon a múltban lengyelek éltek és németek, továbbá csehek, zsidók, sőt skótok, hollandok, Európa legkülönbözőbb országaiból érkezett bevándorlók: a saját hazájukban üldözött evangélikusok, reformátusok, ariánusok, mennoniták. A tősgyökeres Valerius Herberger, a cseh Jan Amos Komenský, a skót John Johnston, az alsó-sziléziai német Andreas

Gryphius csak önkényesen kiragadott példák, mert még számosan voltak, népes társaság. Hozzám a XVII. században élt alsó-sziléziai metafizikus költők állnak legközelebb, bár ők jelenleg már vajmi kevésbé ismertek. Minden nyom és emlék érdekelt, ami megmaradt utánuk a műemlékekben, az irodalmi alkotásokban, a városka légkörében, és ez a gyermekkoromat is teljesen átjárta. Lesznóban és a történelmi Wschowában egyaránt van egy titkos írói éléstáram, ahová gyakran visszalátogatok.

– *Egyetemi tanulmányait Poznańban végezte, vagyis egy olyan városban, amely az évszázadok során nagyon fontos szerepet játszott az ország történelmében. Milyen szálak fűzik Poznańhoz? Alaposan megismerte a hely legendáit, mitológiáját?*

– Elsőéves egyetemistaként költöttem Poznańba, majd kevéssel azután, hogy a polonisztika szakon megkezdtem tanulmányaimat, szüleim és testvéreim is e városba költöztek. A wschowai gimnáziumban (a városka hivatalos neve a világháború előtt még Fraustadt volt) kitűnő professzorok tanítottak, szülőföldjükről elűzött lengyelek, akiknek azért kellett útra kelniük, mert a második világháború lezárásakor Lengyelország keleti határvonalát nyugatabbra tolták. A napjainkban Litvániához, Fehéroroszországhoz és Ukrajnához tartozó egykori lengyel vidéken a lakosság mindig is óriási becsben tartotta a művészetet és általában a kultúrát – sokkal

(Janusz Gliszczynski felvétele)

nagyobb becsben, mint Poznań gyakorlatias, nemzetiségi szempontból egységes lakossága. Mindazonáltal nem érzem rosszul magam ebben a városban, mert hamarosan rátaláltam egy olyan közegre, ami nagyon emlékeztetett Wschowára – vagyis egy vegyes kultúrájú, generációk óta több nemzeti hagyománykörrel átjárt világra. Zárt kis szellemi birodalmam éppen a Poznańi Egyetem volt és az Új Színház, amely egész Lengyelország egyik legkiválóbb színháza. Mindkét intézményhez jelenleg is igen szoros emberi és szakmai kapcsolatok fűznek. Poznańban mostanság nagyon érdekes irodalmi élet zajlik, főként a költészetben, amely életem fontos területe. Mindazonáltal egy olyan társadalom vesz körül minket, amely szinte teljesen közömbös a művészet és a lelki dolgok iránt. Az embereket jelenleg túlságosan lefoglalja mindaz, amit a város hagyománya diktál: a bankvilág és a kereskedelem, a piacok, a pénzkereset, a gazdasági tevékenységek, a földhözragadt közgazdaság. Sokkal közelebb állnak hozzám a XIX. századi, Nagy-Lengyelország területén működött messianisztikus tanítók, akik a filozófiai értekezéseikben nagyszerűen ötvözték a gyakorlatias szemléletet a romantikával.

– *A világhálós enciklopédia, a Wikipédia szócikke szerint Ön költő, próza- és forgatókönyvíró, esszéista, irodalomkritikus, műfordító és szerkesztő. E sokféle tevékenység dacára kijelenthető, hogy legfőképpen költő?*

– Néha úgy tűnik nekem, hogy kizárólag költő vagyok. Elbeszélő prózámban és esszéimben (amelyeket ifjúságom helyszínéről nyugodtan nevezhetünk wschowai stílusú alkotásoknak) nyilvánvalóan ott munkál egyfajta költői töltet. Hasonlóképpen, irodalomelméleti és kritikai írásaimat, színházi témájú esszéimet is mintegy kibéleli a költészet, mi több, egy részüket kimondottan költészetem alátámasztására írtam. Igen, mindezekelőtt költőnek érzem magam.

– *Irodalmunk jelese, Kosztolányi Dezső úgy fogalmaz: „Költő vagyok, a szavak szerelmese.” Ön miként érez a nyelv, a szavak iránt?*

– Ars poeticám fokozatosan bontakozott ki, és a szürrealizmustól a metafizikáig ívelt. Kezdetben a verset legfőképpen alkotói, nyelvi feladatnak tekintettem. E felfogásom döntően azóta sem változott. A szavakkal kapcsolatos elméletek, a nyelvről megszerzett tudás számomra nagyon alkalmas költői terep. Igaz, a reneszánsz és a barokk kor költői számára ugyanilyen alkalmas terepnek bizonyult a középkori skolasztika. Jelenlegi költői tapasztalatom azt is súgja, hogy – másfelől – a szó csupán eszköz. A versek maguktól íródnak bennem, ez mindig is így volt. Költőként tizenhét évesen mutatkoztam be, és már akkor is megfigyeltem, hogy a papírlapon szinte egyetlen javítás-kihúzás nélkül megjelenik az, ami önállóan növekedett bennem. Sokat írok magáról a költészetéről, mert olyan

vagyok, mint az ornitológus, a versekben daloló madár-költők tudósa. Na jó, csak azért használtam ezt a metaforát, hogy érthetőbb legyek – az igazság viszont az, hogy ornitológusként a saját madár-költőmet nem nagyon értem. Nem tudom, miért írok, és honnan bukkannak napvilágra a verseim. Régen úgy véltem, hogy az írás pusztán gondolkodás kérdése, most viszont, ahogy a hajdani költők is tették, hiszek az ihlet szükségességében.

– *Kik a legfontosabb szellemi pártfogói, régen halott mesterei?*

– Kedves számomra a német romantikus író, Jean Paul megállapítása, miszerint „a költészet az egyetlen másvilág ezen a világon”. Ennek az egyetlen evilági másvilágnak véleményem szerint négy védőszentje van. Az első Ádám az édenkertből, akinek Isten megengedte, hogy elnevezze a létezőket, a még név nélküli állatokat, növényeket, ásványokat. Nevet adni annak, ami név nélkül létezik – ez a költészet első számú küldetése. A költészet második szentje számomra Epheszoszi Hérakleitosz, aki azt tanította, hogy nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Feljegyezni azt, ami megörökíttelenül elmúlik – ez a költészet következő küldetése. Költészetem harmadik védőszentjének Hans Christian Andersen tekintem – a látszólag naiv, közvetlen gyermeki megismerés mesterét. Gyermekként állni a titok küszöbén, nem szégyellni álmélgodásunkat a világ dolgain. Negyedik patrónusom Sziszüphosz, aki nem tudja felgörgetni a követ a hegyre. És még egy fontos szabály a költészetben: nem kigondolni a verset, mert az könnyű, hanem inkább észrevenni és feljegyezni a pillana-

tot, amikor a valóság tiszta poézis. Vagy még pontosabban: feljegyezni „azt, ami valóságos”, feloldva ellentmondásait a fizikai valósággal, és feloldva ellentmondásait az eszményivel. A valóság igazabb, mint a fizikai és az eszményi lét. A fizikai valóság megörökítése a könnyűségből adódóan költői bálványokat teremt, az eszmények megörökítése pedig költészeti dogmákat. A költői igazság e másodpercét az ókori görögök *epifániának*, vagyis megjelenésnek, testet öltésnek nevezték; Mieczysław Jastrun *képvillanásnak* hívta, Czesław Miłosz *örök pillanatnak*, Ryszard Krynicki pedig – Nelly Sachs nyomán – *mágneses pontnak*.

– *Ha már Krynickinél tartunk, ez a már évek óta Krakkóban élő költő Ebből című, 2005-ben írt versében úgy fogalmaz: „Sok éven át hallgattam. / Ebből semmi sem következett – // se jó, / se rossz.” Az Ön megjelent könyveinek jegyzékét nézve szembeütő, hogy költőként szintén jó néhány esztendőn keresztül hallgatott – előbb kilenc, majd tizennégy évig, jelenleg pedig 2003 óta... Következett ebből valami jó vagy rossz?*

– Az emberek körében, napjaink világában egészen biztosan nem történt semmi jó és semmi rossz. Remélem, hogy a Kozmoszban sem történt semmi rossz, bár ebben aligha lehetek biztos. Komolyra fordítva a szót, a költészet nem az időben történik, hanem – miként is fogalmazzak? – az öröklétben. Nem az olvasóknak íródik; sokkal inkább a mennybe, a teljességbe, magának az Úristennek szánt levél. Az írás által megvalósítom a saját lelki genezisémet, és alighanem mindannyian azért élünk, hogy lelki értelemben eljussunk valami-féle alfa pontból az omega pontig.

Mindig is volt bennem kétely azzal kapcsolatban, hogy lelki utam dokumentálása érdekében dátumozzam-e a verseimet – költészetem túlnyomó részénél nem tüntettem fel évszámot, mi több, még verseskönyveim egy része is dátum nélkül jelent meg. Krynicky, aki Poznańban sok éven át a szomszédom volt, a hallgatást költészete egyik megnyilvánulási formájának tekintette, a jelentésekkel folytatott játék alapelemének. Én másként gondolkodom. Fenntartásaim vannak a versek akadálytalan, könnyed publikálásával szemben, mert tudom, hogy a nyomdába adás percétől már semmit sem változtatok a könyvem anyagán, egyetlen vesszőt sem, sőt még a versek sorrendjéhez sem nyúlok.

Mindamellettem nem érzékelek a költészetemben valamiféle „fekete lyukakat”, amelyekbe Krynickyhez hasonlóan kilenc, majd tizennégy esztendőre behullanék, ahogy azt Ön felvetette. Hiszen folyamatosan művelem a költészetet, irodalmi munkásságom valamennyi műfajában keresem „azt, ami költői”. Sokat követelek a kiadóktól a könyvek művészeti tervezése, kivitelezése során. Úgy alakult, hogy jómagam is szerkesztője és kiadója lettem egy költészeti könyvsorozatnak az általam irányított Lengyel Írók Társasága égisze alatt Poznańban. Néhány tucat színházi anyagot is megjelentettem, valóban művészi értékű kiadványokat – egyedi arculatukat, tipográfiai megoldásaikat magam gondoltam ki, és általában a saját színházi esszéköteteteimet, sőt versgyűjteményemet is én terveztem. Ezek az alacsony példányszámban készült, egyedi kiadványok hosszú évek óta elbűvölnek, továbbiakat is tervezek, néhány esztendeje

pedig a Varsóban működő 6. Emeleti Színháznak is dolgozom.

– *Térjünk vissza arra a kijelentésére, hogy „nem érzékelek a költészetemben valamiféle fekete lyukakat”!* Nagyszerű költőnk, Pilinszky János – verseiből *Lengyelországban is megjelent egy szép válogatás-kötet, Jerzy Snopek átültetésében – egyik publicisztikai írásában arról elmélkedik, hogy a zenében és az irodalomban két alapvető típus létezik: az atya és a fiú. Atya volt Bach és fiú Mozart; Goethe atya, Schiller viszont fiú. A kilencvenhárom évet élt Czesław Miłosz kétségtelenül fiú volt, a fiatalon öngyilkosságot elkövetett Rafał Wojaczek és Edward Stachura pedig fiúk. És Ön? Belső metronómja, alkotói ritmusa szerint melyik típushoz sorolja magát?*

– Irodalmi pályafutásom első éveiben a lehető leggyorsabban meg akartam öregedni. Ősz, szakállas, sétabottal járó bölcs vágytam lenni, szikár, erőteljes, mégis furcsán gyöngéd, okos tekintettel szemlélve a világot. Szóval olyan, mint az idős Jarosław Iwaszkiewicz, Roman Brandstaetter, Czesław Miłosz. Sok mindent át kell élni és rengeteget elmélkedni, hogy jó verseket írassunk. Az olyan vulkánként kitörő tehetségek, mint például Arthur Rimbaud vagy Wojaczek csak szikrák voltak, ahelyett, hogy kandallótűzként égtek volna, amelynél felmelegedhet a szívünk, és rettegés nélkül betekintheünk a világ és a lélek legmélyebb sötétségébe. A költészetben csakis akkor szeretnék atya lenni, ha léteznek gyermektelen apák, és csak akkor szeretnék fiú lenni, ha léteznek apátlan fiúk. Ön-magamat meglehetősen magányos individuumnak tartom, akit bevarrtak a saját kis bizalmas világába, továbbá azt hiszem, egy mo-

násra emlékeztetek, amelynek se ablaka, se ajtaja. Ami még rosszabb, egyáltalán nem érzem magam költői fiúnak, másképpen fogalmazva nincsenek mestereim. Velem úgy áll a dolog, hogy a legkülönfélébb költők, esszéisták és filozófusok műveiből bizonyos részleteket, töredékeket annyira közel érzek magamhoz – bár ez csak nagyon ritkán esik meg –, mintha a saját kezemmel írtam volna őket. Az efféle „én mondataimra” Keresztes Szent Jánosnál, Rainer Maria Rilkenél, Wystan Hugh Audennél és T. S. Eliotnál, Eckhart mesternél és Spinozánál találtam. Eddig náluk és senki másnál. Isaiah Berlin írja egy helyen, hogy az államok két csoportra oszthatók: az egyikbe azok tartoznak, amelyek bolygók módjára keringenek egy nap körül, a másikba pedig azok, amelyek csillagokként ontják a saját fényüket. Ezt a megállapítást szívesen alkalmazom a költőkre is. Magamról az a véleményem, hogy a saját fényemmel világítok, és nem a másokét verem vissza.

– *Az imént úgy fogalmazott: „A versek maguktól íródnak bennem, ez mindig is így volt”. Tehát kijelenthető, hogy költőként Ön „csak” egy közvetítő – a legnagyobb alkotó, az Úristen eszközhangszere?*

– Arra készítek, hogy folytassam a csillag-hasonlatot? Ez a kérdés költőként sugárzott fényem forrását firtatja. Honnan származik ez a fény? Az én mélyemből vagy egy még mélyebb mélységből, a lélek legaljáról, ahol Eckhart mester rátalált Istenre? Mindezt nem tudom, s nem válaszolhatom meg a kérdést. Isten, a bennünk lakó lelkiismeret szelleme, abszolútum, az Én, egy belső hang? Egy vagyok a

költők közül, akiken keresztül – ahogy a médiumok által – valami vagy valaki hitelesen megnyilatkozik. Vagy az is lehet, hogy ez a diktáló hang egyszerűen valahol a tudat és a tudatalatti határán születik, amelyről mindmáig szinte semmit sem tudunk?

– *Véleménye szerint létezik keresztény költészet? Vagy csak jó és rossz költészeztől beszélhetünk, a költők pedig olykor vallási témákról is írnak?*

– Minden bizonnyal létezik keresztény, másképpen hitvalló költészet. És olykor nem kimondottan vallásos költők is írnak vallásos verseket. Erre a költészetre is érvényes, hogy jó és rossz versekre osztható. Lengyelországban megszokott jelenség, hogy sok katolikus pap költő van, akik verseskönyveket adnak ki. Ám a művészi érték szempontjából számomra ennek nincs döntő jelentősége. Jan Twardowski atya és kedves barátom, a jezsuita szerzetes Waclaw Oszejca kétségtelenül kiváló költők, ugyanakkor vannak dilettánsok, akik szívesen használnak nagy szavakat és hivatkoznak a „helyes értékekre”.

Jómagam nem művelek keresztény költészetet. A XVII. századi, eszkatologikus értelemben vett józan, helyes metafizika érdekel. Mivel napjainkban a *metafizika* gyűjtőfogalom, szívesebben használom a *lelkiségi irodalom*, *lelkiségi líra* kifejezéseket.

– *Homo politicusnak tartja magát? A nyolcvanas évek hőskorában tagja volt a Szolidaritás-mozgalomnak?*

– Radikálisan szabad embernek érzem magam. Leszámítva az 1999 és 2009 közötti időszakot, amikor főállásban a poznańi színház alkalmazottja voltam, mindig

„a tollamból éltem”. Igaz, ez a toll nem kizárólag a tintatartó társaként értendő, mert olykor színházi és televíziós mikrofonok alakját öltötte. Ami a politikai tevékenységem illeti, igen, 1980 augusztusa után együttműködtem a Szolidaritással, főként a hadiállapot hónapjaiban, a poznańi színházban és az egyetemen.

– *A krakkói költő, Adam Zagajewski Versek Lengyelországról című költeményében érdekes sorok szerepelnek. Arról van szó, hogy a nyolcvanas években a szomszédos országokban, főként Németországban és Oroszországban a költők milyen képet festettek Lengyelországról. Zagajewski szerint: „Verseik Lengyelországa / egy vakmerő orrszarvúra emlékeztet, ami / lelegeli a gyapjú falikárpitot, szépséges, / gyöngye és könnyelmű. Nem tudom, / miképpen születik e számtalan képzelgés, / de még engem, a tárgyilagos olvasót is / rabul ejt e mesebeli, védtelen ország”. Ön sohasem akart Nyugatra emigrálni?*

– Nem, nem állt szándékomban. A kivándorlás gondolata csak egyetlen egyszer foglalkoztatott, a nyolcvanas évek derekán, amikor hazánkban a legnagyobb sorvadás uralkodott. Néhány barátom emigrált Németországba, Svájcba, Ausztriába, Franciaországba, Angliába, Hollandiába, az Egyesült Államokba és Kanadába, de mindannyian csak politikai okokból tettek így, és a rendszerváltás után mindannyian visszaköltöztek. Csak azok az emigráns lengyelek maradtak Nyugaton, akiknek személyes, egzisztenciális okaik is voltak a távozásra. A hadiállapot első napjaiban mindenekelőtt felmértük, kit internáltak és hová. A listán számos barátom neve szerepelt. Mivel

engem nem internáltak, a közvetlen ismerőseimnek bejelentettem, hogy belső emigrációba vonulok, és minden kapcsolatom megszakítottam a hivatalos irodalmi sajtóval.

– *2008 óta a Lengyel Írók Társaságának (SPP) elnöke. Milyen viszonyban állnak a többi irodalmi társasággal?*

– Természetesen a mi irodalmi szervezetünkben is foglalkozunk politikai, kultúrpolitikai kérdésekkel, különböző álláspontok vannak jelen, de ezeket az eltéréseket úgy tekintjük, hogy segítenek frissen tartani a sokféleség iránti érzékünket. A politikai nézetek és érzelmek ez idő tájt nem uralkodnak el a lengyel íróközösségen, ennél komolyabb, szakmaibb veszélyek is vannak, sajnos egyre több. Legfőbb ellenlábasként, a kétségtelenül kommunista múltú Lengyel Irodalmárok Szövetségével (ZLP) való nézeteltéréseink sem politikai természetűek, bár továbbra is vannak bizonyos erkölcsi fenntartásaink. Különbözőségünk inkább minőségi: az egysülésre nincs esély, ilyesmi nem fenyeget, mert a ZLP tagságának többsége nem nyerne felvételt hozzánk, irodalmi munkásságuk szerény értéke miatt.

Szervezetünk, az SPP a legnagyobb és legtekintélyesebb írószövetség Lengyelországban, nem számítva a Lengyel P.E.N. Clubot, amelynek egyébként elnökségi tagja vagyok. Csaknem kilencszáz tagunk van, az összes fontos anyaországi és határon túl élő lengyel költő, próza- és drámaíró, esszéista, ifjúsági szerző és műfordító hozzánk tartozik. Nem könnyű felvételt nyerni tagjaink sorába, számottevő munkásságot kell felmutatni, és elnyerni a tagfelvételi bizottság támogatását.

– *A számok tükrében hogyan jellemezhetjük a mai lengyel könyvpiacot?*

– Napjaink Lengyelországban az irodalmi élet nem élvez állami gondoskodást, az irodalom mögött nem húzódik államérdek, az írók magukra maradtak, szemtől szemben a könyvpiacal. E piac mindazonáltal megfelelően bejáratott, üzletileg működőképesebb, mint a komolyzenei piac, a kispasztikák piaca, és még a színházi és a hazai filmes piacot is megelőzi. Ugyanakkor a könyvpiac nem túlságosan árnyalt és elegáns, a gyors üzleti haszonra alapoz, és egy kalap alá veszi a minőségi szépirodalmat és a ponyvairodalom iparának tucat-termékeit. Akárhogyan is, a helyzet jelenleg úgy áll, hogy Lengyelországban csaknem harmincnyolc ezer bejegyzett könyvkiadó létezik, ezek közül nagyjából kétezer jelentet meg rendszeresen kiadványokat. Szépirodalmi művekkel néhány száz kiadó foglalkozik. Közel hatszáz kulturális folyóirat jelenik meg, és az elsőkötetes költők száma minden esztendőben megközelíti az ezret.

– *Szeretném, ha megfejtene számomra egy „titkot”! Magyarországon egy-egy verseskötet legalább ötven oldalból áll – az átlagos terjedelem hatvan és száz oldal között mozog. Krakkó könyvesboltjaiban megfigyeltem, hogy Önöknél újabban változott a helyzet, talán nyugati, főként amerikai mintára: a lengyel verseskötetek egyre vékonyabbak, már csak harminc-nyolcvenöt oldalasak. Például a kiváló Ewa Lipska legfrissebb, rövid prózaversekből álló kötete nyolcvenöt oldal – az egész könyv alig húsz perc alatt kiolvasható. És ezzel még meg sem közelíti a karcsúság csúcsát! Miért van*

ez így? A vastagabb versesköteteket nem lehet eladni?

– Nemrégiben kezembe került egy XVII. századi kötet, amely csak két verset tartalmaz, letisztult *minimal art*... Ön azt állítja, hogy manapság jellemzően az Egyesült Államokban adnak ki nagyon vékony köteteket, ám én a német, francia, brit költőket is irigylem a kiadványaikért. Merített papíron, bibliapapíron, esetleg japán hajtással, krémszínű vagy halványzöld papíron, finom kidolgozással, ahogy az a költészetnek és az egymagában álló esszének kijár. Lengyelországban az utóbbi két évtizedben létrejött magánkiadók önálló üzletpolitikájának köszönhetően mostanság elterjedtek a kézírásos, művészi kivitelezésű könyvek. Olykor célravezető a vékony és alacsony példányszámú kiadvány. Ewa Lipska új kötete az A5 Kiadó gondozásában jelent meg, és ennek a kiadónak igen komoly részesedése van az első vonalbeli költészet piacán. Az A5 alapító tulajdonosa, a költő Ryszard Krynicki a könyvek szerelmese. Nehéz őt felülmúlni, mert már 1971-ben kiadta egyetlen példányban az egyik nem túlságosan hosszú költeményét. Krynicki úgyszintén szerzője egy „kötetnek”, amely egyetlen üres lapból áll, és az a címe, hogy *Fehér tinta-folt*. A vékony könyvek egyfajta középutat jelentenek az átlagos és a bibliofil kiadványok között. Az eladhatóság nem a legfontosabb szempont, mert a vékony köteteknek csak egy része olcsóbb a vastagabbaknál – számottevő részük viszont drágább. Egy további szempont, hogy az utóbbi három évtizedben két Nobel-díjas költőnk volt és néhány olyan is, akik nyugodtan megkaphatták volna ezt a

díjat. Sok becsvágyó kiadó szeretett volna megjelentetni egy verseskötet – még ha nagyon vékonyat is – ezektől a nagyszerű szerzőktől. Ám e szerzők egész egyszerűen nem írtak olyan sokat és olyan gyorsan, hogy minden kiadónak jusson valami. Önálló kötetben kiadni Wisława Szymborska tizenhárom új versét, Miłosz néhány korábban közöletlen kéziratát, valamit Zbigniew Herberttől vagy Tadeusz Rózewicztől – napjainkban ez nemcsak a kiadók rögeszméje, de nagyon sok kevésbé fontos költő is ugyanilyen kiadványokat kíván önmagának. Művészi igényességű, vékony kiadásban a verseik valóságos ereklyéknek tűnnek!

Valamit még el kell mondanom a könyvek példányszámával és vastagságával kapcsolatban. Ha a rendszerváltás előtti kort vesszük, az 1918 és 1939 közötti időszakot leszámítva Lengyelország kétszáz évén keresztül nem volt független, százhuszonhárom évre még Európa térképéről is letörölték. Elődeinknek Lengyelországból csak az irodalom maradt. Romantikus költőink Adam Mickiewicz-csel az élükön arra vágytak, hogy strófaik „betévedjenek a zsupfedelek alá”. A kommunizmus évtizedeiben is a tömeges olvasást szorgalmazták, bár egészen más célból: a kommunista ideológia terjesztésére, s mindamelllett az írástudatlanság ellen is küzdöttek. Az olvasási szokások tekintetében jelenleg Lengyelország az utolsó helyezett egész Európában! A könyvek nem tévedtek be a zsupfedelek alá. Lehet, hogy ez egy megvalósíthatatlan utópia, mely a francia enciklopédisták és a felvilágosodás íróinak agyából pattant ki?

– Számos író állítja, hogy a szellemi izgalmon túl egyfajta vallásos tiszteletet érez a könyvtárban...

– Kétféle könyvtár létezik. Az egyik a felvilágosodás-korabeliek, a kommunisták és sajtóságon lengyel földön a romantika jelesei által megálmódott, mindenki számára nyitott közkönyvtár. A másik pedig az ókori kínaiak által megvalósított, a szellemi elit számára

épült könyvtár, amelyben az ügyfél úgy bolyong, akár egy labirintusban, s amikor végre rátalál a neki való helyiségre, a mester elé rak egy könyvet, kinyitja, és enged, hogy egyetlen mondatot elolvasson belőle. Hátralévő életében azután erről az egyetlen mondatról kell elmélkednie.

A költészet évezredekken keresztül az elitnek íródott, az egyenlősítés utópiája viszont csak

kétszáz, legfeljebb háromszáz éve tart. Nem tudom, visszatér-e az ősi kínai könyvtár, a labirintus mélyére rejtett epifániával. Talán valami egészen más érkezik? Ezt még nem láthatjuk tisztán mostani lakóhelyünkön, a zsugorodó, általunk egyedülként ismert galaxisban, melyet Gutenbergről neveztünk el.

Zsille Gábor

SERGIUSZ STERNA-WACHOWIAK

Völgy, bölcső

Reginának

Egy kőnél is keményebb, mégis oly gyöngéd hang suttogva jelt ad. Nem hasztalan valóság. A távolban a dombokon lángocska és morgás. Egy gyöngy, mint a békés óceán, a fény zászlaját kibontja, ez a hajnal szárnya. A völgyben a juhokat őrző pásztor tenyerével árnyékolja arcát. A háttérben ragyogás. Árnyvonal nélküli fák. Hófehér lap, a mennybolt derengése a fasor torkolatánál. Fénybe bujtatott ház. Udvar, a levegő hajnali remegése. A bútorok oly áttetszőek, mint eső után a táj, mit hirtelen megállít egy láthatatlan kéz. Kosárból kihajított sárga kukoricacsövek, gyep zöldje, egy létrás szekér, mintha csak hímezve lenne. Az ablak mellett egy lány könyvet olvas. Csend és hallgatás. A bútorokon a háttérben árnyékcsikok. Az asztalon szalvéta, kancsó, egy tányér sárgabarack.

*Akkor
kítáru az ajtó,
a lány visszafordítja fejét,
belép a Gazda*

SERGIUSZ STERNA-WACHOWIAK
Hét megtestesülés Kréta szigetéről

1. Hirtelen fény

a tenger az égbolgba hull

fény a fénybe

*nincs kelet, nyugat,
dél és észak*

*némán ringatózik
a teljesség*

2. Az első betűk

*fekete lávadarab
egy fehér sávon és a tejút ködfoltjai*

*rozsdá táncával borított
rózsálló márványfelhő*

*vörös gránit
a fekete és zöld csillagképekben*

*szürke hamutojás
szívárvánnyal a hasra kötözve*

*tenyeremen négy kavics
a tengerből kiemelve:*

*egy elfeledett nyelv
ábécéjének
első betűi*

3. Misztikus lebontás

egyidejűleg szél, mozgás, lélek

*valóságos lelkiesség
lelki valóságosság*

*véget ér az éj
rikolt egy kakas
felriad álmából egy csacsi*

4. Csendélet hallal

*fővitorla, a gerinc fájdalmas íve
a test ezüstcsilláma
a mindentudó szem*

*a kezdet
görög avantgárdja*

*olajfaág a felhevült homokon
bálványok a Cyklad-szigetektől, a világ egy
cseppje
a felfüggesztett kakukkfűben, a táj megkövült
köldöke, csendélet aranydurbincsal*

*kavicsal, kagylócskával
játszik egy gyermek
a nappal
egy csillaggal*

5. A gyöngy órája

*szemecske
homokszemecske
szül egy homokszemecske
hegyet szül egy homokszemecske
fényhegyet szül egy homokszemecske*

*megszületett
beteljesedett*

6. A mostban

tenger dagály, apály nélkül

szakadatlan most

*létezés
ami van, van*

7. Arché

szűk kis utca, csend, fehér házak
 kék ablakocskák, szederfa
 vézna macskák, olajfaliget kabócával
 tamariszkusz, menta, szentjánoskenyér illata
 és egy kislány hangja: „Annyiszor megmondtam neked”
 senkit sem látok
 nekem semmi sem kell
 már minden megvan

Paleochóra, Kréta, 2010 június

Emlékezz, drága

Reginának

*A túlsó parton, ó A város a folyónál, hegyek, erdők,
 felhők és döngölt ösvények, mint a gyerekkorban, kis tuskókkal
 Kezed ha nyújtod, szerelmesem A korlátlan lét, ó,
 fészket rak tenyerünkben A nap álarca lerántva
 A gyöngédség, ahogy figyel*

Végtelen bárkák

*a leigázhatatlan folyón Rózsaszín városháza és belső kertjében
 rózsák Az ősi Tejút álmos utcácskái, az átjáróházak
 angyalai Kicsoda, ha most kiáltanék, ki hallana meg engem
 az angyalok karából? Kiáltok, hallom*

A túlsó

*parton Amikor itt, most, sétálni indulunk,
 ó Egymás kezét fogva, sült gesztenyét rágcsálva*

*Emlékezz erre,
 drága*

Bazylea, 2000. november 10.

Zsille Gábor fordításai

BOGDAN BARAN

Az évszázad atyjának gyónása

„Aki pedig a hitben erőteljes, azt felvegyétek, de nem vetekedésekkel való versengésekre” – idézi Lev Tolsztoj Pál apostolt (Róm. 14,1) a *Gyónáshoz* írt mottóként 1882-ben. Az írás ekkor a *Bevezetés egy kiadatlan műhöz* címet viselte, s a Russzkaja miszl (Orosz gondolat) című folyóiratban jelentetett meg, a vallási cenzúra azonban betiltotta a megjelenését. Ám nem azért, mintha az írás vallásellenes vagy túl kevésbé vallásos lett volna, éppen ellenkezőleg, azért, mert „túlságosan” vallásos volt.

Lev Tolsztoj a XIX. század hetvenes éveinek végén, amikor a *Gyónás* született, sikerei csúcán állt. 1856-tól Jasznaja Poljanában, Tula melletti birtokán élt, amelyet a hercegi ősök még a XVII. században alapítottak. Lev Tolsztoj gróf több mint fél évszázadot töltött a birtokon, 1862-től feleségével, Szofjával együtt. Ott írta meg a hatvanas években a *Háború és békét*, a hetvenes években pedig az *Anna Kareninát*. Társadalmi köreiből tisztelet övezte, ugyanakkor parasztjairól is gondoskodott, a parasztyerekeket saját alapítású iskolában tanította, az éhezőknek külön erre a célra létrehozott étkezdékben adott enni. És éppen ebben az időszakban került válságba.

Pedig a külső körülményeket tekintve nem beszélhetünk válságos időkről. Ellenkezőleg, Oroszország jó úton haladt a modernizálódás felé. II. Sándor cár 1861-ben bevezetett agrárreformja óriási társadalmi tőkét szabadított fel az alacsonyabb néprétegekben. A parasztok szabadságot kaptak, s még némi önkormányzati hatalomhoz is jutottak a regionális tanácsok, a zsemsztvók közvetítésével. Az évszázad végéig a szántóföldek mintegy felét megvásárolták az egykori tulajdonosoktól, a másik felét pedig bérbe vették. Oroszország a XX. század elején a világ ötödik gazdasági nagyhatalma volt, és semmiféle forradalomra – sem ipari, sem bolsevik forradalomra – nem volt szüksége. (Hogy a leigázott nemzetek jól jártak volna-e ezzel a „kiegyensúlyozott fejlődéssel”, azt nehéz megmondani, bár lehet, hogy e tekintetben mértékadó lehetne Tolsztoj lengyelekhez fűződő viszonyának alakulása – a fiatalkori lenézéstől a lengyel kultúra iránti őszinte elismerésig, vagy például a kilencvenes években Marian Zdziechowskihoz fűződő barátságáig).

A XIX. század hatvanas éveiben bevezetett igazságszolgálati és hadügyi reform ugyancsak kedvezően hatott az ország demokratizálódására. I. Miklós cár arisztokrata rendőrállamának harmincéves, ráadásul a veszített krími háborúval végződő uralma után II. Sándor negyed évszázados uralkodása nagy lépést jelentett a modernizálódás felé. Még a következő, (1877–1878 között zajló) török háború is kedvezőbb eredménnyel végződött. A cárt azonban elveszejtette új, belső ellensége.

A hatvanas és hetvenes években – Tolsztoj életének legsikeresebb alkotói korszakában – csíráztak ki ugyanis azok a mozgalmak, amelyek ténykedését s annak tragikus következményeit Oroszország a közeledő új században élte át, s ezek a mozgalmak veszélyes förtötölésbe kezdtek magának Tolsztojnak a nézeteivel is. A magukat forradalmiaknak nevező, valójában azonban terrorista tevékenységre irányuló mozgalmak két, Tolsztoj számára is meghatározó kérdésre: Isten és a parasztok ügyének kérdésére koncentráltak. Ezek a kis létszámú, titkos értelmiségi körökben működő forradalmárok az ateizmust dogmának tekintették, mert úgy ítélték meg, hogy a pravoszláv egyház összenőtt az állammal, a vallást pedig politikai szempontok alapján értelmezték. Számukra az ipari korszak előtti Oroszország parasztsága ugyanolyan szerepet játszott, mint Nyugaton a munkásosztály, vagyis azt az erőt jelentette, amely az eljövendő forradalmat kivívja. Csakhogy az értelmiségi forradalmárok egészen másként értelmezték a forradalmat, mint a munkások szocialistái és marxistái. Szerintük a parasztok mintegy premodern erőt, ősi közösségi alapelvet személyesítettek meg, s a társadalomnak általuk kellett volna megegyezésre jutnia, a különbségeket eltüntetnie.

Azt, hogy az értelmiségi forradalmárok a paraszti rétegben látták a menedéket az elől a rendszer elől, amelyből ők maguk is származtak, a tények egyáltalán nem támasztották alá. A reformot követően a falusi állapotok lecsillapodtak és civilizálódtak, az 1874-ben szervezett tömegmozgalom, „a nép közéjárás”, és az, hogy az egyetemista-agitátorok barátkozni próbáltak a néppel, a letartóztatásokon kívül semmiféle eredményt nem hozott. A II. Sándor cár uralkodása alatt tevékenykedő forradalmárok egyszerűen vallottak antifudális és antikapitalista nézeteiket, hiszen reményüket a paraszti kommunákba vetették. Szétszórt és elég kis létszámú csoportok

voltak ezek – a közel nyolcvanmilliós államban a rendőrség és a bíróságok mintegy ezer, felforgatási szándékkal kapcsolatos ügyet tartottak nyilván. Egyébként maga az orosz értelmiségi réteg is eléggé vékonyka volt, az egyetemeken például összesen csupán néhány ezer hallgató tanult. A nemesi származásúak ezeknek még a felét sem tették ki (maga Tolsztoj is elég hamar abbahagyta tanulmányait). A következő cár jóval szigorúbb uralkodása alatt korlátozták a forradalmi körök tevékenységét. Vlagyimir Lenin, az egyik ilyen kör tagja, még 1916-ban is kételkedett abban, hogy Oroszországban az ő életében megdöntik a cárizmust.

Tolsztoj is „szerette a népet”, és „hitt” benne. Parasztruhát öltött magára, úgy vándorolt az országúton, szolgálja pedig – szintén áruhában – vitte mögötte egy zsákban a váltás fehérműt; azután vasúton tértek haza. E mellett az alapvetően komédiázásnak tekinthető vándorlás mellett, a lábbeli varrás és a muzsikokkal közös szénakaszálás mellett a gróf alapvetően fontos feladatokat is végzett. Jasznaja Poljanában iskolát alapított parasztyerek számára, az 1891–1892-es éhínség idején pedig ételt osztott az embereknek. Kései éveiben ezért is intézett petíciót a cárhoz a földtulajdon eltörlését követelve, s ebben azonos véleményen volt a forradalmárokkal. Micsoda ironiája a sorsnak, hogy nem sokkal később egy másik hatalom megvalósította az elképzelését – és az újabb (1921-től kezdődő) éhínség összehasonlíthatatlanul több áldozatot szedett: emberek milliói pusztultak éhen.

Tolsztoj korai éveiben a hitet illetően is, ugyanúgy, mint a forradalmárok, ateista volt, de természetesen vallását elhagyó, nem pedig harcra fordított ateista. Jóllehet megkeresztelték, Isten helyett, az „öntökéletesítés” ókori eszményének nevében, inkább önmagának szentelte idejét. Később aztán, bár mélyen vallásos lett, olyan kritikusan viszonyult a pravoszláv egyházhoz, hogy kiközösítették (1901).

A hithez és a néphez való viszonyulása tette Tolsztojt a következő rendszer kedveltjévé. A bolsevikok „forradalmat előkészítő” írónak kiáltották ki, aki „osztály meghatározottsága” ellenére jó irányba haladt. Jól jött nekik, hogy Tolsztoj bírálta az arisztokráciát, és „leleplezést” követelt, az viszont nem zavarta őket, hogy az író félt az új idóktól, az ipartól és a munkásosztálytól.

A XX. század első évtizedeit a forradalmiság mániákus keresése jellemezte. A mi Iwaszkiewiczünk

például még az ötvenes években is „születésétől forradalmárnak” tartja Tolsztojt, és idézi (belső szükségletből vagy kényszerből?) Lenin nézetét, miszerint Tolsztoj „az orosz forradalom tükre” volt.

*

Tolsztoj, a zseniális és abszurd alkotó, Tolsztoj, két olyan regény szerzője, amelyek bekerültek a világirodalmi kánonba, és Tolsztoj, az abszurd, önmaga számára is terhes, közvetlen környezetével szemben – a szeretet retorikája ellenére is – szinte kegyetlen személyiség meggyónja életét, amikor annak csúcsára ért. Ősi keresztény szokás szerint nyilvánosan teszi ezt. A válság, amely utolérte és számvetésre kényszerítette, régóta növekedett benne, és egzisztenciális válság volt. Ezzel a tartalmában első pillantásra naiv, ám egyszerűségében zseniális gyónással egyszeriben elkerülte életrajzána banális értelmezéseit. Mégpedig azért, mert föltette magának (és nekünk) a világ legmindennapiabb kérdését: miért élek?

Miért élek? Mi marad utánam? Egy vállrándítással ezt feleljük: Semmiért. Semmi. Kétszer semmi. Vagy ezt mondjuk: Ezért. Ez. Kétszer ez. Vagy: rossz a kérdésfeltevés. Tolsztoj viszont a maga (szent) naivitásában teljes ünnepélyességgel boncolgatja a kérdést abban a meggyőződésben, hogy valahol megtalálja rá a választ. Miután fölfedezte magában az élet értelmével kapcsolatos kétségeket, feleletért a spekulatív tudományokhoz, a teológiához, Schopenhauerhez, a prófétákhoz és másokhoz fordul.

És erről szól az 1879-ben, nem sokkal az *Anna Karenina* befejezése után írt *Gyónás*. Tolsztoj elmondja, hogyan fedezi fel magában újra a hitet, méghozzá olyan rajongó hitet, hogy Isten felé rohanva messze maga mögött hagyja az egyház intézményét. Mivel pedig több mindent is szemére vetett az egyháznak (a xenofóbiát, az intoleranciát), a mű első oroszországi megjelentetésére tett próbálkozás sikertelenül ért véget, s a *Gyónás* 1894-ben Genfben jelent meg, Oroszországban pedig csak 1906-ban.

Tolsztoj gondolatainak ezt a dimenzióját a forradalmiság vadászai „maradinak” tartanák. A szerző ugyanis azt állítja, rájött, hogy az élet értelmére vonatkozó hasztalan kutatásainak mi volt a hibája. Az, hogy a végest a végessel magyarázta, márpedig a végest a végtelennel kellett volna magyaráznia. Csak az lehet szabad, aki magában hordja a végtelent. Ezzel az ügyes megfogalmazással, bármit

jelentsen is, Csernisevszkij és Marx egyaránt ellenkezne. Marx egyébként kevésbé, mert az elsődleges marxisták, az eléggé általánosan elterjedt nézettel szemben, a vallás legyőzését nem tartották a forradalom fő feladatának. Úgy vélték, hogy a vallás a forradalommal együtt járó tudati változások következményeként majd úgyszólván eltűnik. A leninisták viszont átvették elődjeik, köztük Csernisevszkij nézeteit.

Őszinte mű-e a *Gyónás*, vagy csupán a gróf egy újabb színészkedése? És hordoz-e valamilyen értéket? A lelki válság minden bizonnyal ténykérdés, és 1874-ben kezdődik, vagyis már az *Anna Karenina* írása közben, és tényként kezelhetjük Tolsztoj korábbi, a műben összegyűjtött és összegzett csalódásait is. Gyanúsán cseng viszont önmaga és osztálya túlzott ostorozása, valamint az írói mesterséggel szemben nyíltan deklarált tiszteletlensége, mintha ő maga bármi mást is csinált volna egész életében. Ráadásul a *Gyónás* után is folytatta az írást, alkotott irodalmi műveket is: még egy regényt (*Feltámadás*) és néhány elbeszélést. Nevetségesnek hat a neofita buzgalom hangsúlyozása az egyházi hagyomány „meg nem értésének” ugyanolyan hangsúlyozása mellett. Infantilisnak és egzaltáltnak tetszik, ahogyan Tolsztoj „felfedezi” az úgyszólván teljes, értelmes életet élő embertömegeket.

A nyugati kritikusok még a XIX. században éles választóvonalat húztak Tolsztoj remekműveknek ítélt regényei és egyéb írásai között, amelyeket „szofisztikák és obskurantizmus gyűjteményének” tituláltak (lásd Brokhaus). Maga Tolsztoj ezt éppen ellenkező módon látta. Az elbeszélés drámaisága és

az „alapvető kérdés” ünnepélyessége alapján pedig el kell ismernünk, hogy ez a „gyónás”, jóllehet irodalmi formát nyert, őszintének tekinthető a meggyötört én legmélyéig – addig a mélyig, amely már sem nem szív, sem nem ész, és amely mindegyikünkben ugyanolyan.

*

És ettől kezdve Tolsztoj a végtelent a végesben, a transzcendenciát az immanenciában keresi, elmélyül a dogmatikus teológia tanulmányozásában, vallási témájú cikkeket ír felesége, Szofja Andrejevna legnagyobb bosszúságára, aki inkább férje irodalmi alkotásait kedvelte. És nem áll meg az „abszurd falaknál”, amelyeket jóval Camus előtt felfedezett. Egy szép napon, mindvégig ereje teljében, hűséges tanítványával, Dušan Makovickývel kora hajnalban elhagyja Jasznaja Poljanát, mert úgy véli, hogy ott nőttek fel azok a falak. Az egyszerre zseni és abszurd Tolsztoj ezzel az értelmetlen utazással teszi híressé – mintha nem volna semmi

To be or not to be (1998)

más a világon erre érdemesebb – az Asztapovo nevű kis vasúti megállót, ahol halálos betegen le kellett szállnia a vonatról.

Asztapovo vasútállomás abszurd hely maradt – a síneket fölszedték, mert a vasútvonal nem volt kifizetődő.

Szofja Andrejevna nem engedték be az állomásfőnök szobájába, ahol férje haldoklott. Csak az ablakon keresztül nézhetett be.

Ma már csak a végtelen pillant be oda néha-néha.

Szenyán Erzsébet fordítása

BOGDAN BARAN
Palotaforradalom

*s ha a császárság nem éli túl ezt az éjt
 ha virradatkor a pusztaság
 bekúszik a város kapujáig
 a boltokban kiszárad a kenyér
 némán meghal a polgármester és a kancellár
 – a királyi palást egy rongya az úttesten
 – az udvari költő fél lépésre az ajtótól
 – a próféta kihűl akár egy elégett tuskó
 az udvaroncok pedig orruk az ablaknak szorítva sírnak*

*hajnal a laktanyákban a szeretet elhamvad
 a színházi öltözőben egy széztúzott tükör robaja
 néhány agyonlőtt teteme a palota kapuja előtt
 a zene foszlányai már ködben*

*a főtéren a fehér ló
 a kapuknál férfiak lobogókkal
 hajnal hajnal kitódulnak az öngyilkosok
 és az első tévelygő autóbusz*

*fehér ló fehér ló kondítja patájával a villamossínt
 nyergében egy álmos leányzó száll
 kis valutaüzérek menetelnek kitartóan a homokban*

*a lépcsőkön nesztelen lopózva
 vénül a nappal
 a leányzó arca elhervad
 felvirrad a következő az új világ*

Homokóra

*így távoznak a dolgok és mind hosszabb árnyékot vetnek
 a szigorú nézelődők hűvös fogadtatása mellett –
 ezen a tengerparton minden folyton egybevág
 a láthatár fércöltéseivel az öntudat körül*

*a súlyos tükrök fagyos terme megérkezik a szárazföldről
 széttolja az ajtófüggönyt beszöknek a sugarak és a fuvolákat
 méltó helyükre ülteti a láthatatlan hegedűs
 vonója alól levendulafelhő*

*egymást bámuló tükrök –
 a titok pedig az ajtó mögött
 a fehér lépcsőn lecsúszik egy tőkehal csontváza
 egy borz üveges tekintete egy óriási hal farka*

*előjönnek a tengerből
 az alásztaló homok hangjára*

Zsille Gábor fordításai

JACEK MOSKWA
De creatio

Maestro könyörtelen tudott lenni. Lenéző hallgatással hagyta figyelmen kívül szerintem mesteri érvelésemet arról, hogy Potocki gróf és Nachman rabbi találkozása valószínű – esetleg szükségszerű! – volt, s a következőképpen kezdett gúnyolódni:

A Joszele nevű néma és Chełm városka bölcseinek története

– Látom, maga is zsidóbarát lett, miként azt az országunkban elterjedt legújabb divat megköveteli. Mondhatnám: *Sabesz Gój* lett, ha ezt a kifejezést nem szennyeznék be a zsidófaló gyűlölet, amely érzellemmel, ismert okok miatt, nem vagyok vádolható. Maga azonban neofita buzgalmában olyan, egyébként a friss zsidóbarátokra jellemző elementáris hiányosságokról, olyan ismeretek hiányáról tesz tanúbizonyságot, amelyeket az anyatejjel szívhatott volna magába, ha bölcsoje máshol ringott volna. Azon maga nem gondolkodott el, hogy Elias ben Jehuda rabbi miért csakis Chełmben alkothatta meg a maga gölemét? Tudja meg hát, hogy a mi köreinkben annak a Góra Chełmska nevű hegy oldalában épült *stetlnék* a lakói egészen különleges hírnévnek örvendtek. Ők saját magukat bölcseknek tartották, csak hogy más zsidók, a hrubieszóviai, a brzeskiei, a pińskieiek, de még a przemyśliek sem akarták ezt a hírnevet tudomásul venni. Az igazat megvallva inkább ostobáknak, de legalább is bölcsekedőknek, vagyis okoskodó hengegőknek tartották a chełmieket. Számptalan kis történetet találtak ki, hogy bemutassák, hogyan válnak nevetséges tökfilkókká a *Chelmer Narunim*, vagyis a városka lakói. Az egyik történet arra a kérdésre ad választ, hogy miként került annyi tökfilkó éppen Chełmbe? Nos, amint az egy bizonyos értekezésben olvasható, annak idején, amikor Isten az emberi lelkeket teremtette, berakta azokat két zsákba, külön a bölcseket és külön az ostobákat. Rábízta őket két angyalra, hogy szórják szét az egész világon. Nagyjából egyformán kellett volna szétszórniuk, ide egy kis bölcsességet, oda egy kis butaságot. Chełm fölött az egyik angyal szárnya beleakadt annak a hegynek a csúcsába, amelynek

oldalában a városka feküdt. Az elszakadt zsákból kiszóródott az összes lélek. Csak az a kérdés, melyik volt az a zsák?

Chelmer Narunim lakói természetesen előre tudták a választ. Összehívták még Chełm város Nagy Bölcséinek Nagy Tanácsát is, amely az okosok közt is legokosabb hét emberből állt. Csak hát ennek tekintélyét nem akarták elismerni sem a hrubieszóviai, sem a pińskie zsidók, de még a kis Drohiczyn zsidó lakói sem. Egy szép napon, s történt mindez a zsidók által Szmul Siedmiogrodkernek nevezett Báthory István király uralkodása alatt, Chełm hét legidősebb és leghosszabb szakállt viselő bölcse úgy döntött, egyszer s mindenkorra eldöntenek minden vitát. Bezárkóztak hát tanácskozni hét napra, hét éjszakára.

– Csakis a csodatételeiről híres Elias ben Jehuda rabbi szilárdíthatja meg városunk méltó hírnevét – mondta a nyolcadik nap reggelén a Filozófusnak is nevezett Mendel.

– A lehető legnagyobb csodás jelet várjuk tőle – fűzte hozzá Jojne Sojne rabbi, ugyanaz, aki – amikor elfogyott a városkában a só –, megparancsolta, hogy vessék be a mezőt sóval. Abban az időben ugyanis két rabbija volt Chełmnek. Elias ben Jehuda félrevonultan élt, mert nyomasztotta földije bölcsessége. Igen ám, de csak ő tudott csodát tenni. Jojne Sojne rabbi és a Nagy Bölcsék Nagy Tanácsának többi tagja nem volt annyira ostoba, hogy ezt ne tudta volna.

Báál Sém szótlán hallgatta végig mondandójukat. Néha még a fülét is be kellett fognia, hogy ne hallja a nagy zsvajt.

– A szydłowieci és lublini zsidók nemcsak a városunkból úznak gúnyt, de a tiszteletre méltó Jojne Sojne rabbiból, magából a hitünkben is, amelyet az istentelen gójok amúgy is állandóan gúnyolnak – kiabálta Lejb samesz, akinek az volt a feladata, hogy rendet tartson a zsinagógában, és imára szólítsa a hívő zsidókat.

– A gójok vernek és megrabolnak minket, különösen nagypénteken. Teremts hát valakit, aki megboszszolja sérelmeinket – kiáltozta Smul ben Marduch aranyműves, akinek éppen szétverték megint a boltját.

– Valakit, aki még nálam is nagyobb és erősebb. Ketten együtt majd rendet teremtünk! – szolt merengve orrhangján a kóser vágás mestere, Mordeháj mészáros, akit csak Mordkának, vagyis Pofácskának becéztek. Őt tartották a Nagy Bölcsék Nagy Tanácsa tagjai közül a legkevésbé bölcsnek, ám ökléből nem hiányzott az erő, pedig betöltötte a kilencvenkilencet.

– Egyedül te ismered az ember teremtésének csodás receptjét, amelyet a szent könyvek kommentárjai tartalmaznak – mondta csábítóan Jojne Sojne rabbi.
– Teremtsd meg őt a mi hasonlatosságunkra, vagyis legyen bölcsőbb a többieknél. A püspök folyton teológiai vitákra invitál, azt akarja, mondjam meg, hol az igazság. Amikor Tórával a kezemben érvelni kezdek, előkapja a Bibliáját, úgy bizonygatja, hogy az én idézeteim pontatlanok. Ha kétségek merülnek fel, megveret. Teremts hát valakit magának az igazságnak a képére, amellyel senki sem szállhat szembe.

– FigyeljeteK ide, chełmi zsidók! – szólalt meg türelmét vesztve Elias ben Jehuda. – Kívánságaitok, mint rendesen, ellentmondanak egymásnak. A legnagyobb varázsló sem tudná őket teljesíteni. De megteszem, mert tovább már nem hallgathatom ezt a ricsajt. Teremtek embert a ti hasonlatosságotokra. Bölcsőbb lesz Chełm minden bölcsénél, erősebb a legnagyobb erőművésznél, és az igazság fogja mozgatni. Megemlegetitek őt ti is, megemlegetik fiaitok, unokáitok és dédunokáitok is.

Másnap reggel a városkában megjelent egy ismeretlen napszámosféle, hatalmas bocskorával végigcaplatott a sáros főutcán. Erőteltjes tagjait meghatározhatatlan színű rongyok fedték. Ő maga úgy festett, mintha a környező földek termékeny talajából ragasztották volna össze. Ingujja csak úgy repedezett karjának feszülő izmain, mellkasa erőtől duzzadó tömbnek látszott. Az ismeretlen egyenesen a kovácsműhelybe tartott. Egyetlen szó nélkül, egyszerű mozdulatokkal mutatta, hogy az üllőhöz akar állni vasat kalapálni. Jankel, a kovács figyelmesen végigmérte. Régóta morfondírozott azon, hogy föl kéne vennie egy segédet. Ő maga már középkorú férfi volt, és a munkában csak a fia segített, aki még a rituális *mikve* előtt állt. Ügyesen kezelte a kovácsfűjtatót, de a kalapálást még csak próbálgatta. Apja ugyanakkor néha már zihálva szedte a levegőt, pedig még nem is volt olyan öreg. A segédnek azonban fizetség jár, Chełmben pedig őt zsidó kovács is volt, munka meg legfeljebb egynek akadt.

– Hajlandó vagy egy tál ételért dolgozni? – kérdezte az idegent. Annak arca nem árulkodott semmiféle érzelméről. Egyáltalán nem látszott zsidónak, nem volt sem szakálla, sem pajesza, az igazat megvallva egyáltalán nem is volt haja, formátlan fejének búbján csupán valamiféle, disznósörtére emlékeztető szőröcsomók meredeztek. Krumpliorra és keskeny, ferde szeme volt. A legfeltűnőbb a széles, mintegy

szénnel megrajzolt, örökösen csodálkozó arckifejezést adó szemöldök volt rajta. A fölötté magasodó boltozatos homlokot bizonytalan írásra emlékeztető jegyek szabdalták.

– Nem tudok neked fizetni, csak enni kapsz – ismételte meg a kovács. A jövevény nem válaszolt, csak beleegyezően biccentett. A munkára viszont kivételesen alkalmasnak bizonyult. Hamar megtanulta, hogyan kell a vörös izzásig hevített vasdaraból szöveget vagy kampót kalapálni. Félelem nélkül emelte fel a lovak patáját, ha patkolni kellett. Ilyesmi azonban ritkán fordult elő, mert a kovácshoz alig jöttek kuncsaftok.

Az ismeretlen napokat töltött tétlenül a ház előtt, s fürdőzött az őszi napfényben. Jankel fia, a kis Abramek nagyon megszerette őt. Elnevezte Joszele nének, és egyszerű játékokra tanította. Szívesen elment volna egy ilyen erős baráttal a főutára, hogy megfélémlítse a keresztény suhancokat, akik szerették meghuzigálni a zsidó gyerekek pajeszát, ám a jövevény semmilyen hajlandóságot sem mutatott arra, hogy elhagyja a kovácsműhelyt. *Mame* csakhamar arra a következtetésre jutott, hogy az idegen nemcsak néma, de kissé ütődött is. Különösen az döbbsentette meg, hogy a jövevény semmit sem akar enni. Ennek ellenére úgy bánt vele, mint a fiával, bár egyszer s mindenkorra megállapították, hogy Joszele nem zsidó. Sábesskor nem hívták meg asztalukhoz, és Jankel sem vitte soha magával a zsinagógába imádkozni.

Egy este azonban Joszele maga ment el a zsinagógába. Pénteken este, amikor a férfiak imára gyűltek egybe, valaki megint bedobta egy kővel az imaház ablakát. Általában ez volt a jelszó a pogromhoz. És valóban, az utca végén fenyegető csoport gyülekezett. Váratlanul azonban elindult feléjük a nagyra nőtt idegen. A hatalmas termet a legelszántabb suhancokat is megdöbbsentette. Joszele felkapta egyiküket a hajánál fogva, aztán egy másikat is, és egymáshoz verte a fejüket. Aztán behatolt a csapat sűrűjébe, s jobbra-balra csapkodott cséphadaróként a karjával. A gonosz emberek szétszóródtak a mellékutákban.

Mindenki Joszeléről beszélt: ő most majd véget vet ennek a csapásnak! A szomszédok összefutottak a kovácsnál, hogy megcsodálják segédje erejét, aki gond nélkül hajlította meg a patkót, tekerte egymásba a legvastagabb szöveget is. A jószívű asszonyok cserébe finomságokat hoztak neki, különféle töltött libanyakakat, a férfiak pedig kóser vodkával kínálgatták, ám az idegen nem akart sem enni, sem inni.

– Hogy van ez, hogy falatot sem vesz a szájába, mégis ilyen erős? – csodálkozott Ruta, a kovács felesége.

– És folyton növekszik – hívta fel a figyelmet Abramek.

– Ugyan, miféle ostobaságokat beszélsz? – torcolta le *Mame* a fiút. – Már hogy növekedne?

– Nézd meg magad, *Tate* – szólt apjához a szemfüles Abramek. – Amikor tegnap hazajöttetek az imaházból, a feje alig ért a szemöldökfélig, ma pedig, amikor kifelé tartott, igencsak meg kellett hajolnia.

Valóban, a zsinagóga előtt lejátszódott eset után Joszele rohamosan nőni kezdett. Egy hét után már nem fért be az ajtón, és nem tudott részt venni a sábesz vacsorán, de hiszen arra amúgy sem hívta meg senki. A kovácsműhely egyik oldala nyitott volt, oda valahogyan be tudott jutni. A kalapács már úgy festett hatalmas markában, mint egy horgolótű, egyre ritkábban találta el vele az üllőt. Egy szép napon aztán porrá is zúzta. A kovács mutogatta neki, hogy csak üljön a műhely előtt, ne csináljon több kárt. Csak Abramek tartott ki barátja mellett, de az már olyan hatalmas volt, hogy a fiú csak jócskán felszegett fejjel látta az arcát.

– És mi lesz, ha Joszele akkorára nő, hogy nagyobb lesz az egész világnál? – kérdezte apját. Jankel, bár nem szeretett különösebben gondolkodni, ezen ugyancsak eltöprengett. Elküldte fiát a Bölcsök Nagy Tanácsához.

Chełm városka hét tiszteleltre legméltóbb, leghosszabb szakállt viselő polgára még sosem került szembe ekkora gonddal. Joszele törökülésben pihent Jankel kovácsműhelye előtt, feje a közeli, százéves hársfa csúcsáig ért.

– Meg kell állapítanunk, ki is ő valójában – mondta bizonytalanul a Filozófusnak nevezett, tekintélyes Mendel, s a szörnyet bámulta, aki mintha szemük láttára dagadt volna. – Milyen a természete?

– Inkább azt, hogy van-e halhatatlan lelke – igazította ki Mendelt az a Jojne Sojne rabbi, aki valami-

kor azt parancsolta, gyűjtsenek nyárra havat, mert az kincsek kiapadhatatlan forrása. – Hogy emberi, állati vagy köztes lelke van-e?

– Ez a feladat óriási tudást igényel, csak olyan tudós mágid oldhatja meg, mint a mi Jojne Sojne rabbink – fűzte hozzá hízelkedve Lejb, a samesz. – Minden kérdés és néhány felelet is megtalálható a Talmud magyarázatokban.

– Szerintem elég lenne azt megállapítani, hogy körülmélték-e – vetett véget a vitának Mordeháj mészáros, akit csak Mordkának, Pofácskának hívtak. Az állatok rituális levágásán kívül Mordeháj a chełmi zsidó férfiak életében is rendkívül fontos szerepet játszott. Jóllehet betöltötte a kilencvenkilencedik évét, megvastagodott ujjai a kritikus pillanatban olyan hajlékonyan és finoman fogták a lancettát, mintha legalábbis férfi szabó ujjai volnának.

Erre előbb ő, majd, mintegy vezényszóra, a városka hírnevét öregbítő többi hat,

leghosszabb szakállt viselő, legnagyobb tiszteletnek örvendő bölcs egyszerre pillantott fel a magasba, ahol a szörny térde tornyosult fölöttük. A két térdet szakadt nadrág fedte, amely az óriással együtt nőtt.

– Cselekedjünk úgy, miként bölcs és írástudó emberekhez illik – javasolta végül Smul ben Marduch aranyműves. – Eddig még sosem fordult elő, leszámítva azokat a régmúlt eseteket, amikor az emberek lányai, miként az Írás is megemlékezik róla, óriásokkal házasodtak, hogy ilyen, dokumentumokkal alátámasztott esemény történt volna. Ki kell tehát kérdeznünk ezt a ... Valamit, és válaszait gondosan fel kell jegyeznünk utódaink számára.

– Lejb samesz ezzel foglalkozzon, ahelyett, hogy folyton... tömjénez – szólt Mordeháj mészáros, akit csak Mordkának hívtak. Ő és a samesz állandóan versengett egymással mint két, szegrőlvégről egyházi ember, akik akárhogy is nézzük, közel álltak az egyházi szférához, vagyis a helyi rabbinátushoz.

Kazumi (1992)

– A helyesen föltett kérdés a bölcsesség alapja – jelentette ki Jojne Sojne rabbi. – Hozzon hát Lejb pergament és írószerszámokat!

– Hé, ember, ki vagy te? – kérdezte a Filozófusnak nevezett, tiszteletre méltó Mendel. Vagyis inkább ordította jó hangosan, mert a szörny feje egyre magasabbra került.

– Micsoda egy tökfilkó, igazi *Chelmer Narunim* – hördült fel Smul ben Marduch aranyműves. Ki nem állhatta az okoskodó filozófust, aki gyakran vetette szemére az evilági javakkal kapcsolatos kapzsiságát. – Micsoda egy tökfilkó! Embernek nevezi, és azt kérdezi tőle, hogy kicsoda?!

– Talán bizony azt kérdezzem, mennyit rejteget a kincses ládjában? – sziszegte a tiszteletre méltó Mendel. – Az emberek sokfélék, ezért kérdezem.

– Tegyétek félre a vitákat! – kiáltott közbe Icek, a tímár. – Ez bizony nem fog válaszolni egyetlen kérdésekre sem, ahogyan városkánk bármely némája sem válaszolna!

– Mintha valaki ily módon akarna belőlünk gúnyt űzni – szólalt meg gyanakvóan a Nagy Bölcsök Nagy Tanácsának hetedik tagja. A kicsi, púpos emberke szabómester volt. Ízületi gyulladástól meggörbült ujjai már nem voltak olyan hajlékonyak, mint a Mordkának nevezett Mordeháj ujjai, amikor a kétélű lancettát vette kézbe. Ezért aztán ritkán vittek hozzá varrnivalót, volt hát ideje arra, hogy gondolataiba mélyedjen. Ízesen beszélt, de igen ritkán szólalt meg. Valószínűleg ezért nem örökítették meg nevét a krónikák.

A hét szakállas férfiú méltóságteljes léptekkel távozott a kovácműhelytől, amely előtt ott tornyosult az árnyas hársfánál jóval magasabb, veszedelmes alak. Hét nap és hét éjjel tanácskoztak, még sabbátkor sem pihenve.

– Csakis a csodatételeiről híres Elias ben Jehuda rabbi mentheti meg városunkat – mondta a nyolcadik nap reggelén a Filozófusnak nevezett Mendel. Báál Sém szótlanul hallgatta lamentálásukat.

– Nincs végük a csapásoknak, amelyeket a Magasságos küld le ránk. A gójok egyfolytában üldözik minket. A királyi adószedők folyton újabb adókat követelnek. A hrubieszówi és szydlowieci zsidók ugyanúgy gúnyt űznek belőlünk, mint régen – sorolta rabbi társának Jojne Sojne.

– Arra kértünk, küldj valakit a védelmünkre – emlékeztette a tudós rabbit akkurátusan Smul ben Marduch, az aranyműves.

– Ehelyett most ez a kegyetlen szörny gyötör bennünket – sírta el magát Lejb samesz. – Csak nő, növekszik, nemsokára gyökeresen kiirtja ezt az egész dicső várost.

– Teremts hát valakit, aki védelmébe vesz bennünket, amiként ígérted, *pacta sunt servanda* – a Filozófusnak nevezett Mendel gyakran kevert mondanójába különféle idegen hangzású szófordulatokat, hogy azzal is megszegyenítse az aranyműves Smult, aki ugyan gazdag, ámde tanulatlan ember volt.

– Már megtettem. Megmondtam, hogy kívánságaitokat a legnagyobb varázsló sem tudja teljesíteni. Hát nem nagyobb és erősebb-e Joszele, mint közületek bárki? Hát nem védett-e meg benneteket a tömeg haragjától? – kérdezte Elias ben Jehuda.

– És hol a bölcsessége?

– Az a bölcsesség, ha nem válaszol az ostoba kérdéseitekre.

– Ajajajaj, micsoda szégyen! – sápítózott a kis szabómester, akinek nevét nem őrizték meg a krónikák, pedig ízesen beszélt, ámde igen ritkán szólalt meg. – Gúnyt űzött belőlünk a nagy tudású Elias rabbi.

– Te csaló! – kiáltotta dühösen az istenfélő Jojne Sojne. – Úgy tettél, mint a püspök, aki meghív, hogy vitatkozzunk az igazságról, s amikor rámutatok, megveret és kidobát az utcára. Mi köze ennek a bestiának az igazsághoz?

Elias ben Jehuda válasz helyett kilépett a remetelak küszöbére. A magaslat, amelyen a városka feküdt és a folyton növekvő Joszele úgy terült el egymás mellett, mint azok a hegyek, amelyek találkozni fognak az idők végezetével. Az óriás homlokán furcsa fényvel világitottak az *emet* szó betűi.

– Íme, az igazság – mondta Báál Sém. Hívatta a kovács fiát, és a füléhez hajolt: – Tudod-e, hogy néz ki az *alef*?

A fiú hirtelen egy csepp méz ízét érezte a nyelvén. Tanítója, ahogyan az szokásban volt, az első tanítási napon – már alig emlékezett rá – ezt a jókora kartonra festett betűt mutatta meg neki. Nem is tudja, miért, de kétszjú ostorra emlékeztette.

– Mi ez?

– *Alef* – vágta rá a kisfiú.

– Nyisd ki a szád!

Abramek görcsösen összeszorította szemhéját, és gyönyörteli félelemmel, reszketve teljesítette az utasítást. Valami ragacsos anyag csurgott az ajkára. Gyorsan becsukta a száját, hogy visszatartsa az édes ízt.

– Hogy ízlik?

– Édes!

– A Szent Törvény Tanítása még édesebb lesz – ígérte a melamed.

– Mit jelent az *alef*? – kérdezte Báál Sém, a Jó Név Birtokosa.

– Az *alef* azt jelenti, hogy a Tórában meg van írva: *Emet lamad pika*, az igazság behatolt a te szádba, hogy méltó légy az e világi életre. A Tórában meg van írva: *Pika lamad emet*, a te szád megismerte az igazságot, hogy élhess az eljövendő világban – hajolt még egyszer a fiú füléhez.

Joszele jóval magasabb volt, mint a Góra Chelmska, amelynek oldalában a félelemtől megdermedt városka feküdt. A bramek sokáig mászott, mire elérte barátja térdét. Ám még onnan sem láthatta annak már felhőkbe nyúló homlokát. Az óriás azonban kinyújtotta kezét, és a fiú elhelyezkedhetett a tenyerében, amelyet aztán az arcához emelt. Orra akkora volt, mint egy hegy, szeme, mint két szakadék, csodálkozva felhúzott szemöldöke, mint az erdők. Legfelül a magas, betűkkel szabdalt homlok domborodott. A bramek a méz ízét érezte ajkán. *Emet lamad pika, pika lamad emet*. Egész testével az első betűre vetette magát, kúszva letörölte a ferde vonalat és mindkét farkincáját. A magas homlok nagy zajjal megremegett, tágas síkján újabb és újabb repedések jelentek meg, mint hosszan tartó szárazság után. A fiú

újabb jeleket látott. *Mem*, amely két alakban is őrizte a Magasságos trónját, aztán a *tev* – ne úgy olvassátok, hogy *tev*, hanem úgy, hogy *tav*, sóvárgás, mert a lélek sóvárogja e világ összes javát, s csak miután azokat elérte, akkor indulhat az eljövendő világba – tanította a melamed. – *Met* – olvasta a kovács fia, és ez volt az utolsó dolog, amit szeme megpillantott, mert elragadta őt a veszedelmes dübörgéssel leomló agyag- és iszaplavina. Eleje már a városka első utcáit nyaldosta.

Az utcákon a szemközti hegy felé futott Chelm Város Nagy Bölcséinek Nagy Tanácsa: Jojne Sojne rabbi, a samesz Lejb, a Filozófusnak nevezett tiszteletreméltó Mendel, a kilencvenkilenc esztendő s létére is fiatalos, Mordkának, Pofácskának becézett Mordejáj mészáros, Smul ben Marduch aranyműves, Icek, a tímár, mögötte pedig a kicsi, púpos emberke, aki talán előre érezte a szerencsétlenséget, de nem figyelmeztette a többieket, mert igen ritkán szólalt meg, s azért a régi krónikák nem őrizték meg a nevét.

Elias ben Jehuda, a Jó Név Birtokosa pedig csak nézte az egészet és nevetett, vég nélkül nevetett. Az ő akaratából a városka mégiscsak megmenekült, hogy a zsidók vidám történeteket mesélhessenek lakóiról. Ettől az időtől kezdve senkinek sem volt kétsége afelől, hogy az angyalok melyik zsákjából szóródtak Chelmre a lelkek.

Szenyán Erzsébet fordítása

Görgey-lovasszobor (1998)

'56 közelről M. Kiss Sándor:
Közelítések 1956
Kairosz, 2011.

M. Kiss Sándor kutatói munkásságának középpontjában hosszú évek óta az 1956-os forradalom és szabadságharc áll, legújabb tanulmánykötetében is e tárgykörből gyűjti egybe legfrissebb eredményeit. A *Közelítések 1956* című kötet húsz széles látókörrel megírt, tényszerű tanulmányt, előadást tartalmaz. Mint a szerző a bevezetőben előrevetíti, különböző műfajú szövegeket olvashatunk négy egységbe rendezve: az első részben a magyar demokratikus hagyományokról szóló írások találhatók, a másodikban 1956 emblematikus figurái – Nagy Imre és Kádár János – kerülnek előtérbe, a harmadik egység tágabb időintervallumban a számonkérés és megtorlás politikájával foglalkozik, végül a negyedik a forradalom országos szinten kevésbé központi alakjainak portréját rajzolja meg.

M. Kiss Sándor első tanulmányában rögtön a „forrásvidék” jobb megértéséhez segíti hozzá az olvasót, bemutatja a társadalmi, politikai berendezkedést a 1945 előtti és utáni időszakban. A változás egyik lényeges eleme a polgárok jogbiztonsága, ellenzéki gondolkodáshoz való joga; 1945 e tekintetben nagyon fontos választóvonal: az új rendszer érdekében egyértelműen a jogbiztonság felszámolása áll. A kibontakozás lehetősége – amint a szerző írja – addig létezett, amíg nem a kommunista párt, hanem a polgár maga határozta meg magát.

A tanulmányfüzetek sorában olvashatunk egy személyes hangvételi írást, mely Menczer Gusztáv *A Gulág rabtelepei* című könyvét mutatja be. E bemutatás rendhagyó, hiszen nemcsak a könyvet és szerzőjét, hanem M. Kiss Sándor családját is megismerhetjük, ugyanakkor szűk keresztmetszetet kapunk a korabeli magyar társadalomról is. A könyv második nagy egységében már az 1956-os forradalom eseményeiről és közvetlen előzményeiről olvashatunk. A négy tanulmányt összeköti Nagy Imre és Kádár János személye. Az internálótáborok felszámolása kapcsán Nagy Imrének komoly szerep jutott, de mint M. Kiss Sándor újra rámutat, a hatalom ismét sajátosan értelmezi a jogállam fogalmát. Nagy Imre mögött nem volt meg a kellő politikai erő, nem állt mögé a hatalom. Tovább árnyalja a Nagy Imre személyéről kialakított képet, amikor leszögezi, hogy ő nem a forradalom miniszterelnöke, hanem a szocializmus megreformálója, a saját nézetei szerint.

Kádár János szerepéről, választási lehetőségeiről (vagy annak hiányáról) is gazdag elemzést kapunk, egyértelműen kiderül mások mellett, hogy Kádár 1956 novemberében kifejezetten aszerint alakította moszkvai beszédét, hogy legyen kiút számára a hazai helyzetben. Világossá vált – hangsúlyozza a szerző –, hogy a békés rendezés csak álom marad, hiszen november 4-e után sem ért véget a forradalom.

A számonkérés, a retorzió kérdéseit is távolabbról indítja M. Kiss Sándor – ez már a harmadik nagy egység témája –, az '56 utáni korszak könnyebb megértését segíti ugyanis, hogy elsőként az 1945 utáni megtorlásokat mutatja be. Visszatér a kötet elején fejtegetett jogbiztonság-jogállam kérdéséhez. A hatalom célja az atomizálás, a félelem elültetése minden szinten; a siker láthatóan teljes volt, számszakilag is: 1953-ban 45521 ügynök működött Magyarországon. Az 1956 utáni megtorlásokban – Nagy Imre békés rendezésre törekvését követően – már csak a pusztá eltiprás maradt a hatalom célja. Hiába volt az 1963-as nagy amnesztia, a hatalom a politikai foglyok közül sokakat köztörvényes foglyokká nyilvánított, így továbbra is elzárva tarthatta őket.

Az olvasók számára különösen érdekes lehet a kötetnek azon része, amely az '56-os hősokról szól, M. Kiss Sándor ugyanis nagyon jó érzékkel, közvetlen stílusban rajzolja meg a sokszor hétköznapi emberekből a forradalom napjaiban hőssé, később mártírrá váltak portréját, a záró fejezetében négy mártírnak állítva ezzel emléket: Szobonya Zoltánnak, Mansfeld Péternek, Brusznai Árpádnak és Tóth Ilonának. Legrészletesebben Tóth Ilonáról olvashatunk, ami nem véletlen, hiszen a szerző, lányával, Kiss Rékával közösen *A csalóány elszállt* címmel monográfiát jegyez róla. Jelen tanulmányban a mítoszteremtést járják körül, számos ma is élő tévhitet oszlatnak el, és sorra járják a koncepciós perek akkori „vándormotívumait”, „toposzait”.

M. Kiss Sándor tanulmánykötetében nem csupán egy sajátos megközelítése olvasható az 1956-os történeteknek; a korszak nemzettörténetének lenyomatán túl az ő sajátos és el nem téveszthető stílusával a család- és tágabb értelemben mikrotörténetírás érdekes formáját nyújtja.

Széchenyi Magdolna

1956 vidéken A vidék forradalma
– 1956
Szerk.: Gaganetz Péter
– Galambos István
TITE könyvek, 2012.

Örvedetesen gyarapodik az 1956-os forradalom történetével foglalkozó könyvek száma. Remény van tehát arra, hogy a magyarságnak a kommunisták és csatlósai által tönkretett nemzeti öntudata ismét megerősödik. Ennek fontos előfeltétele, hogy végre nemzeti büszkeség töltsön el bennünket valamennyi újkori forradalmunk kapcsán is.

Mivel a marxista-leninista történetírás forradalomnak tekintette a kommunisták hatalomra jutását, lejáratta a forradalom fogalmát. Ezért voltak és vannak, akik az 1956-ban történeteket szívesebben nevezik szabadságharcnak. Ha viszont abból indulunk ki, hogy az '56-os forradalom a kommunista zsarnokság megdöntése és a demokrácia helyreállítása volt, a forradalom november 4-e utáni eltiprása pedig nem más, mint a forradalom előtti állapot visszaállítása, azaz ellenforradalom, akkor nincs okunk a forradalom szó használatától idegenkedni. Ma ugyan még szokatlan a Kádár-féle ellenforradalomról beszélni, de ha a történeteket következetesen végiggondoljuk, csak erre a megállapításra juthatunk.

A kötetben a forradalom és szabadságharc kérdéskörével részletesen foglalkozik – más megközelítésben – Pánczél Hegedűs János gondolatgazdag írása. M. Kiss Sándor tanulmánya pedig – többek közt – épp azt mutatja be, hogy az ország, a vidék a forradalom győzelmének pillanatában miként állította helyre az önkormányzati demokráciát, s a rendet fenntartva teremtette meg az új rendszer alapjait. E gondolatot folytatja Horváth Miklós tanulmánya is, aki a nemzetőrség megalakítása kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzetőrség a kormányzat eredeti szándéka ellenére folyamatosan változott, s mindinkább a forradalom rendfenntartó országos szervezetévé vált.

A vidék forradalmával foglalkozó kötet nemcsak azt bizonyítja, hogy az 1956-os forradalom napok alatt országossá vált, de fontos adalékokkal egészíti ki az országos eseményekről tudottakat is. Jó példa erre Wirth Gábornak a szolnoki rádió történetéről írt tanulmánya. Ebből világosan kiderül, hogy a Kádár-kormány úgynevezett szolnoki indulása egy nagy

hazugság. Kádár november 4-ei beszédét ugyanis előző este Ungváron vették hangszalagra, majd a szolnoki rádió hullámhosszára ráállt mozgó szovjet katonai adók kezdték sugározni, miközben más szovjet alakulatok átmenetileg megbénították a szolnoki stúdió működését. Kádár november 4-én délután érkezett Szolnokra. Marosán György 5-én, Kossa István pedig 6-án jelent meg a városban, s ők hárman indultak el szovjet páncélosokon Budapestre, ahol november 7-én a Kádár-kormány letette a hivatali esküt. Szolnokon tehát semiféle kormányalakítás és kormányülés nem volt. Az úgynevezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kijelölt miniszterei a rádió adásaiból, illetve telefonon értesültek megbízatásukról.

Ugyancsak fontos tanulmányt írt Galambos István a forradalom és szabadságharc várpalotai történetéről. Mindennél többet mondó adat, hogy a Veszprém megyei pártbizottság felhívására, miszerint Várpalotán fegyverezzenek fel háromszáz hú kommunistát, csak ötven-hatvan fő jelentkezett, de a fegyvert csak huszonöt-harmincan voltak hajlandók átvenni. Ezzel szemben a felkelők szinte pusztá kézzel foglalták el a Városi Tanács épületét, majd az itt szerzett kevés fegyverrel a pártbizottságot is. Ezt követően újabb drámai események során létrejött a várpalotai fegyveres felkelők csoportja, amely érzékeny veszteséget okozott a szovjet alakulatoknak is. A munkások – köztük a bányászok – döntő többsége tehát egyértelműen szembefordult a kommunista zsarnoksággal. Ezért a Kádár-féle vezetés a legnagyobb munkáskerületekben és munkásvárosokban csak fegyveres harcok, sőt sortűzek árán volt képes visszaállítani a kommunista hatalmat.

Arra sajnos nincs mód, hogy a kötet minden írását ismertessem, ezért csak felsorolás-szerűen hívom fel a figyelmet Éhmann Gábornak Tabódy Istvánról, Marschal Adriennek a csolnoki bányamunkatáborról, Farkas Tibornak a kecskeméti bíróperekéről és Cservenka Ferdinándnak a forradalom felvidéki hatásáról írt tanulmányaira.

Az említettek mellett a kötet utolsó harmadát a *Műhelymunkák* cím alá szerkesztett írások töltik ki. Elsőként a Vágó Sándor által összeállított és írt mun-

kából a forradalom Törtelen történt eseményeit ismerhetjük meg. Ezt követően Böör László ad képet egy nagykőrösi agrárértelmiségi helytállásáról és hányattatásáról. Fülöpszállási Székely Gábor a Fülöpszálláson, Szabadszálláson és Kunszentmiklóson történeteket írja meg, Gulyás Zoltán pedig a ceglédi Kossuth Lajos Gimnázium diákjainak a város forradalmában játszott meghatározó szerepét mutatja be.

Ezek a visszaemlékezők által elmondott korabeli történetek, illetve az ezek alapján összeállított írások nagyon fontos adalékokat tartalmaznak a forradalom mindennapjairól. Mindenekelőtt alátámasztják annak tényét, hogy a kommunisták által embertelenül megalmazott magyar társadalom szinte önmagától talpra állt, és nem használta ki a bosszúállás lehetőségét. A nép által közvetlenül megválasztott helyi vezetőségek ugyanis mindenütt fenntartották a rendet, megfé-

kezve a fel-feltörő indulatokat. Még az olyan helységeken is, mint Szabadszállás, ahol a kommunista katonai parancsnok tüzet nyitott a tüntetőkre, és saját kezűleg dobott közéjük három kézigránátot. Az ostobán kegyetlen akció következménye három halott és ötven sebesült volt. Magáért beszél az a történet is, hogy Törtel kommunista vezetői a forradalom alatt a katolikus esperes plébánost kérték meg, hogy bújtsa el őket, aki ezt meg is tette. Ugyanakkor e bejedd „elvtársak” többsége később a bosszúállásban nagyon is jeleskedett.

A vidék forradalma – 1956 című kötet, amelyet Gaganetz Péter és Galambos István szerkesztettek, érdekes és fontos adalékokat nyújt a forradalom történeti kutatásához, emellett hasznos olvasmány lehet minden érdeklődő számára.

Salamon Konrád

Vándor Petőfi (1988)

Baran, Bogdan (1952, Krakkó) költő, regényíró, műfordító, a filozófia doktora. Matematika szakon szerzett diplomát a Jagelló Egyetemen, majd egy krakkói könyvkiadó szerkesztője lett. A rendszer-

váltást követően társszerzője volt egy általános iskolai történelem tankönyvnek. Műfordítói munkássága több mint húsz kötet.

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. A Magyar Nemzet publicistája, a Nagyítás főszerkesztője volt. Legutóbbi kötete: *Delelő – összegyűjtött versek 2002–2010* (2011).

Falusi Márton (1983, Budapest) költő. Az ELTE jogi karán végzett 2007-ben. A Hitel folyóirat szerkesztője. 2009-től a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (2004) és Junior Prima-díjas (2008).

Legutóbbi kötete: *Albérleti fordulónap* (2013).

Kalász Márton (1934, Somberek) költő, író, műfordító. Volt az Új Írás folyóirat rovatvezetője, a Stuttgarter Magyar Kulturális Tájékoztatói Központ igazgatója, a Magyar Írószövetség elnöke. József

Attila- (1971, 1987), Prima-, Stephanus- és Gundel Életműdíjas (2011). Legutóbbi kötete: *Összes verse* (Zsille Gábor szerk., 2009).

Kődöböz Gábor (1959, Vásárosnamény) irodalomtörténész, 1983-ban végzett a KLTE magyar-történelem szakán, majd PhD fokozatot szerzett. Jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola magyar irodalomtudományi tanszékének docense és az *Agria* című folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Erdélyi élmény – erdélyi gondolat* (2011).

Lucza Béla (1936, Debrecen) egykori csepeli szakmunkás az Első Ellenállási Fegyveres Csoport tagjaként vett részt az 1956-os forradalomban. November 6-án szovjet katonák kivégezték, de életveszélyes sérüléseiből felgyógyult. Lapszámunkban közölt emlékiratával az Emberi Erőforrások Minisztériuma idei Életút-pályázatának egyik nyertese.

Marosi Gyula (1941, Budapest) író. 1973-ban a József Attila Kör alapítója, majd titkára. Volt a Mozgó Világ prózarovat vezetője, majd a Magyar Televízió dramaturgja. József Attila- (1981) és

Balázs Béla-díjas (1997). Legutóbbi kötete: *A nilusi krokodil* (novellák, 2011).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilenckek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtáskára. József Attila-

(1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009) és Partiumi Írók Társaság díjas (2013). Legutóbbi kötete: *Bolygópályák* (versek, 2010).

Moskwa, Jacek (1948, Varsó) író, újságíró. Anyolvanas években a Szolidaritás-mozgalom vezetőségi tagja volt és Lech Wałęsa szövívője. 1990 és 2006 között a Lengyel Televízió vatikáni tudósítója volt. Itt olvasható műve tizenkét éve készülő *Ex nihil, vagyis lengyel gólemek* című regényének részlete.

Nagy Gábor (1972, Kőrmend) költő, irodalomtörténész. A debreceni KLTE magyar-német szakán végzett 1996-ban, majd 2000-ben doktorált. Jelenleg a szombathelyi Savaria Egyetemi Központ docense.

Bella István- (2009) és József Attila-díjas (2013). Legutóbbi kötete: *Héthatár* (versek, 2012).

Oláh János (1942, Nagyberki) költő, író, a Kilenckek költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. József Attila- (1994), Március 15-e (2007), Bethlen Gábor- (2009), Máraí Sándor- (2012) és

Partiumi Írók Társaság díjas (2012). Legutóbbi kötete: *Száműzött történetek* (novellafűzék, 2011).

Oláh Katalin (1974, Budapest) szobrászművész. A Magyar Képzőművészeti Egyetemen végzett 2004-ben. Mesterei voltak Rétfáti Sándor, Kó Pál. Munkái Aachenben, Angers-ban, Budapesten, Biatorbágyon, Csöngén, Pécsen, Tokajban, Zsámbékon vannak.

Réfi János (1972) Költő, műfordító. Kötetei: *Rainer Maria Rilke: Őszi nap* (fordításkötet, 2006), *Erősz vonásai* (2008), *Faludy mozaik* (2010).

Salamon Konrád (1941, Pécs) történész, az MTA doktora. A népi falukutató mozgalmat, illetve az I. világháború és a trianoni béke közötti időszakot kutatja. Legutóbbi kötete: *A harmadik úton – Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók* (tanulmányok, esszék, cikkek, 2011).

Sopotnik Zoltán (1974, Salgótarján) költő, író, szerkesztő. A Prae folyóirat prózarovatának szerkesztője, a Prae.hu kritikarovatának vezetője, 2012-től a JAK-füzetek egyik szerkesztője. Legutóbbi kötetei: *Futóalbum* (2009), *Saját perzsa* (2012), *Fahéjas kert* (2013).

Sterna-Wachowiak, Sergiusz (1953, Leszno) író, költő, műfordító. 2008 óta a Lengyel Írók Társaságának elnöke, a Lengyel P.E.N. Club elnökségi tagja, az ezredfordulón egy évtizeden át a poznańi Új Színház művészeti vezetője. Műveit mind- eddig nyolc nyelvre, köztük magyarra fordították le. A Poznań közelében fekvő Suchy Las településen él.

Szokolczay Lajos (1941, Nagykanizsa) irodalomtörténész. Kortárs magyar irodalommal, különös tekintettel a határon túli magyar literatúrára, valamint színház- és képzőművészettel foglalkozik.

Budapesten él. Kőlcsey- (1995) és József Attila-díjas (1996). Legutóbbi kötetei: *Határ-talan* (2011), *Sorsszerűség, átom, etika* (2012).

Széchényi Magdolna (1980, Mosonmagyaróvár) 2006-ban végzett a PPKE szociológia-történelem szakán. Ugyanezen egyetem Történettudományi Doktori Iskola abszolutúriumot szerzett hallgatója.

Tagja a Boldog Özséb Sztintársulatnak és a Psalterium Hungaricum Református Kórusnak.

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. A Stádium Fiatal Írók Körenek egyik alapítója, 2000 és 2010 között a Magyar Napló szerkesztője. 2006 és 2009 között a

Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *El perro* (A kutya, versek spanyolul, 2010, Miami), *Calul lacurilor* (Ló a tavon, versek románul és magyarul, 2011, Nagybánya).

Szenyán Erzsébet (1943, Péteri) műfordító. 1966-ban végzett a JATE magyar–orosz szakán. 1975-től 1980-ig a Budapesti Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ munkatársa. Többek között a Lengyel

Kultúráért Érdemérem (1981), a Lengyel Irodalmi Alap nivódíja (1987), a Lengyel PEN Club fordítói díja (1992), Lengyel Köztársasági Érdemérem lovagkeresztje (1999), József Attila-díj (2007), Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt (2011) kitüntetésre.

Zsille Gábor (1972, Budapest) költő, műfordító, szerkesztő. A Magyar P.E.N. Club volt titkára, a Magyar Írószövetség Műfordítói Szakosztályának elnöke, 2013-ig az Új Ember katolikus hetilap rovatvezetője. Bella

István-díjas (2008), a Tokaji Írótábor nagydíjasa (2013). Legutóbbi kötetei: *Krakkói jegyzetek* (2007), *Amit kerestünk* (versek, 2009), Evelyn Waugh: *Heléna* (fordítás, 2010), Waclaw Oszejca: *Az öröm szenvedése* (fordítások, Kovács Istvánnal, 2012).

Szerzőnk, **Rosonczy-Kovács Mihály** népzene-sz-primást, a FolkEmbassy – Népzenei Nagykövetség vezetőjét, a Fonó Budai Zeneház munkatársát, akinek *Felsütött a nap az égre* címmel összeállított népdalválogatását második kiadásban a közelmúltban jelentette meg a Magyar Napló Kiadó, 2013. szeptember 20-án Junior Prima Díjjal tüntették ki népművészet és közművelődés kategóriában.

Az ankarai Paradigma Akadémia ünnepi kötetet jelentetett meg **Tasnádi Edit** turkológus, fordító szü-letésnapja alkalmából *Türk-Macar İlişkileri Üzerine Seçme Yazılar* (Válogatott írások a török–magyar kapcsolatokról.

Szerk. Dr. Abdülkadir Atıcı, Paradigma Akademi, Ankara, 2013) címmel. A kötetben helyet kapott egy nagyriport Tasnádi Edittel, egy bibliográfia, továbbá Tasnádi Edit irodalmi, nyelvészeti, néprajzi és történelmi témákban írott előadásai és tanulmányai.

Szerkesztőségünk ezúton szeretettel gratulál kiadónk közeli munkatársának, Tasnádi Editnek!

MAGYAR EGYHÁZI KÖNYVKLUB
 A KATOLIKUS, REFORMÁTUS, EVANGÉLIKUS KIADÓK CSAK NEM TELJES VÁLASZTÉKA
 SZINTE MINDEGYIK KÖNYVBŐL ENGEDMÉNY!
www.egyhazikonyvklub.hu

POLIHISZTOR KÖNYVESBOLT

POLIHISZTOR KÖNYV

POLIHISZTOR KÖNYVESBOLT

1053 Budapest, Múzeum krt. 17.
www.polihisztorkonyv.hu
 e-mail: polihisztorokft@gmail.com

NYITVA TARTÁS:
 Hétfő–Péntek: 10.00–18.00
 Szombat: 9.00–13.00

„mert minden könyvnek kell egy hely”

A Polihisztor Könyvesbolt nem egyszerűen egy könyvesbolt. A Polihisztor Könyvesbolt több könyvesbolt egy helyen. Mintha a kiadók saját könyvesboltja lenne, hiszen teljes mértékben tőlük függ, hogy milyen kínálatot lépnek az olvasók elé. Célunk az, hogy minél sokszínűbb kínálatot tudjunk biztosítani vásárlóinknak: szépirodalomtól a tudományos kiadványokig, filozófiától a helytörténetig. Mindezt a „könyvek utcájában”, a Múzeum körúton!